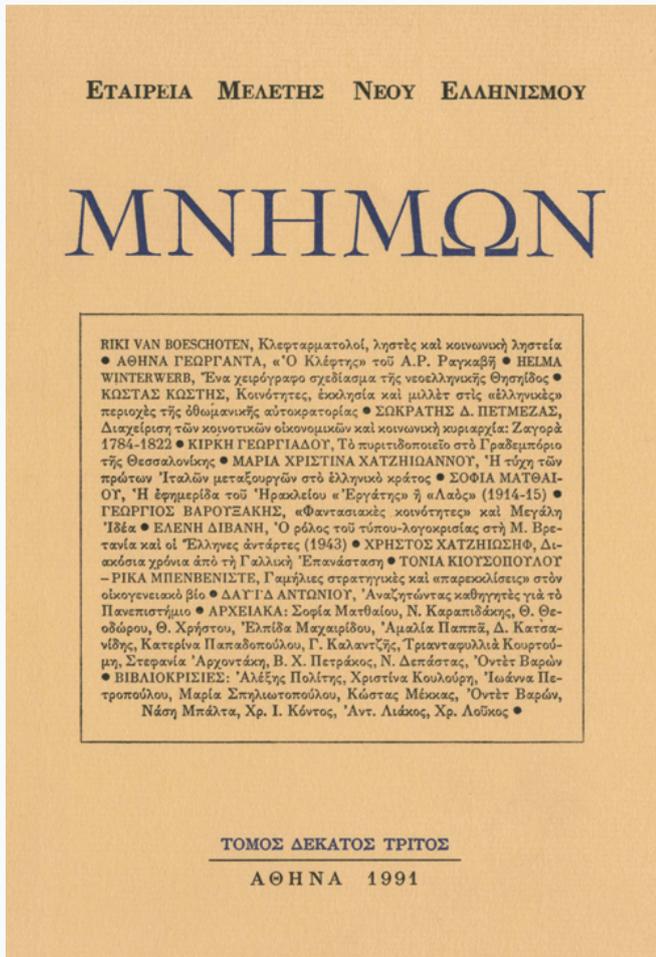

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» Ή «ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.255](https://doi.org/10.12681/mnimon.255)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Σ. (1991). Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» Ή «ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ. *Μνήμων*, 13, 139-196. <https://doi.org/10.12681/mnimon.255>

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» 'Η «ΛΑΟΣ» (1914-15)

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ

Είναι γνωστό ότι ένας από τους τρόπους που χρησιμοποίησαν οι ευαίσθητοι στις ριζοσπαστικές ιδέες άνθρωποι των αρχών του εικοστού αιώνα, για να εκφράσουν και να διαδώσουν τις απόψεις τους, ήταν η έκδοση εφημερίδας: εφημερίδες με τον τίτλο «'Εργάτης» π.χ. κυκλοφόρησαν στο Βόλο (1907), στην Κωνσταντινούπολη (1910), στην Σμύρνη (1908), ενώ εφημερίδες με τον τίτλο «Λαός» κυκλοφόρησαν στην Κωνσταντινούπολη (1908), στην 'Αθήνα (1914) κτλ. και εξέφρασαν έναν περιορισμένο κύκλο ανθρώπων. Μια εφημερίδα αυτού του τύπου και μάλιστα επαρχιακή είναι ο «'Εργάτης» και αργότερα «Λαός» («'Εργάτης - Λαός» στη συνέχεια), που κυκλοφόρησε στο 'Ηράκλειο από τον 'Ιούνιο του 1914 ως τον Σεπτέμβριο του 1915.

'Η 'Εφημερίδα

'Εφημερίδα με τον τίτλο «'Εργάτης» στο 'Ηράκλειο ως τώρα, ήταν γνωστό, ότι κυκλοφόρησε στο διάστημα 1945-1974, ως όργανο του έργατοῦπαλληλικού κέντρου 'Ηρακλείου. 'Η ένδειξη, περίοδος 2η, στο πρώτο φύλλο ήταν τὸ μόνο στοιχείο, που υποδήλωνε τὴν ὕπαρξη καὶ μιᾶς παλαιότερης εφημερίδας με τὸν ἴδιο τίτλο¹. Τὸ μοναδικὸ σῶμα τῆς τελευταίας, που μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἔχει ὁ Στέργιος Σπανάκης².

Τὸ πρώτο φύλλο τῆς εφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 'Ιουλίου 1914, με τὸν

1. Βλ. Γιώργος Φ. Κουκουλές, *Γιὰ μιὰ ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος*, 'Αθήνα 1983, 56-57, 59 καὶ *Ξενοφώντας Παγκαλιάς*, «Οἱ εφημερίδες τοῦ 'Ηρακλείου 1881-1983», *Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος*, τχ. 36 ('Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1983), 364. 'Η «Ν. 'Εφημερίς» στὶς 26 Αὐγούστου 1915 ἀναγγέλλει τὴν ἐκδοση ἄλλης εφημερίδας με τὸν τίτλο «'Εργάτης», που μᾶλλον δὲν κυκλοφόρησε ποτέ.

2. 'Ο σεβαστὸς λόγιος Στέργιος Σπανάκης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσει μιὰ φωτοτυπία του καθὼς καὶ μιὰ φωτοτυπία τῆς γραπτῆς ἀφήγησης τοῦ Νικολάου Βασιλάκη σχετικὰ με τὴν εφημερίδα καὶ κυρίως σχετικὰ με τὸν ἐκδότη τῆς 'Εμμανουὴλ Κακουδάκη. Τὸν εὐχαριστῶ πολὺ.

τίτλο «'Εργάτης», τὸν ὑπότιτλο «'Εφημερίς κοινωνιολογική, φιλολογική καὶ τῶν εἰδήσεων» καὶ τὸ μότο, «'Ο 'Εργάτης εὐρίσκει τὸ συμφέρον του μόνον εἰς τὴν συνένωσιν του μετὰ τοὺς ἄλλους ἐργάτας». Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915) ὁ τίτλος της γίνεται «Λαὸς» χωρὶς νὰ ἀλλάξει οὔτε ὁ ὑπότιτλος οὔτε τὸ μότο. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου ὀφείλεται, ὅπως διαβάζουμε, στὸ ὅτι ἡ ἐφημερίδα γίνεται ἐπίσημο ὄργανο τοῦ νεοῖδρυμένου Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου (ΕΚΗ) κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας, ὄργανο τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν (ΕΚΑ)³. Εἶναι τετρασέλιδη καὶ κυκλοφορεῖ μιὰ φορὰ τὴν ἐβδομάδα σχεδὸν τακτικά, παρόλο ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίζει δυσκολίες ὡς πρὸς τὸ τυπογραφεῖο καὶ τοὺς ἀνταποκριτές⁴. Ἡ κυκλοφορία της εἶναι μικρὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐκκλήσεις γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν συνδρομῶν, ποὺ δημοσιεύει ἀπὸ τὸ φ. 45 (26 Ἰουν. 1915) καὶ ἐξῆς. Φαίνεται πὺς δὲν ἔφτασε ποτὲ ξανά τὰ 1300 φύλλα τῆς πρώτης ἡμέρας κυκλοφορίας⁵. Ἡ «Νέα Ἐφημερίς», μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν βενιζελική, τὴν ἀποκαλεῖ «μικρὴ» ἢ «ἐφημεριδάκι», ὅπως «μικρὸν Ἐργάτην» τὴν ἀποκαλεῖ καὶ ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας⁶. Οἱ συνεργάτες ὑπογράφουν συνήθως μετὰ ψευδώνυμα ἢ ἀρχικά⁷, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία της προκύπτει, ὅτι ἔχει συνδρομητὲς στὸ Ἡράκλειο, στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Δράμα⁸.

Ἐκδότης εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Κακουδάκης (1884-1968), παπλωματὰς τὸ ἐπάγγελμα, γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν δράση του ἀργότερα στὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν στὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη δράση του ὡς στελέχους τοῦ ΚΚΕ. Τὸ 1923 ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐφεδρικὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐκφράζει τοὺς

3. Τὸ ΕΚΑ ἰδρύθηκε τὸ 1910 μετὰ πρωτεργάτη τὸν Σπύρο Θεοδωρόπουλο καὶ στὴ συνέχεια, τὸ 1911, ἰδρύθηκε ἡ Πανελληνίος Ἐργατικὴ Ὀμοσπονδία (ΠΕΟ). Οἱ στόχοι τοῦ ΕΚΑ ἀναλύονται στὴν ὁμιλία τοῦ Θεοδωρόπουλου τὸν Μάρτιο τοῦ 1910, βλ. «Ἐφημερίς τῶν ἐργατῶν», 24 Μαρτίου 1910 καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911 στὰ ἐπίσημα ἐγκαίνιά του, βλ. περιοδικὸ «Παναθηναϊκὰ», τόμος ΚΓ', Ὀκτώβριος 1911-Μάρτιος 1912, 199-201. Ὁ Θεοδωρόπουλος εἶναι βασικὸς συντελεστὴς τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας τῆς ἐποχῆς καὶ βουλευτὴς τῶν Φιλελευθέρων. Ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας κυκλοφορεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1914. Γιὰ τὸ ΕΚΑ βλ. καὶ Γιάννης Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1972, 177-182, Ἀβραάμ Μπεναρόγια, *Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου*, Ἀθήνα 1975, 74, καὶ Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον*, Ἀθήνα 1978, 51-52.

4. Τὰ τρία πρῶτα φύλλα κυκλοφοροῦν μετὰ κάποια ἀταξία, ὅπως καὶ τὸ φ. ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915), τὸ φ. ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915) καὶ τὸ φ. ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

5. Ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914). Τὸ ἴδιο πρόβλημα εἶχαν ὅλες οἱ ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀποδίδεται στὸν ἀναλφαβητισμὸ, στὴν πληθώρα τῶν ἐκδόσεων, στὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τοῦ Ἡρακλείου, στὶς δυσκολίες διανομῆς καὶ στὶς οικονομικὲς, καθὼς καὶ στὸν συναγωνισμὸ μετὰ τὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, βλ. Ξεν. Παγκαλιάς, ὁ.π., 350.

6. Ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915) καὶ «Ν. Ἐφημερίς» 19 Αὐγ. 1915, «Λαὸς» 13 Σεπτ. 1914.

7. Ἀναφέρονται ἀνταποκριτὲς καὶ στὴν Ἀθήνα, βλ. ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914).

8. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

πολεμιστές, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ ΚΚΕ στὸ Ἡράκλειο⁹.

Συντάκτης τῆς ἔφημερίδας καὶ συγγραφέας, ὅπως φαίνεται, τῶν περισσοτέρων ἄρθρων τῆς, εἶναι ὁ δικηγόρος Ἀριστείδης Ἀ. Κόντος (τὸ πραγματικό του ὄνομα ἦταν Χαρωνιτάκης). Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ ἐπιθέσεις, ποὺ δέχεται ἡ ἔφημερίδα στρέφονται συνήθως προσωπικὰ ἐναντίον του, ἐνῶ ἡ ἀπουσία του προκαλεῖ προβλήματα στὴν τακτικὴ ἔκδοση τῆς ἔφημερίδας¹⁰.

Ἡ ἔκδοση διακόπτεται ὀριστικὰ στὸ φ. ἀρ. 56 (12 Σεπτ. 1915) ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς ἐπιτράτευσης, ποὺ κήρυξε ἡ Ἑλλάδα, μετὰ τὴν συμφωνία τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων μὲ τὴν Βουλγαρία. Καλοῦνται νὰ ὑπηρετήσουν ἀπὸ τὴν Κρήτη ὅλες οἱ ἡλικίες καὶ φυσικὰ ὁ ἐκδότης καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ»¹¹.

Ἐναυσμα γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἔφημερίδας ἀποτελεῖ ἡ ψήφιση τοῦ νόμου 281/1914, ὁ ὁποῖος ἐκσυγχρονίζει τὴν λειτουργία τῶν σωματείων ἐπιβάλλον-τας τὴν διάκριση ἐπαγγελματικῶν καὶ ἀλληλοβοθηθητικῶν σωματείων καὶ ἀπαγορεύοντας τὴν συνύπαρξή ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατῶν στὸ ἴδιο σωματεῖο, καὶ

9. Καὶ αὐτῆς τῆς ἔφημερίδας τὸ μοναδικὸ ἀπὸ ὅσο γνωρίζω σῶμα ἔχει ὁ Στ. Σπανάκης. Καταγράφεται ἐπίσης στό: Ξεν. Παγκαλιάς, ὁ.π., 359. Γιὰ τὴν δράση του Κακουδάκη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», βλ. Γιώργης Πικρὸς (παρουσίαση - ἐνημερωτικὰ σχόλια), *Καλπὰκι Φυλακῆς - Ξερονήσια [τὸ μαρτύριο ἐνὸς λαοῦ] 1924-1925*, Ἀθήνα 1978, 318-320 καὶ Δημήτρης Βλαντιᾶς, *Βασανιστικὴ πορεία 1915-1940*, Ἀ', Ἀθήνα 1985, 151-154. Ὁ Βασιλάκης στὴν γραπτὴ του ἀφήγηση, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο, *Ο ΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1914-1915*, καὶ εἶναι γραμμένη λίγο μετὰ τὴν μεταπολίτευση, διατηρεῖ οὐσιαστικὰ στὴ μνήμη του ὄχι τὴν περίοδο ποὺ ὑποτίθεται πὼς περιγράφει, ἀλλὰ αὐτὴ τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Στ. Σπανάκη, μὲ τὸν ὁποῖο συζήτησα. Τὸ γεγονός δὲν ἐξεγείται μόνο ἀπὸ τὴ νεαρότερη ἡλικία τους ἀλλὰ σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ μετέπειτα δραστηριότητα τοῦ Κακουδάκη εἶναι ἐκεῖνη, ποὺ καθιστᾷ ἐνδιαφέρον τὸ παρελθόν του καὶ ὅτι οἱ δύο περίοδοι τῆς ζωῆς του καὶ κυρίως οἱ δύο φάσεις τοῦ «ἐργατικοῦ κινήματος» δὲν ἀποτελοῦν συνέχεια στὴ συνείδηση τῶν συντρόφων του.

10. Στὸ φ. ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915) μαθαίνουμε, ὅτι παίρνει τὴν ἄδεια τῆς δικηγορίας. Γνωρίζοντας, ὅτι ἔχει πάρει τὸ πτυχίο του τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1913-1914 (βλ. *Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. Τὰ κατὰ τὴν πρυτανεῖαν Γεωργίου Ι. Δέρβου πρυτανεῦσαντος κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1913-1914*, Ἀθήναι 1915, 110), μποροῦμε νὰ υποθέσουμε, ὅτι στὸ διάστημα τῆς φροίτησής του παρακολούθησε τὴν ἴδρυση καὶ τὴν δραστηριότητες τοῦ ΕΚΑ τουλάχιστον ὡς ἀναγνώστης τῶν ἐντύπων ποὺ δημοσίευαν τὴν δράση του («Ἐφημερίς τῶν ἐργατῶν», «Παναθηναϊκὸν» κτλ.). Ἀπὸ τὴν ἀντιδικίες μετὰ τῶν δύο ἔφημερίδων βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν «Ν. Ἐφημερίδα» τῆς 1 Ἰουλ. 1915: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις ποὺ νὰ μὴ βασκαθῆς!» Βλ. παρακάτω. Δὲν μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτόν.

11. Ἡ εἴδηση δημοσιεύεται σὲ ὅλες τὴς ἔφημερίδες. Στὴν «Ν. Ἐφημερίδα» μάλιστα διαβάζουμε τὴν ἴδια μέρα: «Λόγω τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἦτις συμπεριλαμβάνει ὀλόκληρον τὸ προσωπικὸν τοῦ Τυπογραφείου καὶ τῆς συντάξεως τῆς Ν. Ἐφημερίδος, αὐτὴ θὰ ἐκδοθῆ σήμερον κατὰ τι ἐλλειπῆς εἰς τὴν ὕλην». Γιὰ τὴν πρόσκληση ὅλων τῶν ἡλικιῶν στὴν Κρήτη βλ. «Ν. Ἐφημερίς» 7 Ὀκτ. 1915. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἄλλωστε δὲν θὰ ἀπασχολῆσει ξανά τὴ φανατικὴ ἀντίπαλό της, τὴ «Ν. Ἐφημερίδα».

ή έπιρροή που δέχεται ή έκδοτική της ομάδα από τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν έφημερίδα «Λαός» τῆς Ἀθήνας¹².

Συνδυετικός κρίκος ανάμεσα στὴν έφημερίδα καὶ τὸ ΕΚΑ φαίνεται πὼς εἶναι στὴν ἀρχή ένα έργατικό σωματεῖο· ὁ «Λαός» τῆς Ἀθήνας ἀσχολεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὰ σωματεῖα τοῦ Ἡρακλείου δημοσιεύοντας στίς 14 Ἰουνίου 1914 ἀνταπόκριση γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ σωματείου τῶν έργατῶν ξυλουργῶν, πρὶν ἀκόμη κυκλοφορήσει ὁ «Ἐργάτης-Λαός». Στὸ ἴδιο φύλλο δηλώνεται, ὅτι: «δημοσιεύονται εἰς τὸν “Λαόν”» νέα μόνον ἐκείνων τῶν σωματείων πού εἶνε μέτοχοι τῆς “Συνεργατικῆς Ἐκδοτικῆς Ἐταιρίας” —ή ὅποια ἐξέδιδε τὸν “Λαό” — πού εἶνε συνδρομηταὶ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου τουλάχιστον, πού διαθέτουν φύλλα καὶ ἐν γένει ἐνδιαφέρονται διὰ τὸν “Λαόν”»¹³. Τὸ συγκεκριμένο σωματεῖο λοιπὸν βρισκόταν ἤδη σὲ έπαφή μὲ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἴδιο σωματεῖο εἶναι αὐτὸ πού προβάλλει, ὡς ιδιαίτερα ἀποτελεσματικὸ ὁ «Ἐργάτης-Λαός» στὸ πρῶτο του κιόλας φύλλο. Ἡ ἄμεση σχέση ὅμως μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ τῆς κρητικῆς έφημερίδας ἀρχίζει τὸν Σεπτέμβριο, ὅταν ἡ δεύτερη ἀναφέρει ὡς πρότυπο γιὰ τοὺς έργάτες τοῦ Ἡρακλείου τὴν Πανελληνιο Ἐργατικὴ Ὀμοσπονδία (ΠΕΟ)¹⁴, καὶ ἄμέσως ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίαση τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἀπὸ τὸν «Λαό»: «Ἄλλο δεῖγμα ὅτι αἱ νέαι έπαρχίαι θὰ μᾶς ξεπεράσουν εἰς πολλὰ ζητήματα, εἶνε καὶ μία έφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίμιον καὶ ταπεινὸν τίτλον “Ἐργάτης”»¹⁵. Ἡ έπαφή συνεχίζεται στενὴ καὶ μὲ τὸ ΕΚΑ· ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ τελευταίου συγχάριρει τὴν έφημερίδα γιὰ τὴν ἐκδοσή της, τῆς δίνει κατευθύνσεις γιὰ τὴν ὁργάνωση τῶν έργατῶν, τῆς στέλνει ἀντίτυπο τοῦ καταστατικοῦ τῆς ΠΕΟ, γιὰ νὰ τὸ ἀντιγράψουν τὰ έπαγγελματικὰ σωματεῖα, ἐνῶ προτείνει τὴν ἴδρυση έργατικοῦ κέντρου μὲ ὁργανωτικὸ πρότυπο τὸ ΕΚΑ¹⁶.

Ἡ σχέση τοῦ ΕΚΑ μὲ τὰ έπαρχιακὰ έργατικὰ κέντρα καὶ σωματεῖα εἶναι μεγάλη καὶ τὴν ἔχει διακηρύξει ἀπὸ τὴν ἀρχή τῆς λειτουργίας του ὁ ἱδρυτής του Σπύρος Θεοδωρόπουλος: «Καὶ ὁργανώνομεν, ὁργανώνομεν ἀκούραστα, στρατολογοῦντες ἀπὸ τὰς ἀσυντάκτους τάξεις τῶν έργατῶν, παρέχοντες συμβουλὰς καὶ ὑποδείγματα εἰς τοὺς ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν»¹⁷. Ἐπηρεάζει (ἢ καθοδηγεῖ;) τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Χανίων (ΕΚΧ), ἥδη πρὶν ἀρχίσουν παρόμοιες κινήσεις στὸ

12. Ἡ έφημερίδα «Λαός» τῆς Ἀθήνας προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ θέμα, μόνο ὅμως ὡς τὸ τέλος τοῦ 1914. Τὸ τελευταῖο σωζόμενο φύλλο του εἶναι τῆς 20 Δεκεμβρίου 1914.

13. Βλ. καὶ τὴν έπιστολή τοῦ Ν. Σαλλούστρου, προέδρου τοῦ σωματείου στίς 23 Αὐγ. 1914.

14. Βλ. τὴ σημείωση 3.

15. Σ' αὐτὸ τὸ φύλλο ὁ «Λαός» ἀναδημοσιεύει εἰδήσεις γιὰ τὰ σωματεῖα τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ».

16. Ἄρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

17. Ἀναφέρεται στὴν ὁμιλία του στὰ ἐγκαίνια τοῦ ΕΚΑ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, βλ. «Παναθηναϊα», ὁ.π., 200.

Ἡράκλειο καί, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ μὲ τὸ ἐργατικὸ κέντρο Ἡρακλείου (ΕΚΗ)¹⁸. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν σχέση ἘΚΗ - «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ τὸ ΕΚΑ εἶναι ἡ ἀντίδραση τῆς ἐφημερίδας στὴν δημοσίευση τοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος Δρακούλη, μὲ τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο: «ἐὰν τὸ φιλοπόλεμον αὐτὸ μανιφέστον προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐργατικὰς τάξεις, ἢ ὅπωςδῆποτε αὐταὶ εἶχον σχέσιν μὲ τοὺς συντάκτας αὐτοῦ, οἱ ἐνταῦθα ἐργάται θὰ ἐλάμβανον γνῶσιν τοῦ μανιφέστου τούτου ὄχι διὰ τοῦ ἐντύπου ὅπερ καλεῖται, "Νέα Ἐφημερίς", ἀλλὰ δι' ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις μεγίστου Ἐργατικοῦ Κέντρου εἰς τὸ Ἐργατικὸν Κέντρον Ἡρακλείου ἀντιτύπων τοῦ μανιφέστου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔγινεν»¹⁹.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐφημερίδα ἐκτὸς ἀπὸ ἄρθρα τοῦ «Λαοῦ», ἀναδημοσιεύει καὶ κείμενα τοῦ Θεοδωρόπουλου, εἴτε νομοθετικὰ εἴτε ἄλλα²⁰ ἐκφράζοντας μάλιστα τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς πρὸς τὸ πρόσωπό του: «Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ ἐργάται ἐκεῖνοι, οἵτινες κατεψῆφισαν τὸν κ. Θεοδωρόπουλον ταχέως θὰ συναισθανθῶν τὸ μέγα ἀδίκημα, ὅπερ διέπραξαν καὶ ὅπερ ἀντανάκλα κατὰ τῶν ἰδίων διότι καταψῆφισαντες τὸν μόνον εἰλικρινῆ ἀντιπρόσωπόν των εἶναι ὡς ἐὰν ἔπληξαν ἑαυτούς»²¹.

Ἡ ἐφημερίδα, λοιπόν, προσπαθεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἀγωγὸς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ΕΚΑ· τὰ γραφεῖα τῆς εἶναι κέντρο συζητήσεων γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, πολλοὶ διατυπώνουν τὴν διαμαρτυρία τους ἐκεῖ²², προμηθεύονται τὸ καταστατικὸ βάσει τοῦ ὁποῖου θὰ συντάξουν αὐτὸ τοῦ δικοῦ τους σωματείου²³ καὶ τελικὰ τὸ ΕΚΗ θὰ ἰδρυθεῖ μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἀνθρώπων, ποὺ διευθύνουν τὸν «Ἐργάτη-Λαό», ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Βασικὸ ἀντικείμενο τῶν ἄρθρων τῆς ἐφημερίδας εἶναι συνεπῶς τὸ ἐργατικὸ ζήτημα. Τέσσερις μέρες πρὶν ἔχει ξεσπάσει ὁ πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος²⁴.

18. Στὸ καταστατικὸ τοῦ μελλοντικοῦ ἐργατικοῦ κέντρου στὸ Ἡράκλειο τὸ ΕΚΑ συνιστᾷ νὰ περιληφθοῦν τὰ ἐξῆς: «νὰ δημοσιοποιηθοῦν τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς ἵνα γίνουν τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀγαθὰ ἀποκλειστικῆ ἀπολαυῆ τῶν παραγωγῶν των καὶ νὰ καταπαύσῃ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὁμιόν του», βλ. ἀρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914). Τὸ ἀπόσπασμα περιέχεται αὐτοῦσιο στὸ καταστατικὸ τοῦ ΕΚΧ, βλ. Στρατῆς Παπαμανουσάκης, *Τὸ ἐργατικὸ ζήτημα στὰ Χανιά*, Ἀθήνα 1977, 30. Ὁ Γιαννιὸς ἐξ ἄλλου ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ ΕΚΑ ἀναφέρει, πῶς οἱ ἐργάτες στὴν Ἑλλάδα γνωρίζουν μόνον τὸ ΕΚΑ, βλ. Νίκος Γιαννιός, *Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους*, ἐκδ. Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου, Ἀθήνα 1914, 5-6, 28.

19. Ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

20. Ἀρ. 19 (12 Δεκ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914), ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915), ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915), ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915).

21. Ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915). Ἀναφέρεται στὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαΐου τοῦ 1915.

22. Ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915).

23. Ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914).

24. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 Ἰουλίου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, δηλαδὴ 8 Αὐγούστου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ὁ πόλεμος ξέσπασε στὶς 4 Αὐγούστου.

ή εϋλογία ευαισθησία τῶν Κρητικῶν σχετικά με τὸ ἐθνικὸ ζήτημα (μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἑλλάδα) ἀλλὰ καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς ἐπιρροὲς τῶν συντελεστῶν τῆς ἐφημερίδας, κάνουν τὸ θέμα τοῦ πολέμου δευτερο κύριο ἀντικείμενό της.

Στὸ πρόγραμμά της, ποὺ δημοσιεύεται στὸ πρῶτο φύλλο, ὅμως ἀναφέρει ἐπίσης τὰ ἑξῆς: « Ἀλλὰ ἡ ἐφημερίς ἡμῶν δὲν θὰ παραλείψῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀσκήσῃ καὶ γενικώτερον ἔλεγχον ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Ἀρχῶν τασσομένη εἰλικρινῶς εἰς τὸ πλευρὸν ἀμφοτέρων, ὁσάκις εἰς τὰς πράξεις καὶ ἀποφάσεις αὐτῶν διαβλέπει τὸ συμφέρον τῆς χώρας. [...] Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων ἄτινα κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον θὰ ἀπασχολήσουν τὸν "Ἐργάτην", ἡ ἐφημερίς ἡμῶν θὰ ἀσχοληθῇ καὶ με ζήτήματα τοπικὰ, γεωργικὰ, συγκοινωνιακὰ, φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ.

Πράγματι ἡ ἐφημερίδα θίγει ζήτήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας σχετικά με τὴ σταφίδα π.χ., ἐπικροτεῖ τὴν ἴδρυση γεωργικῶν τραπεζῶν, προωθεῖ τὰ μαθήματα μελισσοκομίας, ποὺ πρόκειται νὰ γίνουν, καὶ τέλος προβάλλει τὴν ἴδρυση καὶ τὶς δυνατότητες τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν²⁵. Ἀσχολεῖται σὲ κάθε φύλλο με θέματα ποὺ ἔχουν σχέση με τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς πόλης, τὴν καθαρριότητα, τὴν ὑγιεινὴ, τὶς συγκοινωνίες, τὰ δημοτικὰ ἔργα, τὴν ὑδρευση· τὴν ἀπασχολεῖ ἐπίσης ἡ τοπικὴ δημόσια ἀσφάλεια²⁶, καὶ προωθεῖ κάθε δραστηριότητα, ποὺ ἔχει σχέση με τὴν μὴ θεσμοθετημένη ἐκπαίδευση καὶ ἰδιαιτέρα τὴν πρακτικὴ²⁷. Τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο βλέπει τὰ τοπικὰ θέματα δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν ἄλλων τοπικῶν ἐφημερίδων· ὁ ἔντονος τοπικὸς πατριωτισμὸς ἀποτελεῖ κοινὸ στοιχεῖο ὄλων.

Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνονται ἐπίσης ἐπιστημονικὰ περιεργα, φιλοσοφικὰ ἢ μεταφυσικὰ δοκίμια, ἀγγελίες, χρονολογήματα καὶ λογοτεχνία σὲ συνέχειες²⁸. Τέλος, προβάλλει μιὰ δημοσιογραφικὴ δεοντολογία, τὴν ὁποία θε-

25. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 36 (17 Ἄπρ. 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915) (σταφίδα), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) (γεωργικὲς τράπεζες), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915), ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915) (μαθήματα μελισσοκομίας), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915), ἀρ. 33 (20 Μαρτ. 1915) (γεωργικοὶ συνεταιρισμοί). Δημοσιεύει ἐπίσης τὴν αἰτιολογικὴ ἔκθεση τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου σὲ συνέχειες ἀπὸ τὸν ἀρ. 36 (17 Ἄπρ. 1915) ὡς τὸν ἀρ. 55 (5 Σεπτ. 1915) καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου με τὸν τίτλο *Γεωργοὶ ὀργανωθῆτε*, ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

26. Ἄρ. 2 (8 Αὐγ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), 42 (29 Μαΐου 1915), ἀρ. 47 (11 Ἰουλ. 1915).

27. Προβάλλει τὰ ἑξῆς θέματα: Βυζαντινὴ Μουσικὴ Σχολή ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915), πρόγραμμα μαθημάτων Μουσικοῦ Συλλόγου ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), μαθήματα Ἰταλικῶν ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), μαθήματα λογιστικῆς ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915), μελλοντικὴ ἴδρυση Ἐμπορικῆς Σχολῆς ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

28. Δημοσιεύει π.χ. καθ' ὅλη τὴν διάρκεια σχεδὸν τῆς κυκλοφορίας της τὴν «Ἱστορία τῆς

ωρεῖ συστατικό στοιχεῖο τοῦ «σύγχρονου» λόγου, πού θέλει νά ἐκφράσει· δὲν θὰ καταγγέλλει, πρὶν ἐλέγξει τὰ στοιχεῖα, δὲν θὰ ὑπηρετεῖ κόμματα, ἐνῶ θὰ θίγει τὰ κακῶς κείμενα, ὅπου καὶ ἂν τὰ ἐντοπίζει²⁹.

Γιὰ τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων δέχεται κριτικὴ ἀπὸ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας: «Ἀλλὰ τί θέλει τὰ παραγεμίσματα τὰ ἄσχετα μὲ τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα; Μία μικρὴ ἀβάρια, θὰ κάμη ἀξιοσύστατον τὸν μικρὸν “Ἐργάτην”»³⁰.

Ἡ κατανομὴ τῶν περιεχομένων δὲν εἶναι ἡ ἴδια σὲ ὅλα τὰ φύλλα οὔτε οἱ στῆλες μόνιμες. Τὸ κύριο βᾶρος ἔχει πάντως ἡ πρώτη σελίδα, ὅπου ὑπάρχει τὸ κύριο ἄρθρο, ἀναφερόμενο εἴτε σὲ θέματα ἐργατικῆς πολιτικῆς, εἴτε στὸν πόλεμο εἴτε σὲ τοπικὰ θέματα, καὶ ἡ τρίτη σελίδα, ὅπου πάντα σχεδὸν δημοσιεύεται ἄρθρο ἢ μελέτη γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα.

Προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ πραγματικότητα καὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι

Ἐπειδὴ τὴν μεγαλύτερη ἔκταση καταλαμβάνει στὴν ἐφημερίδα τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, δίνεται ἡ δυνατότητα νά παρακολουθήσουμε κάποια στοιχεῖα τῆς λειτουργίας τῶν σωματείων, τίς διεκδικητικὰς τους δραστηριότητες, τὴν ἴδρυση τοῦ ΕΚΗ καὶ τίς ἀντιστάσεις, πού προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἡ ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴν ὁποία βλέπει τὰ σχετικὰ θέματα ἡ ἐφημερίδα, εἶναι αὐτὴ τοῦ «στρατευμένου» καὶ ὄχι τοῦ ἀδιάφορου παρατηρητῆ καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ὁποιαδήποτε πληροφορία παρουσιάζεται σχολιασμένη ἀναλόγως.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα σωματεῖα, τὰ μόνα νέα πού ἱδρύνονται στὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο κυκλοφορεῖ ὁ «Ἐργάτης-Λαός» μὲ τὴν ὄθηση τοῦ νόμου 281 εἶναι τῶν λεμβούχων καὶ τῶν λιμενεργατῶν³¹. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν σωματείων, πού δροῦν τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν ἱδρυθεῖ πρὶν μιὰ δεκαετία περίπου καὶ ἀπλῶς ἀνασυγκροτοῦνται βάσει τοῦ νέου νόμου. Ὑπάρχουν ἐξᾴλλου ἐπαγγελματικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν συγκροτήσει σωματεῖο καὶ ἡ ἐφημερίδα προπαγανδίζει τὸν συνασπισμὸ τους· πρόκειται γιὰ τοὺς ἐργάτες σιδηρουργούς, τοὺς βαρελοποιούς, τοὺς ράφτες «εὐρωπαϊκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων», τοὺς ἐργάτες «διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἐργοστασίων», τοὺς κηπουρούς, τοὺς βυρσοδέφες καὶ τοὺς ὑπαλλήλους «διαφόρων καταστημάτων»³², τοὺς τυπογράφους³³, τοὺς

Μανὸν Λεσκὸ» τοῦ Abbé Prevost καὶ ἀπὸ τὸ πρωτελευταῖο τῆς φύλλο ἀρχίζει νά δημοσιεύει τὸν «Ἐρωτα τοῦ Βασιλέως» τοῦ Marcel Priollet.

29. Ἄρ. 7 (19 Σεπτ. 1914) ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914) ἀντίστοιχα.

30. «Λαός» 13 Σεπτ. 1914.

31. Ἄρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915). Τὸ δεύτερο γίνεται ὡς ἀντίδραση στὸ ἤδη ὑπάρχον σωματεῖο ἐργατῶν λιμένος καὶ διαλύεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἴδρυσή του.

32. Ἄρ. 20 (19 Δεκ. 1914), γιὰ τοὺς ραπτεργάτες βλ. καὶ ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915).

33. Ἄρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914).

εργάτες και υπαλλήλους καφενείων, ξενοδοχείων, έστιατορίων και ζαχαροπλαστείων³⁴ και τούς εκπαιδευτικούς³⁵.

Η συμμετοχή τών εργατών πάντως στά υπάρχοντα σωματεία δέν θεωρείται από την έφημερίδα ίκανοποιητική· μολονότι π.χ. οί τεχνίτες ξυλουργοί είναι 150, οργανωμένοι είναι μόνο οί 30, ένω αναφέρεται και σέ προσωπικούς ανταγωνισμούς, που έμποδίζουν την ένταξη τών εργατών-τεχνιτών σέ σωματεία³⁶. Ός πρός την διοίκησή τους, πολλά έχουν πρόεδρο ή επίτιμο πρόεδρο κάποιον δικηγόρο ή κάποιο άλλο έπιφανές μέλος τής κοινωνίας, πράγμα που ύποδεικνύει την ανάγκη τους για προστασία και άποκαλύπτει ίσως την άνασφάλειά τους· τόν ρόλο αυτό παίζει συχνά ό συντάκτης του «Έργατη-Λαού», 'Α. Κόντος³⁷.

Τά σωματεία, και δέν δείχνει νά διαφωνεί σ' αυτό ή έφημερίδα, έχουν στόχο την προστασία του επαγγέλματος μάλλον παρά την διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών εργασίας³⁸. Διατηρούν επίσης κατά κανόνα την συνήθεια του προσάτη άγιου. Η γιορτή του συνδέσμου τών κτιστών π.χ. περιγράφεται ως εξής: «Την προπαρελθούσαν Κυριακήν έορτήν τής Πεντηκοστής έώρτασε την επέτειόν του ό ένταύθα σύνδεσμος τών εργατών κτιστών, άνήκων εις την δύναμιν του Έργατικού Κέντρου Έρακλειού. Μετά τό πέρας τής θείας λειτουργίας έν τῷ ναῶ του Άγίου Μηνᾶ και την εύλογίαν τών ἄρτων, τά μέλη του συνδέσμου μέ την σημαίαν των επί κεφαλῆς μετέβησαν εις την οίκίαν του έξ αυτών κ. Λυράκη, ό όποιος παρέλαβε την Εικόνα. Τόν κ. Λυράκη μετέβησαν επίσης και έχαιρέτισαν και οί άπαρτίζοντες την Έκτελεστικήν Έπιτροπήν του Κέντρου μετά του Έπιτίμου Προέδρου των»³⁹.

Τά «παραδοσιακά» στοιχεία συνυπάρχουν μέ τά «σύγχρονα»: τά σωματεία προβάλλουν δηλαδή και διεκδικητικούς στόχους⁴⁰. Ός πρός την διεκδικητική

34. Άρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

35. Άρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), 25 (23 Ίαν. 1915).

36. Άρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. και άρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Τά υπάρχοντα σωματεία δέν αριθμοῦν ως μέλη και πάντας ανεξαιρέτως τούς εις την αὐτήν βιοτεχνικήν τάξιν ανήκοντας εργατάς», επίσης άρ. 18 (5 Δεκ. 1914), άρ. 48 (18 Ίουλ. 1915).

37. Ό εκδότης τής «Ν. Έφημερίδας» είναι πρόεδρος τών καπνεργατών [άρ. 1 (26 Ίουλ. 1914)] και άργότερα επίτιμος πρόεδρος [άρ. 31 (6 Μαρτ. 1915)], ένῶ ό Άριστείδης Κόντος είναι επίτιμος πρόεδρος στον σύνδεσμο εργατών κτιστών [άρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)] και στο ΕΚΗ, όπου συμμετέχει και ό Κακουδάκης ως επίτιμο μέλος, όπως θά δοῦμε. Για τά επίτιμα μέλη που δέν έχουν την επαγγελματική ιδιότητα τών κανονικών μελών βλ. Χαρίλαος Γ. Γκοῦτος, 'Ο συνδικαλισμός στο έλληνικό κράτος 1834-1914, τ. Α', Άθήνα 1988, 183-184.

38. Έτσι οί εργάτες λιμένος διαμαρτύρονται γιατί προσλαμβάνονται εργάτες που δέν είναι μέλη του σωματείου [άρ. 1 (26 Ίουλ. 1914)], ένῶ οί καπνεργάτες για τόν ίδιο λόγο εξαγγέλλουν άπεργία [άρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)].

39. Άρ. 41 (21 Μαΐου 1915). Βλ. και άρ. 45 (26 Ίουν. 1915), άρ. 46 (3 Ίουλ. 1915). Τό θέμα τίθεται στό: Γιώργος Φ. Κουκουλές, *δ.π.*, 135 (σημ.). Πρβ. και «Λαός» (24 Μαΐου 1914).

40. Σύμφωνα μέ τόν παλαιό Ποινικό Νόμο του 1899 ή άπεργία ήταν άπαγορευμένη στην

τους δραστηριότητα τὰ πιὸ ἀποτελεσματικά σωματεῖα στὸ Ἡράκλειο εἶναι τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν, τὰ ὁποῖα μετὰ ἀπὸ συνεννοήσεις μὲ τοὺς καταστηματάρχες κερδίζουν τὴν μείωση τῶν ὠρῶν ἐργασίας καὶ τὴν αὐξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τὰ δύο σωματεῖα προβάλλονται ἀπὸ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας⁴¹.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ πάντως γιὰ τὸ εἶδος τῶν διεκδικήσεων ἡ πρόταση τοῦ σωματείου τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν πρὸς τοὺς καταστηματάρχες μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ νόμου 281 νὰ ιδρῦσουν καὶ αὐτοὶ σωματεῖο καὶ νὰ διακανονίσουν μεταξύ τους τίς τιμὲς σὲ τέτοιο ὕψος, ὥστε νὰ πάψει ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἔτσι: «θὰ παύσουν παραπονούμενοι, ὅτι οἱ ἐργάται των ζητοῦν αὐξησην τοῦ ἡμερομισθίου καὶ μόνον τότε θὰ παύσουν καὶ οἱ ἐργάται παραπονούμενοι διὰ τὴν γλισχρότητα τοῦ ἡμερομισθίου των, τοῦ ὁποίου ἡ αὐξησης θὰ εἶναι τότε δυνατὴ λόγῳ τοῦ ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ κερδίζουν περισσότερα οἱ καταστηματάρχαι»⁴². Ἡ πρόταση βασίζεται στὴν πεποίθηση, ὅτι ἡ συγκρότηση σωματείων εἶναι δυνατόν νὰ λύσει ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς.

Ὡς πρὸς τίς μεθόδους, ἡ διεκδίκηση γενικὰ περιορίζεται εἴτε στὴν γραπτὴ διαμαρτυρία εἴτε στὴν ἔκφραση παραπόνων προφορικὰ μέσῳ τῆς ἐφημερίδας· αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ τοὺς δασκάλους, οἱ ὁποῖοι θίγονται μισθολογικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀφομοίωση στὸ ἐλληνικὸ κράτος, ἢ μὲ τοὺς κλητῆρες τοῦ Δημαρχείου, πὺὸ ὁ μισθὸς τους εἶναι πολὺ χαμηλός⁴³. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὰ δύο «ὑποδειγματικά» σωματεῖα, τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν, οἱ ὁποῖοι κατέκτησαν τὴν μείωση τοῦ ὠραρίου μόνον μὲ διαπραγματεύσεις.

Τὸ πιὸ μαχητικὸ σωματεῖο φαίνεται πὺὸς εἶναι —προφανῶς ἐξ αἰτίας τοῦ μαζικοῦ του χαρακτήρα— τῶν ἐργατῶν λιμένος, τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖται τρεῖς φορὲς στὴν ἀπειλὴ ἀπεργίας. Ὅταν ἓνα ἰταλικὸ πλοῖο ἀρνήθηκε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὅλους τοὺς ἐργάτες καὶ δέχθηκε μόνον τοὺς «μαουνατζήδες», αὐτοί, ὡς μέλη τοῦ σωματείου, ἀπειλήσαν, ὅτι θὰ κάνουν ἀπεργία σὲ ἔνδειξη ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἄλλους συναδέλφους τους. Ἦταν μία αὐθόρμητη ἀντίδραση, πὺὸ ἀνάγκασε τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ πλοίου νὰ ὑποχωρήσουν. Δημιουργήθηκε μάλιστα ἐπεισόδιο μεταξύ τοῦ σταθμάρχου λιμένος καὶ τοῦ προέδρου τοῦ σωματείου, πὺὸ κατέληξε στὴν μετάθεση τοῦ πρώτου⁴⁴. Γιὰ δευτέρη φορὰ οἱ ἐργάτες

Κρήτη, βλ. Στρ. Παπαμανουσάκης, *ὁ.π.*, 18-19. Οἱ πρώτες ἀπεργίες στὰ Χανιά εἶναι τῶν ραπτῶν καὶ τῶν καπνεργατῶν, *ὁ.π.*, 39-46.

41. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914) καὶ «Λαός» (6 Σεπτ. 1914). Οἱ ἐργάτες ξυλουργοὶ ἔχουν ἤδη, ὅπως εἶδαμε, σχέση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

42. Ἄρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

43. Ἄρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἄρ. 18 (5 Δεκ. 1914).

44. Ἄρ. 28 (13 Φεβρ. 1915), ἄρ. 30 (27 Φεβρ. 1915). Τὸ θέμα τῆς μετάθεσης προκαλεῖ τὴν πρώτη σοβαρὴ ἀντιδικία μεταξύ «Ἐργάτη-Λαοῦ» καὶ «Ν. Ἐφημερίδας», ἡ ὁποία διαφωνεῖ μὲ τὴν κατάληξιν τοῦ ἐπεισοδίου, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» (7 Μαρτ. 1915). Οἱ ἐργάτες λιμένος πάντως διακρίνονταν γιὰ τὴν μαχητικότητά τους ἀπὸ παλιά, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» (8 Σεπτ. 1912), ὅπου ἀναφέ-

λιμένος απειλοῦν μὲ ἀπεργία ἀρνούμενοι νὰ ἐκτελέσουν ἀμισθὶ ἄλλη ἐργασία, καθαρισμό τῶν πλοίων δηλαδή, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐκφόρτωση, ὅπως ἀπαιτοῦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες κάποιων φορτηγίδων, καὶ οἱ τελευταῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν⁴⁵. Τέλος ἡ ἄρνηση τῶν ναυτικῶν πρακτόρων νὰ δεχθοῦν στὴν δουλειὰ μέλη τοῦ σωματείου μετὰ ἀπὸ ἀπαίτηση τῶν πλοιοκτητῶν προκαλεῖ τὴν μεσολάβηση διαιτητικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΚΑ, ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἀποκαθιστᾷ τὴν διαφωνία ἀλλὰ πετυχαίνει καὶ τὴν αὐξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Εἶναι ἡ ἐποχή, πού γίνεται προσπάθεια νὰ συσταθεῖ δεύτερο σωματεῖο λιμενεργατῶν, ἴσως γιατί τὸ ἤδη ὑπάρχον ἔχει γίνει ιδιαίτερα δεχδικητικὸ⁴⁶. Τὸ ἴδιο μέσο, τὴν ἀπειλὴ δηλαδή ἀπεργίας, χρησιμοποίησαν καὶ οἱ καπνεργάτες, ὅταν κάποιοι νέοι συνάδελφοί τους ἀρνήθηκαν νὰ ἐγγραφοῦν στὸ σωματεῖο καὶ δέχθηκαν νὰ δουλέψουν μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο. Στὴν διαμάχη μεσολάβησε ὁ Νομάρχης⁴⁷.

Τρία κυρίως σωματεῖα, τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν, τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν καὶ τῶν λιμενεργατῶν συμμετέχουν στὴν ἴδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου ὑλοποιώντας μιὰ ἰδέα, πού ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προβάλλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς κυκλοφορίας του μὲ πρότυπο τὸ ΕΚΑ⁴⁸. Ἐχει προηγηθεῖ ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1914 ἡ ἴδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Χανίων, πού ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ ΕΚΑ⁴⁹. Στὴν ἴδρυση τοῦ ΕΚΗ πρωτοστατοῦν τὰ δύο πρῶτα ἀπὸ τὰ σωματεῖα πού ἀναφέραμε, αὐτὰ δηλαδή, πού ἤδη εἶχαν σχέση μὲ τὸ ΕΚΑ. Ἡ ἰδρυτικὴ σύσκεψη γίνεται στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915 καὶ τὸ καταστατικὸ ὑπογράφουν οἱ πρόεδροι τῶν ἐξῆς σωματείων: ἐργατῶν λιμένος, σανδαλοποιῶν, καπνεργατῶν, κτιστῶν, ἐργατῶν ξυλουργῶν καὶ ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν. Σὲ δεύτερη σύσκεψη μετὰ τρεῖς ἡμέρες, ὅπου συμμετέχουν «ὑπερτριακόσιοι» ἐργάτες, διαβάζεται ὁ ὄργανισμός, συντάκτες τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Ἄ. Κόντος. Στὸν λόγο, πού ἐκφωνεῖ παρομοιάζει τὸ ΕΚΗ μὲ οἰκογένεια, πού τὰ μέλη τῆς στεγάζονται κάτω ἀπὸ κοινὴ στέγη, τὰ συμφέροντά τους ταυτίζονται, ἀγωνίζονται μαζὶ γιὰ τὰ «ιδανικά τοῦ ἐργατισμοῦ» μὲ μέσα τὴν «σύμπνοια», τὴν «ἐργασία» καὶ τὴν «ὑπομονή»⁵⁰.

ρονται οἱ διαμαρτυρίες τους σχετικά μὲ τὶς συνθήκες ἐργασίας.

45. Ἄρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915).

46. Ἄρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915), βλ. καὶ «Ν. Ἐφημερίς (1 Αὐγ. 1915) καὶ (4 Αὐγ. 1915), ὅπου δημοσιεύονται ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ προέδρου τοῦ ὑπάρχοντος σωματείου.

47. Ἄρ. 5 (5 Σεπτ. 1914). Οἱ σιγαροποιοὶ ἔχουν στὸ ἐνεργητικὸ τους ἤδη μιὰ ἀπεργία πρὶν δυὸ χρόνια, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» (28 Νοεμ. 1912).

48. Ἄρ. 5 (5 Σεπτ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914), ὅπου διαβάζουμε σχετικὴ προτροπὴ τοῦ ΕΚΑ καὶ ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

49. Ὁ Ὀ. Λαὸς δημοσιεύει ἀναποκρίσεις ἀπὸ τὸ ΕΚΧ ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1914. Βλ. καὶ Στρ. Παπαμανουσάκης, ὁ.π., 27-46.

50. Ἄρ. 30 (27 Φεβρ. 1915) καὶ ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

Ἡ ἴδρυση τοῦ ΕΚΗ ἀνακοινώνεται ἐπίσημα στό ΕΚΑ, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ μὲ συγχαρητήριο τηλεγράφημα⁵¹. Ὁ συντάκτης καὶ ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας ἀνακηρύσσονται ἐπίτιμος πρόεδρος καὶ ἐπίτιμο μέλος ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὴν ἴδια μέρα ἡ ἐφημερίδα ἀναγγέλλει τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου τῆς «κατ' ἐπαράκλησιν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου, οὕτινος ἡ ἐφημερίς ἡμῶν θέλει διερμηνεῦει εἰς τὸ ἐξῆς τὰς γνώμας»⁵². Γιατρὸς τοῦ ΕΚΗ ὀρίζεται ὁ Κώστας Χαριτάκης, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστός ἀπὸ παλιότερα γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ του εὐαισθησία· τὸ 1912 ὡς φοιτητῆς εἶχε κάνει διάλεξη περὶ σχολικῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἴδια χρονιά κατατάχθηκε ὡς ἐθελοντῆς στὴ φοιτητικὴ φάλαγγα γιὰ νὰ πάρει μέρος στὸν πόλεμο⁵³. Μὲ τὴν παρουσία του καὶ αὐτὸς προσδίδει αὐξημένο γόητρο στό ΕΚΗ.

Τὸ ΕΚΗ στό διάστημα ποῦ ἐξετάζουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀλύψη, ποῦ προσφέρει στὰ σωματεῖα-μέλη του, ἔχει καὶ τὶς ἐξῆς δραστηριότητες: Συντάσσει ὑπόμνημα ἐκ μέρους τῶν καπνεργατῶν γιὰ τὴν μείωση τῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης τῶν τσιγάρων καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς τιμῆς τους, ὥστε νὰ κατασκευάζονται ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια ὅλες οἱ ποιότητες τῶν τσιγάρων, νὰ μὴ μειωθοῦν οἱ ἐργασίες τους καὶ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἀπόλυση ἐργατῶν⁵⁴. Ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ αἶτημα τοῦ σωματείου κτιστῶν νὰ προσληφθοῦν ἀπὸ τὸν Δῆμο Ἡρακλείου καὶ νὰ ἐξοφλήσουν ἔτσι τὰ χρέη τους πρὸς αὐτόν, ἐνῶ διαμαρτύρεται, γιατί, παρὰ τὴν παλαιότερη ὑπόσχεσή του, δὲν προσλαμβάνει ντόπιους κτίστες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Δημαρχείου ἀλλὰ Ἰταλοῦς⁵⁵. Ἐχει ἐπαφὴ τέλος μὲ τοὺς ἐργάτες λιμένος Πειραιῶς, τοὺς ὁποῖους θεωρεῖ πρότυπο γιὰ τὴν ὁργάνωση τῶν λιμενεργατῶν Ἡρακλείου⁵⁶.

Τὸ ΕΚΗ συμμετέχει καὶ σὲ μὴ ἐργατικὲς δραστηριότητες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἂν ἐξαίρεσουμε τὶς «κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις»⁵⁷, ἡ σημαντικότερη εἶναι τὸ συλλαλητήριο, ποῦ ὁργανώθηκε μὲ ἀφορμὴ τὴν προσέγγιση τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν Βουλγαρία⁵⁸.

Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴ τους τοποθέτηση οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε ἡ ἐφημερίδα,

51. Ἄρ. 32 (13 Μαρτ. 1915).

52. Ἄρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

53. Βλ. «Ν. Ἐφημερίς» 21 Ἀπρ. 1912, 5 Μαΐου 1912, 22 Σεπτ. 1912, 24 Νοεμ. 1912. Πρὸκειται γιὰ τὸν μετέπειτα καθηγητὴ στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης (1889-1956), ὁ ὁποῖος διακρίθηκε ὡς εἰδικὸς σὲ θέματα κοινωνικῆς ὑγιεινῆς.

54. Ἄρ. 40 (14 Μαΐου 1915).

55. Ἄρ. 47 (11 Ἰουλ. 1915).

56. Ἄρ. 42 (29 Μαΐου 1915) καὶ ἄρ. 44 (19 Ἰουν. 1915).

57. «Κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις» εἶναι π.χ.: τὸ τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖο προπέμπει τὸν Γενικό Διοικητὴ τοῦ νησιοῦ καὶ τὰ συγχαρητήρια γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπέτειο στὸν πρωθυπουργό, [ἄρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915)], ἡ δέηση ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως καὶ οἱ εὐχὲς γιὰ τὴν ὀνομαστικὴ του ἑορτή, [ἄρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἄρ. 42 (29 Μαΐου 1915)].

58. Βλ. παρακάτω 163.

πού τὸ καθοδηγεῖ, ὑποστηρίζουν κάποιο ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα κόμματα τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἡ «Ν. Ἐφημερίς» ἐπικροτεῖ τὴν ἴδρυση τοῦ ΕΚΗ, ἀργότερα, μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ Μαΐου 1915, ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα ἐναντίον ὀρισμένων στελεχῶν του ἀλλὰ κυρίως ἐναντίον τῆς ἐφημερίδας, τὴν ὁποία κατηγορεῖ, ὅτι ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη. Στὸ στόχαστρο βρίσκεται κυρίως ὁ συντάκτης τῆς μαζί μὲ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι «παρεισέφρυσαν», ὅπως λέει, στὸ ΕΚΗ, ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἐργάτες καὶ πρέπει νὰ ἀποπεμφθοῦν⁵⁹. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἀντίπαλη ἐφημερίδα, ὑποκλέπτει τὸν τίτλο τοῦ ὄργανου τῶν ἐργατῶν καὶ τὸ ΕΚΗ πρέπει νὰ ἀποκηρύξει τὴν ἐφημερίδα «ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξεδήλωσε τὰ αἰσθήματά της τὰ τόσον ἀντιτιθέμενα καὶ πρὸς τὰ λαϊκὰ συμφέροντα καὶ πρὸς τὰ πολιτικὰ αἰσθήματα τῆς πλειονότητος τῶν ἐργατῶν»⁶⁰. Κατὰ τὴν βενιζελικὴ ἐφημερίδα, «οἱ ἐργάται εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι βενιζελικοὶ ὅπως εἶναι καὶ ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς Ἑλλάδος Παλαιᾶς καὶ Νέας»⁶¹.

Παρὰ τὸν ὑπερβολικὸ τόνο της, ἡ ἐφημερίδα μᾶς προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιστάσεις, πού προβάλλονται γενικὰ στὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, οἱ ὁποῖες δὲν προέρχονται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία δὲν ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν ἐργαζομένων, ἦταν μιὰ κρατικὴ πρωτοβουλία, πού συνάντησε σοβαρὰς ἀντιστάσεις⁶².

Στὸ Ἡράκλειο, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει σὲ ὅλη τὴ Ἑλλάδα, ὑπάρχουν ἐργοδότες, πού ἀπειλοῦν μὲ ἀπόλυση, ὅσους ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἢ ἀποφεύγουν νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦν⁶³. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ ἀρχὲς ἀγνοοῦν τοὺς ἐργατικοὺς νόμους ἢ θεωροῦν θρασύτητα τὴν πρόσκληση σὲ ἀπεργία⁶⁴. Μερικὲς φορές μάλιστα οἱ ἀντιδράσεις παίρνουν τὴν μορφή γενικῶν διαπιστώσεων. Ἄν πιστέψουμε τὸν «Ἐργάτη-Λαό»: «Ἐπάρχουν πολλοὶ πού φρονοῦν ὅτι ἡ ἀνακίνησις ἐν Κρήτῃ τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἦτο κάτι τι τὸ πρόωρον ἀκόμη καὶ τοῦτο διότι, ὡς λέγουν, καὶ οἱ ἐργάται τῆς Κρήτης εἶναι ὀλίγοι μέχρι

59. «Ν. Ἐφημερίς» 1 Ἰουλ. 1915 καὶ 8 Ἰουλ. 1915.

60. «Ν. Ἐφημερίς» 20 Ἰουν. 1915.

61. «Ν. Ἐφημερίς» 27 Μαΐου 1915.

62. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Γιώργος Λεονταρίτης, «Τὸ ἐλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τὸ ἀστικὸ κράτος» στὸ: *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, 55-59, Γιάννης Δ. Ληξουριώτης, «Προστατευτικὸς νομοθετικὸς παρεμβατισμὸς καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου στὴν Ἑλλάδα: Ἡ περίπτωση τῆς παιδικῆς ἐργασίας», στὸ: *Βενιζελισμὸς καὶ ἀστικὸς ἐκσυγχρονισμὸς*, Ἡράκλειο 1988, 218-223, Ἀντώνης Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια: οἱ παράμετροι τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς στὸ μεσοπόλεμο», στὸ: *Συμπόσιο γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο*, Πρακτικὰ, Ἀθήνα 1988, 173-174.

63. Ἄρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

64. Βλ. τὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν λιμένος καὶ τοῦ σταθμάρχῃ λιμένος, ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

τῆς στιγμῆς καὶ οἱ ὑπάρχοντες τοιοῦτοι ἔχουν κάποιαν, ἔστω καὶ πολὺ μικρὰν περιουσίαν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἠναγκασμένοι ν' ἀποζοῦν ἀπὸ μόνῃν τὴν ἐργασίαν των [...]. Ἐν παραδείγματι λέγουν συχνά: Πρὸς τί ὁ ἐδῶ ἐργάτης νὰ σπεύδῃ νὰ ὀργανώνεται καθ' ὄν χρόνον οὐδείς κίνδυνος τὸν ἐπαπειλεῖ καὶ ὅπου ὁ ἴδιος εἶναι μικροκεφαλαιοῦχος καὶ πρὸς τί νὰ εἰσάγεται καὶ ἐδῶ τὸ 8ωρον καὶ τὸ 10ωρον τῆς ἐργασίας τὴν στιγμὴν, πού ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ἐργάτης δὲν ἔχει τὰς αὐτὰς ἀνάγκας πρὸς τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Ἀθήναις συνάδελφόν τοῦ οὐδὲ ἐργάζεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς μὲ ἐκεῖνον συνθήκας;»⁶⁵.

Τὶς σχετικὲς πρωτοβουλίες ἀποδίδει ἐπίσης ἡ ἔφημερίδα καὶ στὴν ὑστεροβουλία ὀρισμένων προσώπων: «Ἦρχισαν νὰ σπεύρουν ζιζάνια μεταξὺ τῶν ἐργατῶν καὶ νὰ συκοφαντοῦν κάθε εὐγενῆ πρωτοβουλίαν ὡς δῆθεν προερχομένη ἀπὸ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ἀπὸ ὑστεροβουλίαν [...] προβάλλουν εἰς τοὺς ἐργάτας τὸ φάσμα ὅτι πρόκειται νὰ τοὺς ἐκμεταλλευθοῦν ἄλλοι»⁶⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ κάποιοι καλλιεργοῦν τὴν ἀπαισιοδοξίαν ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν, πού γίνονται γιὰ τὸν συνασπισμὸ τῶν ἐργατῶν⁶⁷.

Ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» καὶ στὸ ΕΚΗ ἐκφράζει οὐσιαστικὰ τὴν ἀσυνειδήτη ἄρνηση τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας νὰ δεχθεῖ τὶς ἀλλαγές. Ἡ «Ν. Ἐφημερίς» θὰ ἔπρεπε θεωρητικὰ νὰ ὑπερασπίζετο μὲ σθένος τοὺς νόμους τοῦ πολιτικοῦ τῆς ἀρχηγοῦ καὶ δὲν τὸ κάνει, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ ἄλλες βενιζελικὲς ἔφημερίδες⁶⁸. Στὶς διαμάχες μεταξὺ ἐργατῶν λιμένος καὶ ἀρχῶν ἡ «Ν. Ἐφημερίς» παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀρχῶν, ὑποστηρίζει τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ναυτικούς πράκτορες, τοὺς καπνοπῶλες καὶ προβάλλει περισσότερο τὰ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐργοδοτικὰ σωματεῖα τῆς πόλης παρὰ τὰ ἐργατικὰ⁶⁹.

Τὴν ἴδια ἀσυνειδήτη ἄρνηση ἐκφράζει καὶ ἡ «ἀδιαφορία» τῶν ἐργατῶν νὰ συνασπισθοῦν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχόλιο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὸ φύλλο ἀρ. 20 (19 Δεκεμ. 1914): «Διότι ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικὰ σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, [...] ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ στοιχεῖα πολλῶν ἀκόμη ἐργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνήκουσῶν

65. Ἄρ. 24 (16 Ἰαν. 1915). Παρόμοια ἐπιχειρήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἰδιομορφία τῶν ἐλληνικῶν συνθηκῶν χρησιμοποιοῦσαν αὐτοὶ ποὺ ἤθελαν νὰ δικαιολογήσουν ἀργότερα τὶς καθυστερήσεις στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, βλ. Γ. Λεονταρίτης, *ὁ.π.*, 59.

66. Ἄρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

67. Ὁ.π. καὶ ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

68. Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ὁ τύπος καὶ ὁ διχασμὸς, 1914-1915», στὸ: *Ἐλευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οἰκονομία-Πολιτικὴ στὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1989, 431-432.

69. «Ν. Ἐφημερίς» 17 Ἰαν. 1915, 7 Μαρτ. 1915 καὶ 1 Αὐγ. 1915. Στὸ διάστημα τῆς ἐκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἢ «Ν. Ἐφημερίς» ἀναφέρει κυρίως τὶς δραστηριότητες τοῦ συλλόγου τῶν Ἐργολάβων, τοῦ σωματείου Ἠνωμένων Συντεχνιῶν, τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου, τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ συλλόγου τῶν Κυριῶν.

μέχρι σήμερα εις ουδεμίαν ὀργάνωσιν ἐνταῦθα δεικνύουν ἀδικαιολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ,τι θὰ καλλιτερεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν των». Ἡ ἀδιαφορία αὕτη ὀφείλεται, κατὰ τὴν ἐφημερίδα, εἴτε στὸ παραδοσιακὸ σύστημα περίθλαψης, τὸν «κουμπαρᾶ», τὴν ἀποταμίευση δηλαδὴ στὸ στενὸ πλαίσιο τῆς κάθε ἐπιχειρήσεως ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, ποῦ δεσμεύει τοὺς ἐργάτες⁷⁰, εἴτε στὴν ἐπιρροή ποῦ δέχονται γενικὰ ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες τους, «οἱ ὅποιοι», ἂν πιστέψουμε πάλι τὴν πηγὴ μας, «κατορθώνουν διὰ διαφορῶν ἐπιτηδεῶν μέσων νὰ ἐμβάλλουν εις τοὺς ἐργάτας των τὴν δυσπιστίαν ἀπέναντι τῶν λοιπῶν ἐργατῶν»⁷¹.

Οἱ προσωπικὲς ἀντιθέσεις ἐπίσης, οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦν εὐκολα σὲ κλειστὲς κοινωνίες καὶ ὀλιγοπρόσωπα ἐπαγγέλματα, παίζουν ἕνα σημαντικὸ ρόλο· ἡ ἐφημερίδα παροτρύνει τοὺς τυπογράφους νὰ ὀργανωθοῦν καλώντας τους «νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς μικροφιλοδοξίας, ἀναπτύσσοντας στενοὺς δεσμοὺς ἀλληλεγγύης μεταξύ των»⁷². Πολλὲς φορές μάλιστα, καὶ αὐτὸ ἀπογοητεύει τοὺς συντάκτες τῆς ἐφημερίδας, οἱ ἐργάτες δὲν ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἐπειδὴ ἀπλῶς θέλουν νὰ αὐξήσουν τὴν πιθανότητα πρόσληψής τους ἔστω καὶ μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο⁷³.

Θεωρώντας, ὅτι ἡ «ἄγνοια» καὶ ἡ «ἀμορφωσιά» εἶναι οἱ βασικὲς αἰτίες γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῶν ἐργατῶν καὶ ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὸν συνασπισμὸ τους εἶναι ἕνα στοιχειῶδες ἐπίπεδο γραμματικῶν ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν γνώσεων⁷⁴, ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ «δασκάλου», νὰ πείσει δηλαδὴ τοὺς ἐνδιαφερόμενους γιὰ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν «ἐργατικῶν τάξεων» καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ κάμψῃ τὴν ἀντιστάσεις, συνειδητὲς ἢ ἀσυνειδητὲς. Χρησιμοποιεῖ λοιπὸν κάποια προπαγανδιστικὰ μέσα, ἀφ' ἑνὸς προβάλλοντάς ἀπὸ τὴν στήλη του τὰ θέματα ποῦ ἀγγίζουν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου

70. Ἄρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Μ' αὐτὸ τὸ σύστημα ἀποταμίευσης, ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, λειτούργησαν, στὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ «ἐταιρεῖες ἀλληλοβοήθειας» στὴν Ἀγγλία, πρὶν ἐπιβληθῆναι τὸ κλασικὸν σύστημα ἀποταμίευσης ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν ἴδιων τῶν μελῶν, βλ. Henry Pelling, *A History of Trade Unionism*, Penguin Books 20-21.

71. Ἄρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914) καὶ ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

72. Ἄρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914).

73. Ὅπως συνέβη μὲ κάποιους καπνεργάτες, βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 38.

74. Αὕτῃ ἡ αἰτία προβάλλεται ὡς σημαντικότερη σὲ σειρά ἄρθρων, βλ. ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914) - 21 (25 Δεκ. 1914). Τὴν ἴδια ἀποψὴ ἐκφράζει καὶ ἡ «Κρητικὴ Ἐστία» 18 Ἰουλ. 1915. Ὁ Ἀβραάμ Μπεναρῶγια γράφει τὸ 1921: «Τὸ ἐπαγγελματικὸν κίνημα εἶνε ἀκόμη ἀσταθές. Τὰ σωματεῖα εἶνε μᾶλλον ἕνα λούσο γιὰ μερικοὺς καὶ ἡ μᾶζα δὲν προστρέχει πρὸς αὐτὰ παρὰ μόνον εἰς στιγμὰς κρίσεως τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἀδιαφορία τῆς μᾶζας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῶν σωματείων εἶνε πολὺ χαρακτηριστικὴ. Μία αἰτία τῆς ἀδιαφορίας αὐτῆς εἶνε καὶ ἡ ἀμορφωσιά. Στὴν Ἑλλάδα οἱ ἐργάται εἶνε σχεδὸν ὅλοι ἀμόρφωτοι.», βλ. Ἀβραάμ Μπεναρῶγια, «Ὁ ἐπαγγελματικὸς ἀγὼν τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου», παράρτημα στὸ: *Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου*, Ἀθήνα 1975, 217-218.

προσπαθώντας νὰ ἐξοικειώσει τοὺς ἀναγνώστες του μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσίαν καὶ μὲ τὴν ἀπεργίαν, ὡς διεκδικητικὸ μέσο.

Ὑπερασπίζεται λοιπὸν τὰ αἰτήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων εἴτε ἐκφράζονται μὲσῶ τῶν ἐργατικῶν σωματείων εἴτε ἐκφράζονται προφορικὰ καὶ αὐθόρμητα⁷⁵. Δείχνει εὐαισθησίαν ἐπίσης στὰ θέματα τῶν ἀποστρατευμένων, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἰδιαιτέρα ἀδικημένους⁷⁶, εὐαισθησίαν, ποὺ ἀγγίζει ὅλους τοὺς Κρητικούς. Προπαγανδίζει τὴν ὀργάνωσιν ἐπαγγελματικῶν ὁμάδων, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, καὶ προτείνει πρακτικὰ μέτρα γιὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνεργίας μὲ τὴν συνέχιση τῶν δημοσίων ἔργων στὴν Κρήτη⁷⁷, τὴν χρησιμοποίησιν μόνον τῶν μελῶν τῶν σωματείων ἢ μόνον τῶν Κρητικῶν σὲ διάφορες ἐργασίες καὶ μὲ τὴν πρόσληψιν ντόπιων καὶ ὄχι ξένων κτιστῶν στὸν Δῆμο⁷⁸.

Αὐτὸ ποὺ ἀπασχολεῖ πολὺ τὴν ἐφημερίδα εἶναι τὸ ζήτημα τῆς κερδοσκοπίας καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν σχολία κατὰ τῶν ἀλευρεμπόρων γιὰ τὴν αὐξηση τῆς τιμῆς τοῦ ψωμοῦ (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν φορολογία, ποὺ ἔχει ἐπβληθεῖ), καταγγελίες γιὰ τὴν ὑπερτίμησιν τῆς ζάχαρης, τῶν τροφίμων γενικὰ καὶ τοῦ πετρελαίου, γιὰ τὰ συμπτώματα πληθωρισμοῦ καὶ γιὰ τὰ φαινόμενα αἰσχροκέρδειας, ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἀγορά. Ἡ ἐφημερίδα συνδέει τὰ φαινόμενα αὐτὰ μὲ τὴν δασμολογικὴ ἀφομοίωσιν τῆς Κρήτης στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἀντιτίθεται στοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους⁷⁹, ἐνῶ ἀποδίδει στὸν πόλεμον τὴν κύρια εὐθύνη γιὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ζωῆς⁸⁰. Πρόκειται γιὰ ἕνα σοβαρὸ πρόβλημα κατὰ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου ποὺ ἀντιμετωπίζουν ὅλες οἱ χῶρες καὶ φυσικὰ καὶ ἡ Ἑλλάδα⁸¹. Παράλληλα ὅμως εἶναι καὶ ἀντικείμενον τῆς προ-

75. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς προγραμματικὰς τῆς διακηρύξεις στὸ πρῶτον φύλλον, ἀναφέρεται π.χ. μὲ συμπάθειαν στοὺς ἐκπαιδευτικούς [ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)], στοὺς γραφεῖς [ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914)], στοὺς ἀγροτικούς διανομεῖς [ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915)], στοὺς ἀνθυπασπιστὰς χωροφυλακῆς [ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914)], γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνον τοὺς μὴ ὀργανωμένους σὲ σωματεῖα.

76. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915).

77. Ἀρ. 35 (10 Ἀπρ. 1915).

78. Ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

79. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) κ.τ.λ. Τὸ ἴδιον κάνουν καὶ ἄλλες ἐφημερίδες π.χ., «Κρητικὴ Ἔστια» 21 Μαρτ. 1915, «Ἴδην» 11 Ἰουν. 1914. Ἡ ἴδια ἀντίδρασις παρατηρεῖται καὶ στὴν Θεσσαλονίκη, βλ. Ἀντώνης Λιάκος, *Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία*, Θεσσαλονίκη 1985, 103-104.

80. Ἀρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915). Βλ. καὶ τὴ συζήτησιν στὸν ἀθηναϊκὸν τύπον γιὰ τὴ μείωσιν τῶν δασμῶν τοῦ σίτου, ἐπειδὴ εἶχε δημιουργηθεῖ πρόβλημα στὶς λαϊκὰς τάξεις, Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 430-431.

81. Βλ. ἐνδεικτικὰ, H. Pelling, *δ.π.*, 150, Marc Ferro, *The Great War 1914-1918*, 118-121, γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ τίς ἀντιδράσεις τους βλ. Madeleine Rebérioux, «Le socialisme et la première guerre mondiale (1914-1918)», στὸ: Jacques Droz (ἐκδ.), *Histoire générale du socialisme*, τ. 2, 604-606. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τίς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς, βλ. Γ. Λεονταρίτης, *δ.π.*, 73-75, γιὰ τὴν ὑπερτίμησιν τῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ ἐνδυμασί-

παγάνδας, ὅσων ἀσχοῦν κοινωνική κριτική καὶ ἀφορμὴ γιὰ αὐθόρμητες λαϊκὲς διαμαρτυρίες⁸². Μιὰ τέτοια ἐκδήλωση ὑπονοεῖ ἡ ἐφημερίδα γράφοντας: «Λέγοντες ταῦτα θέλομεν νὰ προλάβωμεν ὥστε νὰ μὴ εὐρεθῶμεν μετ' ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ θλιβεροῦ θεάματος τῆς διασαλεύσεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τοῦ διαγουμίσματος τῶν μαγαζιῶν»⁸³. Ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ ἐμμέσως ἀπειλεῖ μὲ μιὰ τέτοια διαμαρτυρία: «Ἄς ἔχουν δὲ ὑπ' ὄψιν των καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν ἀρμοδίων ὅτι ὁ λαὸς πεινᾷ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ πεινῶντος δὲν εἶναι καθόλου ἢ τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου»⁸⁴. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἠθική» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»⁸⁴. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἠθική» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»⁸⁵ καὶ ὁ «Ἀνθρωπισμός», ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας⁸⁶.

Τὸ σημαντικότερο μέσο ὅμως ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ πείσει γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν, εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, τὴν ὁποία δέχεται στὸ σύνολό της ἀκόμα καὶ ὅταν διατυπώνει κάποιες ἀντιρρήσεις⁸⁷. Δημοσιεύει τὸν νόμο 281 περὶ σωματείων⁸⁸ καὶ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου «Περὶ εὐθύνης πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν ἐξ ἀτυχήματος παθόντων ἐργατῶν ἢ ὑπαλλήλων»⁸⁹, ἐνῶ διεκδικεῖ καὶ γιὰ τὴν Κρήτη τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου «Περὶ κανονισμοῦ ὠρῶν ἐργασίας εἰς τὰ ἐμπο-

ας, βλ. Ἄ. Μπεναρῶγια, *ὁ.π.*, 213, 216, γιὰ τὴν αὐξηση τῶν ἐξόδων διατροφῆς τῆς ἐργατικῆς οἰκογένειας καὶ τὴν αὐξηση κατανάλωσης φθηνῶν τροφίμων, βλ. Μιχάλης Ρηγίνος, *Παραγωγικὲς δομές καὶ ἐργατικά ἡμερομίσθια στὴν Ἑλλάδα, 1900-1936*, Ἀθήνα 1987, 156.

82. Τέτοιοι εἶδους ἐξεγέρσεις κατὰ τῶν φόρων καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς ἀποτελοῦσαν μορφὲς διαμαρτυρίας στὴν προβιομηχανικὴ κοινωνία, βλ. Dick Geary, *Τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐργατικὸ κίνημα (1848-1939)*, μτφ. Τ. Δαρβέρη, πρόλογος Ἄ. Λιάκου, Θεσσαλονίκη 1988, 37-42. Παρατηροῦνται ὅμως καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, *ὁ.π.*, 38. Κατὰ τὸν E. P. Thomson πρόκειται γιὰ ἀναβίωση τῆς «ἠθικῆς οἰκονομίας» (ὅπως ὀνόμασε τὸν τρόπο προσέγγισης τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στὴν λειτουργία τῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ), πράγμα ποὺ συμβαίνει σὲ περιόδους κρίσης, π.χ. σὲ περιόδους πολέμου, βλ. Ἀντώνης Λιάκος, «Περὶ λαϊκισμού», *Τὰ Ἱστορικά* 10 (1989), 27. Τὸ φαινόμενο χρησιμοποιεῖ ὁ Ἄ. Λιάκος γιὰ νὰ διερευνήσει τὴν ἔννοια τοῦ «λαϊκισμού».

83. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

84. Ἄρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

85. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

86. Ἄρ. 17 (28 Νοεμ. 1914).

87. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸ νομοσχέδιο «Περὶ μέτρων ἐξασφαλίσεως τῶν εἰς τὸ κράτος ἀναγκαιουσῶν μεταφορῶν καὶ τῆς δημοσίας τάξεως», ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἀπεργία σὲ ὀρισμένες κατηγορίες ἐργαζομένων, βλ. ἄρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

88. Ἄρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914), ἄρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἄρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἄρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἄρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914), ἄρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

89. Ἄρ. 20 (19 Δεκ. 1914) - ἄρ. 28 (13 Φεβ. 1915).

ρικά καταστήματα καὶ πρατήρια)⁹⁰. Θέλει νὰ ἐξοικειώσει τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς κοινὸν μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία ἀναλύοντας καὶ ἐκλαίκευοντας τοὺς νόμους⁹¹. Πιστεύει, ὅτι ἡ γνώση τῶν ἐργατικῶν νόμων, μπορεῖ νὰ καλλιεργήσει τὴν αἰσιοδοξία στοὺς ἐνδιαφερόμενους καὶ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει εὐκολότερα ἀπὸ τὶς φοβίες, ποὺ τοὺς ἐμποδίζουν νὰ συνασπισθοῦν.

Ἐνα ἐξ ἴσου πειστικὸ ἐπιχείρημα ἀποτελοῦν οἱ δυνατότητες, ποὺ προσφέρει τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται «ἄπλο» τῶν ἐργατῶν⁹². «Εἶναι ἀναμφισβήτητον», ὑποστηρίζει, «ὅτι, ἐὰν τὸ νεώτερον κράτος δὲν ἀνεγνώριζεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀπεργίας, ὁ ἐργάτης θὰ ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶναι δοῦλος, ὅπως ἐκεῖνος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς»⁹³ καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει προβάλλει τὶς ἀπεργίες στὴν Ἀθήνα ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν⁹⁴.

Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση καὶ τὴν λειτουργία τῶν σωματείων, γιὰ τὶς «ἐξωτερικὲς» ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281, ὅπως ἐπίσης οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου συνθέτουν χωρὶς ἀμφιβολία μιὰ πραγματικότητα.

Τὸ διδακτικὸ ὅμως καὶ διαρκῶς προτρεπτικὸ ὕφος τῆς ἐφημερίδας, ἡ ἐμφανὴς προσπάθειά της νὰ πείσει γιὰ τὴν χρησιμότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν μᾶς ὀδηγεῖ στοῦ συμπέρασμα, ὅτι ὅλη ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ἐκφράζει μᾶλλον τοὺς «εὐσεβεῖς πόθους» μιᾶς μικρῆς ομάδας ἀνθρώπων, παρὰ τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ ἕνα θεωρητικὸ αἶτημα, ποὺ προέκυψε ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικὲς τοὺς ἀνησυχίες καὶ τὶς ἐπιρροὲς ποὺ ἔχουν δεχθεῖ ἀπὸ κύκλους τῆς Ἀθήνας. Μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ὁ Κακουδάκης καὶ ὁ Κόντος δὲν ἐκφράζουν τὸ ἐργατικὸ ζήτημα στοῦ Ἡρακλείου, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ τὸ δημιουργήσουν.

Ὁ πόλεμος

Τὸ δεύτερο κύριο θέμα τῆς ἐφημερίδας, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ὁ πόλεμος ὁ ὁποῖος ἔχει πλήξει ἤδη τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπειλεῖ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ θέση τῆς γενικῆ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν βασικὴ προπολεμικὴ ἄποψη τῶν σοσιαλιστῶν τῆς δεύτερης Διεθνοῦς, ἡ ὁποία θεωροῦσε τὸν πόλεμο ἀποτέλεσμα τῶν καπιταλιστικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐπομένως φαινόμενο, ποὺ οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν κα-

90. Ἄρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).

91. Ὁ.π., γιὰ τὸν νόμο «Περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων». Ἀποδοκιμάζει ἐπίσης τὸν νόμο γιὰ τὶς ἀπεργίες, ἐξηγώντας μὲ ἀπλὸ τρόπο τὰ μειονεκτήματά του, βλ. ἄρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

92. Ἄρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

93. Ἄρ. 10 (1 Ὀκτ. 1914).

94. Ἄρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

θῆκον νὰ ἀντιστρατεύονται. Οἱ διαφορετικὲς ἀπόψεις, ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ ὡς τότε σχετικὰ μὲ τὴν τακτικὴ, τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ὀδήγησαν τὴν Διεθνή σὲ διάλυση, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ἀποδείχθηκε ἰσχυρότερη ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τῶν σοσιαλιστῶν, ἢ, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Ferro, «τὸ συλλογικὸ ἔνστικτο μιλοῦσε δυνατότερα ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ ἢ τὴν λογικὴ»⁹⁵. Ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» ἐπηρεαζόμενος οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας, ποὺ τηρεῖ ἀντιπολεμικὴ στάση, ἀκολουθεῖ κι αὐτὸς τὴν ἴδια γραμμὴ, μόνο ποὺ ἡ ἔθνικὴ του εὐαισθησία εἶναι πολὺ μεγάλη γιὰ νὰ ἀγνοήσει τὴν πιθανότητα τῆς ἐθνικῆς ὀλοκλήρωσης⁹⁶. Ἡ στάση του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κυκλοφορίας του θὰ παρουσιάσει ὅλες τὶς ἀναμενόμενες «ἀντιφάσεις».

Τὴν πατριωτικὴ παράδοση ἐκφράζει ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας, Ἐμμ. Κακουδάκης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε δραστήριο στέλεχος τοῦ Σκοπευτικοῦ Συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», συλλόγου πατριωτικοῦ, ὅπως εἶναι ἄλλωστε ὅλοι οἱ παρόμοιοι σύλλογοι, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ ἰδρύνονται ἀπὸ τὸ 1908 στὴν Κρήτη ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ⁹⁷. Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἰδρύεται τὸ 1910⁹⁸ καὶ ἡ δραστηριότητά του συνίσταται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄσκηση στὴν σκοποβολή, στὴ συγκέντρωση χρη-

95. M. Ferro, *δ.π.*, 38. Γιὰ τὴν κατάρρευση τῆς Β' Διεθνούς βλ., Georges Haupt, *The Socialism and the Great War, The Collapse of the Second International*, O.U.P., 1973 (ἀγγλικὴ ἔκδοση). Γιὰ τὶς διάφορες τάσεις κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου βλ. J. Droz, *δ.π.*, 585-639. Ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλιστῶν ἀκολουθεῖ τὴν «σοσιαλ-πατριωτικὴ» γραμμὴ.

96. Γιὰ τὸν «Λαὸ» περιοριζόμεστε στὰ σωζόμενα φύλλα, ὡς τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ 1914, καὶ σὲ κείμενα τοῦ Παπαναστασίου δημοσιευμένα ἐκεῖ καὶ ἀναδημοσιευμένα ἀργότερα, βλ. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, *Πολιτικά Κείμενα (Μελέτες - Λόγοι - Ἄρθρα)*, Μέρος Α', Ἐπιμέλεια Ξενοφώντος Λευκοπαρίδη, Ἀθήνα 1957.

97. Ἡ ἴδρυση καὶ ἡ δράση τέτοιων συλλόγων ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1908, ὅποτε ἰδρύθηκε στὸ Ἡράκλειο παράρτημα τῆς Πανελληνίου Σκοπευτικῆς Ἐταιρείας, μὲ σκοπὸ τὴν ἄσκηση τῶν Ἑλλήνων στὴ σκοποβολὴ καὶ μέσα τὴ σχετικὴ διδασκαλία, τὴ διοργάνωση ἀγώνων καὶ τὴν παροχὴ κινήτρων γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὸ θέμα, βλ. *Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Κρητικῆς Πολιτείας*, τεῦχος Α', ἀρ. 21, 5 Μαΐου 1908, 94-97. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς συλλόγους βλ. καὶ Χ. Γκοῦτος, *δ.π.*, 89. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς συλλόγους στὴν Κρήτη βλ. ἐνδεικτικὰ: «Ἰδη» 24 Ἰουλ. 1910, 31 Ἰουλ. 1910, 18 Σεπτ. 1910, 9 Ὀκτ. 1910, 22 Ἰαν. 1911, 23 Ἀπρ. 1911 κ.τ.λ. Σὲ σχετικὴ μελέτη διαβάζουμε: «Ἐκείνον τὸν καιρὸ καὶ μέχρι τοῦ 1912, ὅλοι στὴν Κρήτη, μικροὶ καὶ μεγάλοι, βρισκόνταν σ' ἓναν ὄργασμό, ἀσχοῦμενοι στὴ σκοποβολή. Σκοπευτικοὶ σύλλογοι ἐξεφύτρωναν σ' ὅλες τὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά ἀκόμη», Γεώργιος Χ. Μαχαίριτσας, «Οἱ Διεθνεῖς Σκοπευτικοὶ ἀγῶνες εἰς Χανιά τῷ 1908», *Κρητικὴ Ἔστια*, τεῦχος 162 (1966), 283. Ὡς πρὸς τὸν οὐσιαστικὸ στόχο αὐτῶν τῶν συλλόγων εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἰδη» 18 Σεπτεμβρίου 1910: «Παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως Σκοπευτηρίων εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς νήσου, ὅπως τοιοῦτοτρόπως ὁ Κρῆς διατηρήσῃ καὶ ἐπὶ μᾶλλον προαγάγῃ τὰς πολεμικὰς του ἀρετὰς, τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς νῦν τὰ πράγματα ἔχουσι, δὲν θὰ βραδύνη νὰ χρησιμοποίησῃ τόσο δια τὴν πλήρη ἐθνικὴν του ἀποκατάστασιν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφῶν».

98. Ἡ πρώτη μαρτυρία ποὺ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἦταν στὴν ἐφημερίδα «Ἰδη» 31 Ἰουλ. 1910.

μάτων μέσῳ λαχειοφόρων ἀγορῶν⁹⁹, στή διοργάνωση ἀγώνων σκοποβολῆς κατὰ τὴν ἐθνικὴ ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου¹⁰⁰ καὶ στή διοργάνωση ἐκδρομῶν¹⁰¹.

Ὁ σύλλογος ὀργανώνει ἐπίσης σῶμα ἐθελοντῶν, ὅταν ξεσπᾷ ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος¹⁰². Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἐξακολουθεῖ νὰ δρᾷ καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ». Ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει τὶς δραστηριότητές του, ποὺ παραμένουν οἱ ἴδιες¹⁰³, μὲ κάποιες προσαρμογές στὴν νέα κατάσταση, ἀφοῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀφοπλισθεῖ π.χ. σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγές τῆς Πολιτείας¹⁰⁴. Ὁ σύλλογος, ποὺ δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν παλιὰ αἴγλη¹⁰⁵, ἀναθεωρεῖ τὸ καταστατικὸ του βάσει τοῦ νόμου 281¹⁰⁶, ὁ Κακουδάκης — πρόεδρος γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα — γίνεται ἐπίτιμος πρόεδρος, καὶ ὁ Κόντος συμμετέχει πιά καὶ αὐτὸς ὡς νομικὸς σύμβουλος¹⁰⁷. Οἱ νέες συνθήκες καὶ οἱ νέες ιδέες τῶν στελεχῶν του γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ἐπηρεάζουν τὸν χαρακτήρα τοῦ συλλόγου· στὸν λόγο του κατὰ τὴν ἐθνικὴ ἐπέτειο τοῦ 1915 ὁ νέος πρόεδρος λέει τὰ ἐξῆς: «Οἱ σοφοὶ εἶπον “ἐν τῇ ἐνώσει ἡ ἰσχὺς”». Μολονότι ὡς σήμερον τὸ σωματεῖόν μας οὐδένα συνεταιρικὸν σκοπὸν ἐνέχει ἀλλ’ εἶναι εἰς σύνδεσμος εὐγενῶν ιδεῶν, σκοπῶν τὴν περὶ τὰ ὄπλα ἐξάσκησιν τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ὡσι ἔτοιμα καλούμενα νὰ ἐπιτελῶσι τὸ ἱερὸν καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἔσφαλα νομιζῶ ἀναμνησθεῖς τοῦ τούτου, διότι ἄλλως θαρρῦνη τις γνωρίζων ὅτι ἔχει συντρόφους καὶ βοηθοὺς καὶ ἄλλως ἂν μόνος κατέρχεται εἰς ἓνα ὁποιοδήποτε ἀγῶνα. Ἐλπίζω ὅτι μὲ τὰς ἀρξαμένας περὶ συνεργατικῶν σωματείων ιδέας δὲν θὰ βραδύνωμεν ὅλοι νὰ προσδώσωμεν καὶ ἐτέραν χοροὶν εἰς τὸ σωματεῖόν μας, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ ἀρχικοῦ ἀλλὰ καὶ εὐγενοῦς σκοποῦ τοῦ [...] ἃς ἔχωμεν ὑπ’

99. «Ἰδθ» 22 Ἰαν. 1911.

100. Ὁ.π., 2 Ἀπρ. 1911.

101. Ὁ.π., 23 Ἀπρ. 1911, 21 Μαΐου 1911.

102. «Ν. Ἐφημερίς» 22 Σεπτ. 1912. Στὸ σχετικὸ προσκλητήριό τοῦ συλλόγου ἀντιδρᾷ ἡ «Ν. Ἐφημερίς» 29 Σεπτ. 1912 ὑποστηρίζοντας τὰ ἐξῆς: «Τὸ μένος τῶν καταρτιζόντων ἐθελοντικὰ σώματα διὰ τὸν ἐνδεχόμενον πόλεμον, πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς ὑπευθύνους ὁδηγίας τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως [...] Δὲν εὐρισκόμεθα πλέον εὐτυχῶς εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὅποιαν οἰσθήποτε προσερχόμενος ὡς ἐθελοντῆς ἦτο εὐμένεστατα δεκτὸς διότι δὲν διέφερον ἀπὸ τοὺς τακτικούς στρατιώτας». Πάντως ἐθελοντικὰ σώματα συγκροτήθηκαν (ἀπὸ τοὺς 6025 ἐθελοντῆς οἱ 3556 ἦσαν Κρητικοί), βλ. Ι. Σ. Ἀλεξάκης, *Πολεμικαὶ ἀναμνήσεις. Οἱ ἐλληνικοὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι 1912-1913*, τ. Α', Ἀθήνα 1967, 68.

103. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αὐγ.), ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

104. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

105. Ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), 27 (6 Φεβρ. 1915).

106. Ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

107. Ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

ὄψιν μας ὅτι τὰ ὄνειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐξεπληρώθησαν ἀκόμη, ἡ μυθικὴ πόλις μὲ τὸν Μαρμαρωμένο Βασιλῆα στενάζει»¹⁰⁸. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1915 πρόεδρος γίνεται ὁ Ἄ. Κόντος¹⁰⁹. Ἡ ἐφημερίδα ἐξ ἄλλου, ἡ ὁποία δείχνει μιὰ ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τοὺς πολεμιστὲς τῶν προηγουμένων ἐθνικῶν πολέμων, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, προβάλλει ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ἔχει πατριωτικὸ περιεχόμενο, τὴν ἀπονομὴ ἀναμνηστικῶν μεταλλίων, τὶς γιορτὲς τῆς Σημαΐας μὲ διανομὴ συνδρομῶν σὲ θύματα τοῦ πολέμου. Ἐπίσης δημοσιεύει νεκρολογίες ἀγωνιστῶν τοῦ 1867¹¹⁰ καὶ ποιήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν πόλεμο, μὲ θέματα εἴτε τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα εἴτε τὸν πόνο ποὺ προκαλεῖ ὁ πόλεμος καὶ ἡ αἱματοχυσία¹¹¹.

Τὸ πατριωτικὸ στοιχεῖο συνυπάρχει σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κυκλοφορίας της μὲ τὴ συμπάθεια πρὸς τὶς σοσιαλιστικὲς ιδέες. Στὸ πρῶτο της φύλλο θρηνεῖ τὸν θάνατο τοῦ Jaugès, ποὺ θεωρεῖ σύμβολο τῶν σοσιαλιστικῶν ἀντιπολεμικῶν ιδεῶν καταλήγοντας στὰ ἐξῆς: «Ἡ κοινωνία θὰ ἀναμορφωθῇ ἐπὶ νέων τότε σταθερωτέρων βάσεων τὰς ὁποίας ἡ ὀξεῖα ἀντίληψις τοῦ Ζωρὲς ἐχάραξεν. Ὁ Ζωρὲς δὲν ἀπέθανεν»¹¹².

Κατὰ τὴν ἐφημερίδα ὁ πόλεμος, ὡς πρὸς τὰ αἰτίαι του, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν «πλουτοκρατικῶν τάξεων» τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στὴν Τουρκία¹¹³. Πίσω ἀπὸ αὐτὸν κρύβονται δηλαδὴ «τὰ εὐτελεῆ συμφέροντα μιᾶς ἀνηθίκου ὀλιγαρχίας καὶ οἱ κατακτητικὲς βλέψεις τῆς διεθνοῦς διπλωματίας». Δηλώνει τὴν πίστη της στὴν «ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων» καὶ ἐκφράζει τὴν αἰσιοδοξία, ὅτι μετὰ τὸν πόλεμο «θ' ἀναθάλη ἀκμαιότερον τὸ ἐργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διαρκὴς εἰρήνη»¹¹⁴. Διευκρινίζει ὁμως, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς στρέφεται κυρίως ἐναντίον τῶν ἐπιθετικῶν πολέμων καὶ δὲν ἀντιτίθεται στὶς ἀμυντικὲς προσπάθειες τῶν ἐθνῶν¹¹⁵.

108. Ἄρ. 34 (3 Ἄπρ. 1915).

109. Ἄρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

110. Ἄρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

111. Ἄρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914): «Ἀπὸ τὰς Ἀθλιότητας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου - Ἡ περιπέτεια ἐνὸς βιολινίστα, ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴν «Journal de Genève». Ἄρ. 17 (28 Νοεμ. 1914): «Σονέτο στὸ Βέλγο στρατιώτη - Πατρίδα», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἄρ. 18 (5 Δεκ. 1914): «Ὁ ἐρημωμένος κάμπος», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος ἀναδημοσιεύθηκε στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας, 13 Δεκ. 1914. Ἄρ. 19 (12 Δεκ. 1914): «Σονέτο στὸν Ἐρνέστο Ψυχάρη. Γιὰ τὴ Λευθερίαι τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Σκέψης», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἄρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Σονέτο - Στὸν Ἐσταυρωμένο τῶν Ρημῶν», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἄρ. 23 (9 Ἰαν. 1915): «Σονέτο - Ποιὸς εἶσαι σύ;», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος.

112. Δολοφονήθηκε τὴν 1η Αὐγούστου. Ἐξέφραζε ὡς τὴν τελευταία στιγμή τὴν αἰσιοδοξία του, βλ. Πάουλ Φρέλιχ, *Ρόζα Λούξεμπουργκ*, Ἀθήνα 1981, 255, G. Haupt, *ὁ.π.*, 209, 221.

113. Ἄρ. 2 (8 Αὐγ. 1914).

114. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

115. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 188-190.

Ἐνδιαφέρεται ἐπίσης γιὰ τὶς δραστηριότητες τῶν σοσιαλιστῶν στὴν Εὐρώπη. Ἀπὸ τὸ Συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης, ὅπου συνῆλθαν οἱ σοσιαλιστὲς τῶν οὐδετέρων χωρῶν, ξεχωρίζει τὶς παρεμβάσεις τοῦ Σουηδοῦ καὶ τοῦ Ὀλλανδοῦ ἀντιπροσώπου, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀποτυχία τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων νὰ ἀποτρέψουν τὸν πόλεμο, ὑποστηρίζοντας, ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία δὲν χρεωκόπησε καὶ ὅτι στόχος τῶν σοσιαλιστῶν στὶς οὐδέτερες χῶρες πρέπει νὰ εἶναι ἡ καλύτερη ὀργάνωσή τους¹¹⁶.

Προβάλλει ἐπίσης τὶς ἀπόψεις τοῦ γερμανοῦ σοσιαλιστῆ Haase σὲ συνάντηση στὴν Φραγκφούρτη, ὁ ὁποῖος ξαναθυμίζει στοὺς συντρόφους τοῦ τὴν παλαιὰ ἀδιάλλακτη κατὰ τοῦ πολέμου στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Χωρὶς γὰ ἀγνοεῖ ἡ ἐφημερίδα τὶς ἀπόψεις τῆς φιλοπολεμικῆς πλειοψηφίας, δείχνει πάντως συμπάθεια πρὸς τὶς «εἰρηνοφιλες» γερμανικὲς ἀπόψεις¹¹⁷. Στὸ ἴδιο πνεῦμα παρουσιάζει μέρος τῆς συζήτησης στὴν Πρωσικὴ Δίαιτα, ὅπου συγκρούστηκαν οἱ σοσιαλιστὲς τῆς πλειοψηφίας μὲ τὸν Liebknecht, γνωστὸ ἀντίπαλο τῆς φιλοπολεμικῆς γραμμῆς τοῦ κόμματος¹¹⁸. Τέλος πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες τῆς γιὰ τὴ συνάντηση τῶν σοσιαλιστῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἐντὰτ στὸ Λονδίνο, ὅπου καταδικάζεται ὁ γερμανικὸς ἰμπεριαλισμὸς, καὶ κάνει τὸ ἐξῆς σχόλιο: «Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅλων τῶν Λατίνων καὶ Σλαύων σοσιαλιστῶν πρὸς τὰς ἀποπειράς τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως διὰ μέσου τῆς ὑποδοῦλου τῆς σοσιαλδημοκρατίας νὰ ξελοιάσῃ τοὺς Γάλλους ἐργάτας πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, εἶναι ἀρκετὰ σοβαρὰ καὶ ἐνδεικτικὴ περὶ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς Λατινικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἐπροδόθη αἰσχροῦς ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ψευτοσοσιαλδημοκρατίας»¹¹⁹. Παρόλο πού ὁ «Ἐργάτης-Λαός» μοιάζει νὰ παρουσιάζει «ἀντικειμενικὰ» τὶς δραστηριότητες τῶν εὐρωπαϊῶν σοσιαλιστῶν, εἶναι προφανές, ὅτι συμπαθεῖ τὶς χῶρες τῆς Ἐντὰντ καὶ τὰ ἀντίστοιχα κόμματα· συμπαθεῖ ἐπίσης τὶς οὐδέτερες χῶρες καὶ τὰ σοσιαλιστικά τους κόμματα καὶ δὲν κρύβει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τοὺς Γερμανούς. Γι' αὐτὸ προτιμᾷ τὶς ἀδιάλλακτες ἀντιπολεμικὲς φωνὲς τοῦ γερμανικοῦ κόμματος παρὰ τὶς «σοσιαλ-πατριωτικὲς».

116. Ἄρ. 26 (30 Ἰαν. 1915). Στὸ συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης διατυπώθηκε ἐκκληση πρὸς τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα τῶν ἐμπολέμων χωρῶν νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου μὲ βάση τὴν ἐθνικὴ αὐτοδιάθεση, τὴν κατάρρησιν τῆς μυστικῆς διπλωματίας καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν διαίτησιν, βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικόν...*, ὁ.π., 66.

117. Ἄρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Ὁ Haase ἀνήκει σ' αὐτοὺς πού ἐπιμένουν στὴ σαφὴ ἀντιπολεμικὴ στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ἀλλὰ δὲν παίρνουν τὴν πρωτοβουλίαν νὰ προκαλέσουν τὸ σχίσμα. Γιὰ τὴν τάση αὐτὴ βλ. J. Droz, ὁ.π., 612-614.

118. Ἄρ. 44 (19 Ἰουν. 1915).

119. Ἄρ. 26 (30 Ἰαν. 1915). Ἡ ἀπόφασις τοῦ συνεδρίου προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσῃ τὴν κλασσικὴν ἄποψιν τῶν σοσιαλιστῶν περὶ τῶν «καπιταλιστικῶν ἀνταγωνισμῶν» μὲ τὴν καταδίκην τοῦ «γερμανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ», βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, ὁ.π., 66. Τὴν ἴδιαν ἄποψιν ἐκφράζει ἡ ἐφημερίδα καὶ στὸν ἀρ. 35 (10 Ἀπρ. 1915).

Ένα ζήτημα που απασχολεί έξ' άλλου την εφημερίδα εξ αιτίας της σοσιαλιστικής της ευαισθησίας, είναι οι συνέπειες του πολέμου στο βιοτικό επίπεδο των λαϊκών τάξεων. Προτείνει την ενίσχυση των αλληλοβοηθητικών ταμείων και την απαλλαγή των εργατών από μερικούς άμεσους φόρους, γιατί, όπως υποστηρίζει, «οι εργάτες αποτελούντες τον μεγαλύτερο παράγοντα εν τῇ κοινωνία και τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν, ἐφ' ἧς στηρίζει τὰς ἐλπίδας του τὸ ἔθνος [...] ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἶναι ἄξιοι νὰ ἐπισύρῳσι τὴν ἰδιατέραν φροντίδα τῆς Κυβερνήσεως. Αὐτοὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τῆς ἐργασίας των συμβάλλουν εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς καὶ αὐτοὶ εἶναι πού θὰ συνεισφέρουν καὶ πάλιν τὸ αἶμα των ἐν πολέμῳ διὰ τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἔθνους»¹²⁰. Ἐπισημαίνει ἐπίσης τὴν ἀνάγκη διοικητικῶν μέτρων, ὥστε νὰ μὴ λείψει τὸ στᾶρι καὶ τὸ ψωμί ἀπὸ τὸν κρητικὸ λαό¹²¹.

Εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιρροή τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ὅπως αὐτὲς ἔχουν ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸν» μέσῳ τοῦ «Λαοῦ» τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ ΕΚΑ. Ἡ ἀθηναϊκὴ εφημερίδα π.χ. γράφει: «ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα αὐτά, ὑπάρχει, ζῆ καὶ κινεῖται ὁ διεθνὴς Ἐργατισμὸς, τὸ παγκόσμιον προλεταριάτο, τὸ ἀσύνορον Κράτος τῶν δούλων τῆς σημερινῆς Κοινωνικῆς Συνθέσεως»¹²² ἢ ἀλλοῦ: «ὅτι ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τῆς ἀμαρτωλῆς Εὐρώπης θὰ ἀναθάλη ζωηρότερον τὸ ἐργατικὸν τὸ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα [...] Αὐτὴ ἡ μεγάλη μεταβολὴ θὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ τὴν ριζικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀρχῶν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δικαιοσύνης καὶ σκοπιμότητος»¹²³. Ἐνα μῆνα περίπου μετὰ ἡ κρητικὴ διατυπώνει τὴν ἴδια ἄποψη μὲ τίς ἴδιες σχεδὸν ἐκφράσεις¹²⁴. Κοινὸ στοιχεῖο ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ δύο ἔντυπα εἶναι ἡ πίστη στὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων¹²⁵.

Δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε τὸ γεγονός, ὅτι μιὰ ἐβδομάδα μετὰ τὴν δημοσίευση ἄρθρου τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαναστασίου στὴν ἀθηναϊκὴ εφημερίδα μὲ τὸν τίτλο *Ὁ πόλεμος καὶ οἱ ἐργάται*, ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὸ πιὸ ἀναλυτικὸ σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο ἄρθρο τῆς, μὲ τὸν τίτλο *Οἱ σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος*, ὅπου ἐκφράζονται παρόμοιες ἀπόψεις: τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ ἄρθρου τοῦ Παπαναστασίου εἶναι ἡ διάκριση ἀμυντικοῦ καὶ ἐπιθετικοῦ πολέμου, ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν χρεωκόπησε, παρόλο πὺ δὲν ἀπέτρεψε τὸν

120. Ἄρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

121. Ἄρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914). Ἡ «Ν. Ἐφημερίς» ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ προβάλλει τὰ προβλήματα πὺ προκύπτουν γιὰ τὴν κρητικὴ οἰκονομία γενικά, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» 15 Ἄπρ. 1915, 29 Ἄπρ. 1915, 15 Ἰουλ. 1915, 22 Ἰουλ. 1915, 29 Αὐγ. 1915, 5 Σεπτ. 1915.

122. «Λαὸς» 19 Ἰουλ. 1914.

123. Ὁ.π., 26 Ἰουλ. 1914.

124. Ἄρ. 3 (22 Αὐγ. 1914).

125. Ὁ.π. καὶ «Λαὸς» 26 Ἰουλ. 1914.

πόλεμο, καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν περαιτέρω ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ὥστε νὰ ἀντισταθοῦν στὸν πόλεμο¹²⁶.

Ἡ εὐαισθησία τέλος τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὶς λαϊκὲς-ἐργατικὲς τάξεις ὑπάρχει, ὅπως εἶναι εὐνόητο, καὶ στὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας. Διαβάζουμε π.χ. στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα: «Σήμερα αἱ τάξεις ποὺ δυναστεύονται πάντα ἀπὸ τὸν Πλοῦτον εἰς ὅλα τὰ κράτη, ἄρχισαν νὰ δυναστεύονται διπλᾶ καὶ θὰ δυναστευθοῦν αὐριον τριπλᾶ καὶ πολλαπλᾶ καὶ ἀνυπολόγιστα ἀπὸ τὴν Πεῖναν καὶ τὴν Δυστυχίαν ποῦ θὰ τοὺς εὐρῇ μὲ τὸν πανευρωπαϊκὸν ἀλληλοσπαραγμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον τοὺς ἔρριξεν ἡ Στρατοκρατία, ὁ Αὐταρχισμὸς καὶ ὁ Ἱμπεριαλισμὸς τῆς Εὐρώπης»¹²⁷.

Ὁ «Λαός» τῆς Ἀθήνας ὅμως χρησιμοποιεῖ σκληρότερο, καὶ πιστότερο στὴν σοσιαλιστικὴ γλῶσσα, λόγο ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἐκφράσεις ὅπως «προλεταριάτο», «κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα» ἢ «ἱμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ»¹²⁸ δὲν ὑπάρχουν στὴν κρητικὴ ἐφημερίδα, ὅπως δὲν ὑπάρχουν τόσες πολλὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα, ὅσες δημοσιεύει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

Παράλληλα μὲ τὶς θεωρητικὲς τοποθετήσεις του ὁ «Ἐργάτης-Λαός» παρακολουθεῖ ἐπίσης ἀπὸ κοντὰ τὶς διπλωματικὲς καὶ πολιτικὲς ἐξελίξεις σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο καὶ τὶς παρουσιάζει στοὺς ἀναγνώστες του, κάτι ποὺ δὲν κάνει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, στὸ διάστημα τουλάχιστον, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ σχετικὸς ἔλεγχος. Ἐδῶ διακρίνεται μιὰ ἄλλη γλῶσσα ρεαλιστικὴ, ποὺ δὲν κάνει καμιὰ προσπάθεια νὰ κρύψει τὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, «τὸν προαιώνιον ἐχθρόν, ἐὰν οὗτος ἤθελε, παρὰ τὸ πρόσφατον πάθημά του νὰ ὑψώσῃ καὶ πάλιν τὴν κεφαλὴν»¹²⁹, καὶ πρὸς τοὺς Βουλγάρους¹³⁰. Ὅταν μάλιστα ἡ Τουρκία ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ρωσσίας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1914, ἡ ἐφημερίδα τῆς ἐπιτίθεται δριμύτατα προβλέποντας τὴν κατάρρευσίν της καὶ ἀπειλεῖ, ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ ἀνεχθεῖ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου στὴν Τουρκία καὶ «δὲν θὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰς διαμαρτυρίας μόνον τοῦ πρεσβευτοῦ της, ἀλλὰ θὰ ἀναγκασθῇ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ὅπλα, ὅπως καταφέρῃ μόνῃ αὐτὴ τὸ τελειωτικὸν κατὰ τοῦ ἐτοιμοθανάτου κτύπημα»¹³¹. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, ὅπου τὰ πράγματα ἐξελίσσονται κυρίως στὸ

126. «Λαός» 14 καὶ 21 Φεβρ. 1914. Τὸ ἄρθρο ἔχει ἀναδημοσιευθεῖ στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *δ.π.*, 202-207. Τὸ ἄρθρο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» δημοσιεύεται στὸ παράρτημα μὲ τὸν ἀριθμὸ 3.

127. «Λαός» 2 Αὐγ. 1914. Βλ. καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὶς 16 Αὐγ. 1914, στὶς 23 Αὐγ. 1914 κ.ά.

128. Ὁ.π., 19 Ἰουλ. 1914, 26 Ἰουλ. 1914 καὶ 2 Αὐγ. 1914.

129. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

130. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

131. Ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914). Ὁ Βενιζέλος προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν συνασπισμὸ τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας, ὥστε νὰ οὐδετεροποιηθεῖ ἡ Βουλγαρία, γιὰτὶ ἡ ἄλλη λύση γιὰ τοὺς συμμάχους θὰ ἦταν ἡ παραχώρηση ἐλληνικῶν ἐδαφῶν σ' αὐτήν, βλ. G. B. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974, 80-88.

επίπεδο τῶν διπλωματικῶν ἐπαφῶν τῆς Ἑλλάδας μὲ τις Δυνάμεις, ἡ ἐπίσημη γραμμὴ τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης εἶναι ἡ οὐδετερότητα¹³² καὶ ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ¹³³, ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» δὲν διαφέρει στίς ἀναλύσεις του γιὰ τίς ἐξελίξεις ἀπὸ τὴν φιλοβενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα»¹³⁴.

Ἡ κατάσταση δὲν ἀλλάζει, ὅταν οἱ σύμμαχοι στίς ἀρχές τοῦ 1915 προτείνουν τὴν συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στίς ἐπιχειρήσεις τῶν Δαρδανελλίων¹³⁵. Ἡ ἐφημερίδα τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο λέγοντας τὰ ἐξῆς: «Μεταξὺ μιᾶς ἀναμίξεως εἰς τὸν διεξαγόμενον πόλεμον, ἥτις θὰ ἐπιπεύσῃ τὸ ταχύτερον τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν Παγκόσμιον Εἰρήνην, καὶ μεταξὺ μιᾶς οὐδετερότητος, ἥτις ἂν δὲν ἔχῃ τὰ αἵματῆρά ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἔχει ὅμως τοὺς οικονομικοὺς ἀντικτύπους αὐτοῦ [...] νομίζομεν, ὅτι τὰ οὐδέτερα κράτη συμφέρον ἔχουν ν' ἀκολουθήσουν τὴν πρώτην ὁδὸν πρὸς ὠφέλειαν οὐ μόνον αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος»¹³⁶.

Ἡ ἐφημερίδα ὅμως διαφοροποιεῖ τὴν στάση της, ὅταν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915 οἱ διαπραγματεύσεις καταλήγουν σὲ ἀποτυχία καὶ ὁ Βενιζέλος παραιτεῖται. Ἐνῶ οἱ βενιζελικὲς ἐφημερίδες ἐκφράζουν τὴν ἀπογοήτευσή τους καὶ οἱ ἀντιβενιζελικὲς τὴν ἀνακούφισή τους¹³⁷, ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ διακριθεῖ καὶ ἀπὸ τίς δυὸ ἀπόψεις: «Ἀλλὰ νῦν ὅτε τὰ τηλεβόλα τοῦ Ἀγγλογαλλικοῦ Στόλου ἔξωθι τῶν Δαρδανελλίων ἀνοίγουν μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων, δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ Ἑλληνικὴ ψυχὴ νὰ μὴ δοκιμάσῃ τὴν ἱεράν συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν τῆς ἐκληροδότησαν αἱ ἔθνικαι παραδόσεις. Καὶ ἡ τέως Κυβέρνησις διερμηγεύουσα κατὰ τοῦτο τὸ κοινὸν αἴσθημα ἐθεώρησε συμφέρον ἄνευ ἀναβολῆς νὰ συμπολεμήσῃ ἢ Ἑλλάς μετὰ τῆς Ἀντάντ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχῶς τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἦτο καὶ ἀπόφασις τοῦ Ἔθνους, δὲν ὑπεστηρίζον, φαίνεται, καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τὰ ἐξωτερικὰ διδόμενα [...]. Ἡ ἀνάμιξις λοιπὸν σήμερον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον στηρίζεται ἐπὶ τῆς

132. Γιὰ τὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ πολέμου βλ. *δ.π.*, 60-79.

133. *Ο.π.*, 63 καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 391.

134. Ὡς τότε τὰ κύρια ἄρθρα τῆς φιλοβενιζελικῆς «Ν. Ἐφημερίδας» μιλοῦν γιὰ αὐτοσυγκράτησιν ὡς τὴν ἀνοίξῃ, ὅποτε πολλὰ μποροῦν νὰ συμβοῦν μὲ ἐμφανὴ βεβαίως συμπάθεια πρὸς τὴν Ἀντάντ, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» 17 Ἰαν. 1915, 21 Ἰαν. 1915, 4 Φεβρ. 1915. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κύριον ἄρθρον τῆς 12 Νοεμ. 1914: «Σύμφωνα μὲ τὰς προβλέψεις ταύτας εὐτυχεῖς κάπως θὰ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι ἐξερχόμενοι τῆς οὐδετερότητος θὰ πράξωσι τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ἀργότερον, ὅποτε καὶ ἡ δαπάνη εἰς χρῆμα καὶ εἰς αἷμα θὰ εἶναι μικροτέρα».

135. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. G. B. Leon, *δ.π.*, 98-121.

136. Ἄρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

137. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 395-397. Ἡ «Ν. Ἐφημερίς» γράφει στίς 25 Φεβρουαρίου 1915: «Ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος ὁ παρουσιαθεὶς τοσάκις ὡς μέγας σωτὴρ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἄς βοηθήσῃ τὸ ἔθνος μας πρὸ τῆς τοιαύτης καταστροφῆς! Ἀφήνομεν τὴν καταλληλοτέραν τῶν περιστάσεων νὰ παρέλθῃ!»

προϋποθέσεως, ὅτι εἰς τὸ τέλος θὰ νικήσῃ ἡ 'Αντάντ —κάτι ποῦ ἡ εφημερίδα δὲν θεωρεῖ καθόλου βέβαιον—. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὸ ἐγχείρημα τῆς συμμετοχῆς τῆς 'Ελλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, [...] δὲν παύει μόλα ταῦτα νὰ ἐγκλείῃ καὶ κινδύνους, ὧν αἱ συνέπειαι θὰ εἴαι ἀνεπανόρθωτοι συμφοραί. Ἐνεκα τούτου τὸ Στέμμα δὲν δύναται νὰ κακισθῇ, ὅτι ἀπέκρουσε ἐν τῷ παρόντι τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι παρουσιάσεως εἰς τὸ μέλλον κρείσσονος εὐκαιρίας, καθόσον, εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τὰ αἰσθήματα Αὐτοῦ συμπίπτουν πλήρως μὲ τοὺς ἱεροὺς παλμοὺς ἑκατομμυρίων 'Ελλήνων»¹³⁸.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἡ στάση της, ὅταν τὸν Μάρτιο κατηγορεῖται ὁ Βενιζέλος γιὰ παραχωρήσεις στὴν Βουλγαρία καὶ ἀρχίζουν σοβαροὶ διαπληκτισμοὶ ἀνάμεσα στὶς δύο πολιτικὲς παρατάξεις λόγω καὶ τῆς προεκλογικῆς περιόδου¹³⁹. Ἡ εφημερίδα παρακάμπτει τὸ θέμα.

'Απὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 θὰ παραμείνει σταθερὴ στὴν ἀποψή της ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος ἀποφεύγοντας ὅμως πάντα τὶς ἀκραΐες τοποθετήσεις. Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι ὅμως τοῦ 1915 ἡ εφημερίδα ἐγκαταλείπει τὴ μετριοπάθεια καὶ σκληραίνει τὴ στάση της. Ὑποστηρίζει δηλαδὴ μὲ μεγαλύτερο φανατισμὸ τὴν ἀποψή της περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τῆς 'Ελλάδας στὸν πόλεμο.

Τὸν Αὐγούστο π.χ. διακρίνουμε μιὰ αὐστηρότερη ἀπέναντι στοὺς συμμάχους διάθεση, ἡ ὁποία εἴτε ὑπαγορεύεται εἴτε ἀπλῶς συμπίπτει μὲ τὸ διάβημα τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι, μὲ τὸ ὁποῖο κοινοποιεῖται ἡ προσέγγισή τους πρὸς τοὺς Βουλγάρους μὲ ὑποσχέσεις παραχωρήσεων ἐλληνικῶν ἐδαφῶν¹⁴⁰. Ὁ «'Εργάτης-Λαός» ἐξεγείρεται κατὰ τῶν Δυνάμεων χαρακτηρίζοντας «Πλατωνικὲς θεωρίες» τὶς διακηρύξεις τῶν ἐμπολέμων περὶ «Δικαίου καὶ Πολιτισμοῦ»¹⁴¹. Δὲν ἀρκεῖται ὅμως μόνο στὶς φραστικὲς ἐπιθέσεις. Συμμετέχει στὴ διοργάνωση συλλαλητηρίου μαζὶ μὲ τοὺς συλλόγους καὶ τὰ σωματεῖα τοῦ 'Ηρακλείου καὶ τὸ ΕΚΗ, ὅπου κεντρικὸς ὁμιλητὴς εἶναι ὁ 'Α. Κόντος¹⁴². Τὸ συλλαλητήριον παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν εφημερίδα ὡς πολὺ μεγά-

138. Ἄρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

139. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 393-394 καὶ G. B. Leon, *δ.π.*, 151-152.

140. Τὸ γεγονός προκάλεσε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ἰδιαίτερα στὶς Ν. Χῶρες καὶ ἡ φήμη, ὅτι οἱ σύμμαχοι σκοπεύουν νὰ καταλάβουν τὶς περιοχὲς ποῦ θὰ παραχωρηθοῦν στὴν Βουλγαρία ἀνέτρεψε τὴν γενικὰ εὐμενὴ ὑπὲρ τῆς 'Αντάντ στάση τῆς κοινῆς γνώμης, βλ. G. B. Leon, *δ.π.*, 195-196.

141. Ἄρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915). Παρόμοια στάση ἔχει καὶ ἡ «Ν. Ἐφημερίς», ὅπως φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ κύριο ἄρθρο της τῆς 29 Ἰουλίου 1915. Ὅσο γιὰ τὶς ἀθηναϊκὲς εφημερίδες, οἱ μὲν βενιζελικὲς ἀποδίδουν εὐθύνες στὴν κυβέρνησι Γούναρη, οἱ δὲ ἀντιβενιζελικὲς στρέφονται ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου προσωπικῶς, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 398-400. Βλ. καὶ Γεώργιος Βεντήρης, *'Η Ἑλλάς τοῦ 1910-1920*, τ. Α', Ἀθήνα 1929, 340-341, ὅπου διαβάζουμε, ὅτι οἱ φιλελεύθεροι «ἐπρωτοστάτησαν» στὴν διοργάνωση συλλαλητηρίων.

142. Ἄρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915), ἄρ. 51 (7 Αὐγ. 1915). Ἡ ἐπίσημη πρόταση γιὰ τὴν διοργάνωση τοῦ συλλαλητηρίου δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴν εφημερίδα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σύλλογο Μυλοποταμιτῶν, ποῦ εἶχε

λο, ἐνῶ ὁ ὀμιλητὴς μεταξὺ τῶν ἄλλων λέει καὶ τὰ ἐξῆς: « Ἀπὸ ὅσα διεκήρυσαν οἱ ἐμπόλεμοι κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παρόντος πολέμου τίποτε δὲν ὑπῆρξε εὐγενέστερον καὶ ὑψηλότερον ὅσον ἢ δῆλωσις αὐτῶν, ὅτι μάχονται ὑπὲρ τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἐθνικότητων. Τίποτε ὁμως δὲν ἦλθε νὰ διαψέυση τὸ ταχύτερον τοὺς λόγους των αὐτοὺς καὶ νὰ καταστήσῃ φανερόν ὅτι οὐδὲν ἄλλο κυριαρχεῖ σήμερον ἢ ὁ ὑπολογισμὸς καὶ τὸ ψυχρὸν συμφέρον, ὅσον ἢ ἀπροκάλυπτος δῆλωσις των ὅπως προβῶμεν εἰς παραχωρήσεις. Ὑπεράνω πάσης συμπαθείας πρὸς τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν ἐμπολέμων στρατοπέδων καὶ ἔξω τοῦ κύκλου τῶν συμφερόντων ἐκείνων ἄτινα ἀπαρτίζουν ἀντικείμενα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς διαμάχης, ταύτην τὴν στιγμήν, ἢ διὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἐλληνικῆς Πατρίδος, ἄμυνα κατὰ πάσης ἐκ μέρους οἰουδὴποτε ἐξωτερικῆς ἐπιβουλῆς ἀποτελεῖ καθῆκον ἐθνικὸν εἰς πάντας τοὺς Ἑλληνας ἀδιακρίτως. Ἡ συναίσθησις τοῦ Ἐθνικοῦ καθήκοντος ὑπῆρξεν ἀνεκαθεν διὰ τοὺς Ἑλληνας ἢ περισσότερον βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν οὐδεὶς δὲ ἐσωτερικὸς ἀνταγωνισμὸς, ὅσονδῆποτε ὄξυς καὶ ἂν εἶναι οὗτος, ὑπῆρξε οὔτε θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἰκανὸς νὰ συσκοτήσῃ τὴν συνείδησιν αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ παρίδουν τὸ πρῶτιστον πάντων ὀφειλόμενον πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδος καθῆκον»¹⁴³.

Τὸ περιεχόμενο τῶν λόγων τοῦ Κόντου καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκδήλωση δέχεται ἐπίθεση ἀπὸ τὴν βενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα», διότι δὲν προηγήθησαν, ὅπως λέει, συσκέψεις μὲ τοὺς πολιτικοὺς παράγοντες καὶ δὲν προσεκλήθη, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ συλλαλητήριον ὁργανώθηκε χωρὶς τὴ σύμπραξιν τῶν πολιτευτῶν τοῦ Ἡρακλείου¹⁴⁴. Κανεὶς τους ἄλλωστε δὲν συμμετέχει στὴν ἐπιτροπὴ πού θὰ ἐπιδώσει τὸ ψήφισμα, ἐνῶ ἡ «Ν. Ἐφημερίς» ἀποφεύγει αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ κατηγορήσῃ κατὰ τὴν προσφιλὴ τῆς τακτικὴ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» γιὰ εὐνοια πρὸς τοὺς γουναρικούς. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐκδήλωση στὸ Ἡράκλειο δὲν ταυτίσθηκε μὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις καὶ χρησιμοποιοῦντο ὡς ἡ κατ'ἀλληλὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ προβληθεῖ ἡ «τρίτη ἄποψη», αὐτὴ δηλαδὴ πού ἐξέφραζε σοσιαλιστικὲς ἐπιρροές.

Ἡ ἔφημερίδα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπερασπίζεται μὲ σθένος τὴν ἄποψίν τῆς ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας καὶ μετὰ τὸ συλλαλητήριον ἀντλώντας ἐπιχειρήματα ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν γερμανόφιλη ἀθηναϊκὴ ἔφημερίδα « Ἀθῆναι» ἀναδημοσιεύει ἄρθρο τῆς μὲ τίτλο *Ἡ οὐδετερότης τῶν Μηλίων*, προφανῶς γιὰτὶ βρίσκει ἐπιτυχημένη τὴν παραβολὴ Ἀγγλων-ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ Ἑλλήνων-ἀρχαίων Μηλίων¹⁴⁵.

ἰδρῦθεὶ πρόσφατα. Οὐσιαστικὰ ὁμως πρόκειται γιὰ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη καὶ τοῦ συντάκτη τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ σημειωθεῖ κατ'ἀγονταν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο.

143. Ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

144. «Ν. Ἐφημερίς» 4 Αὐγ. 1915.

145. Ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915). Ἡ ἀθηναϊκὴ ἔφημερίδα τοῦ Γεωργίου Πῶπ διακηρύσσει, πῶς εἶναι

Με ἀφορμὴ τῆ συμπλήρωση ἑνὸς ἔτους κυκλοφορίας κάνει ἕναν ἀπολογισμό τῆς προσφορᾶς της καὶ ἀποδίδοντας γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἑαυτὸ της τὸν χαρακτηρισμὸ «κοινωνιστικὸν φύλλον» συνδέει με σαφήνεια τὴν ιδιότητα αὐτὴ με τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίξει «οὐδετερόφιλον πολιτικὴν». Γράφει χαρακτηριστικά: «Καὶ προκαλοῦμεν τοὺς διαβαλόντας ἡμᾶς ὡς καὶ πάντα ἄλλον διαφωνοῦντα πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς ἔφημερίδος ἡμῶν νὰ μᾶς ὀνομάσῃ ἔστω καὶ ἐν μόνον φύλλον καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ἢ τὴν Ἀμερικὴν, τὸ ὁποῖον ἔχον πρόγραμμα κοινωνιστικὸν νὰ ὑπεστήριξέ ποτε πολιτικὴν φιλοπόλεμον»¹⁴⁶. Ἡ διακήρυξη αὐτὴ καὶ γενικὰ ἡ ἀνεξάρτητη πολιτικὰ στάση της, ἡ ὁποία φάνηκε ιδιαίτερα στίς ἐκλογές τοῦ Μαΐου¹⁴⁷, ὀξύνουν τίς σχέσεις τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» με τὴν «Ν. Ἐφημερίδα». Ἡ τελευταία ἀναδημοσιεύει τὴν διακήρυξη τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἐργατικῶν Τάξεων (ΣΤΕΤ), ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Πλ. Δρακούλης τὸ 1909, με τὸν τίτλο *Ἡ Ἑλλάς εἰς κίνδυνον*, ὅπου ὁ Πλ. Δρακούλης τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο. Πρόθεση τῆς ἀντίπαλης ἔφημερίδας εἶναι νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ιδιότητα τοῦ σοσιαλιστῆ στὸν «Ἐργάτη-Λαὸ»¹⁴⁸. Στὴν ἀπάντησή του αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὰ μέλη τοῦ ΣΤΕΤ «ψευδοσοσιαλιστές»¹⁴⁹. Στὴ γνωστὴ κατηγορία τῆς βενιζελικῆς ἔφημερίδας, ὅτι ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη¹⁵⁰, ὁ ἐκδότης της Ἰωάννης Μουρέλλος ὑφίσταται προσωπικὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὸν Κόντο¹⁵¹. Ἐνδιαφέρον ὅμως ἔχει κυρίως ἡ θεωρητικὴ τοποθέτηση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στίς προσδιορισμένες πιά ἰδεολογικὰ ἀντιπολεμικὲς θέσεις τῆς ἐργατικῆς ἔφημερίδας. Σὲ ἄρθρο της με τίτλο, *Διὰ τὸν ψευδοσοσιαλιστὴν*, ἀφοῦ τὴν κατηγορεῖ ὅτι προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπολεμικὸ ρεῦμα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, ἐπικαλεῖται τίς ἀπόψεις τῶν εὐρωπαϊῶν σοσιαλιστῶν (στοὺς ὁποίους περιλαμβάνει καὶ τὸν Δρακούλη), οἱ ὁποῖοι «ἐγκολποῦνται τὴν Ἐθνικὴν Ἰδέαν ὡς λεωφόρον πρὸς τὸν διεθνισμὸν, ὡς πρὸς τὸ ἰδεῶδες μέλλον νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς ἀκμαιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν ἔθνικοτήτων τοῦ κόσμου» καὶ ἐπισημαίνει, ὅτι «ὑπάρχουν ἀκόμη σοσιαλισταὶ δογματικῶς πρεσβεύοντες μίαν ἄποψιν τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦν μαρξισμόν, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ ἐννόηση τίς τὸν Μάρξ ἵνα πεισθῇ ὅτι ἐὰν ἔξει σήμερον ὁ

ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ κόμματα, ἀλλὰ ἀπὸ τίς βενιζελικὲς ἔφημερίδες κατηγορεῖται γιὰ τὸν φιλογερμανισμό της, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὁ.π.*, 427-428 καὶ G. B. Leon, *ὁ.π.*, 72.

146. Ἄρ. 52 (14 Αὐγ. 1915).

147. Ἡ «Ν. Ἐφημερίς» τὴν κατηγοροῦσε τότε, ὅπως εἶπαμε, ὅτι χωρὶς νὰ τὸ δηλώνει εὐθέως, ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» 17 Ἰουν. 1915, 20 Ἰουν. 1915, 1 Ἰουλ. 1915.

148. «Ν. Ἐφημερίς» 19 Αὐγ. 1915. Βλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικόν...*, *ὁ.π.*, 67-69.

149. Ἄρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

150. «Ν. Ἐφημερίς» 22 Αὐγ. 1915.

151. Ἄρ. 54 (29 Αὐγ. 1915).

ἀναλύσας τὰ στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου δαιμόνιος Ἰσραηλίτης θὰ ἦτο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνικοτήτων καὶ κατὰ πάσης ἀποπειρας οἰουδήποτε Ἐθνους νὰ δεσπόζη τῶν ἄλλων. Ὅλοι οἱ ἐννοήσαντες τὸν Μάρξ ἐγκαταλείπουσι σήμερον τὴν οὐτοπίαν τοῦ διεθνισμοῦ ἄνευ ἐθνικοτήτων». Τὸ ἄρθρο καταλήγει ὡς ἐξῆς: «Οἱ τοιοῦτοι αὐτόκλητοι καὶ ἀνερμάτιστοι διδάσκαλοι ἀποτελοῦν κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν κίνδυνον κατὰ τοῦ ὁποίου ὑποχρεοῦται τὸ Κράτος, ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἄτομον χωρισμένως νὰ ἀμυνθοῦν δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ἠθικῆς δυνάμεως»¹⁵².

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὴν οὐδετερότητα στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς στὴν αὐξημένη του βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐμβέλεια καὶ τὸ μέλλον τῶν σοσιαλιστικῶν ιδεῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν πεποίθηση, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ πολέμου εἶναι ἀκόμη μακριά. Ἔτσι δὲν δείχνει νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὶς ἐξελίξεις στὶς σχέσεις Βουλγαρίας καὶ Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ πιστεύει, ὅτι δὲν ἀπειλεῖται ἡ ἀκεραιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους¹⁵³.

Μιὰ ἐβδομάδα μετὰ ὅμως, στὸ τελευταῖο της φύλλο, ὅταν ἔχει κηρυχθεῖ πιὰ ἡ ἐπιστράτευση, γράφει: «Διαταχθεῖς [ὁ στρατός] νὰ φρουρήσῃ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, θὰ ἐκτελέσῃ εὐόρως τὸ καθῆκον τοῦτο ὑπερασπίζων τὸ πάτριον ἔδαφος ἐναντίον παντὸς ὅστις θὰ ἐστρέφετο ἐναντίον μας. [...] Ἐὰν δὲ οἱ Βούλγαροι θὰ ἤθελον καὶ πάλι νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ πείραμα τοῦ Παγκαίου καὶ τῆς Νιγρίτης, τότε βεβαίως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι θὰ ἠθέλαμεν ἐξακολουθήσει ἐμμένοντες εἰς τὴν ἔνοπλον οὐδετερότητα»¹⁵⁴. Ἡ ιδεολογικὴ καθαρότητα, ποῦ ὑπῆρχε, τοὺς τελευταίους δυὸ μῆνες, ὅσο ὁ πόλεμος ἦταν μακριὰ διαλύεται, μόλις αὐτὸς ἀπειλεῖ νὰ γίνῃ πραγματικότητα.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι στὸ θέμα τοῦ πολέμου ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὶς σοσιαλιστικὲς ιδεολογικὲς ἐπιρροές, αὐξάνόμενες συνεχῶς, μετὰ τὴν ἔντονη ἐθνικὴ του συνείδηση, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς ἰσχυρότερη στὴν Κρήτη, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τὴν πρόσφατη ἐνσωμάτωσή της στὸ ἑλληνικὸ κράτος, μετὰ ἀπὸ μιὰ ὀλόκληρη σχεδὸν ἑκατονταετία ἐθνικῶν ἀγῶνων. Οἱ συντάκτες της συγκινοῦνται τόσο μετὰ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία, ὅσο καὶ μετὰ τὴν ιδέα τῆς ἐθνικῆς ὀλοκλήρωσης, μόνο ποῦ τὸ δεύτερο ὑπάρχει μέσα τους ἀσυνείδητα, ἐνῶ τὸ πρῶτο ἔχει προκύψει μετὰ ἀπὸ λογικὴ διεργασία. Ἐνα τρίτο στοιχεῖο τοῦ λόγου ποῦ διατυπώνουν εἶναι ἡ μετριοπάθεια, ἡ προσπάθεια νὰ κρίνουν ὅλες τὶς ἀπόψεις χωρὶς προκατάληψη καὶ νὰ κρατοῦν μιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἀκραεῖς κομματικὲς τοποθετήσεις.

152. «Ν. Ἐφημερίς» 5 Σεπτ. 1915.

153. Ἄρ. 55 (5 Σεπτ. 1915). Στὶς 7 Σεπτεμβρίου (ν. ἡμ.) εἶχε ἐπέλθει συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Σερβίας μετὰ ἀντάλλαγμα καὶ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Γιὰ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου ὡς τὸ τέλος βλ. G. B. Leon, *ὁ.π.*, 215-227.

154. Ἄρ. 56 (12 Σεπτ. 1915).

Ἡ πολιτικὴ ταυτότητα τῆς ἐφημερίδας

Ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦ φύλλο ὁ «Ἐργάτης-Λαός» διακηρύσσει ὅτι: «Μακρὰν ἀπὸ τὰς κομματικὰς διενέξεις καὶ τοὺς προσωπικοὺς διαπληκτισμοὺς θὰ ἐξάρωμεν πάντοτε καὶ θὰ ἐπαινέσωμεν πᾶν τοιοῦτον μέτρον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν, παρ' οἰουδήποτε καὶ ἂν προῆλθε τοῦτο»¹⁵⁵. Ἔτσι δὲν θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἐκφράζει πολιτικὴ ἄποψη γιὰ κάθε θέμα τῆς ἐπικαιρότητας. Αὐτὸ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προεκλογικὴ περίοδο τοῦ Μαΐου τοῦ 1915, ὅποτε ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ ἐξοργίζει μὲ τὴν ἀνεξάρτητὴ στάση τῆς τὴν βενιζελικὴ κοινὴ γνώμη. Συζητώντας γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, θεωρεῖ ἀξιοπίστες καὶ τὶς δύο πλευρὲς, πού διαφωνοῦν, καὶ τὶς διαφορὰς τοὺς ἐπουσιώδεις¹⁵⁶. Στὸ ζήτημα τῆς ἀσθένειας τοῦ Βασιλεῖα Κωνσταντίνου, πού ἔχει διχάσει τὸν τύπο στὴν Ἀθήνα καὶ ἔχει δημιουργήσει ὑστερικὰς ἀντιδράσεις¹⁵⁷, ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐπιλέγει τὸν δρόμο τῆς λογικῆς ἀνάλυσης τῶν πραγμάτων· δημοσιεύει τὶς πληροφορίες πού ὑπάρχουν γιὰ τὸ θέμα, συμμετέχει στὶς δεήσεις πού ὀργανώνονται ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν λείπουν οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς πόλης, δημοσιεύει ὅμως καὶ ἄρθρο τοῦ γιατροῦ Κ. Χαριτάκη, ὅπου ἀναλύονται μὲ ἐκλαίκευτικὸ τρόπο τὰ συμπτώματα τῆς ἀσθένειας¹⁵⁸. Πάντως τὴν ἐποχὴ, στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργηθεῖ τὸ κλίμα τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ, μὲ τὶς ἐκδηλώσεις του πού θὰ φανοῦν ἀργότερα¹⁵⁹.

Ἡ ἐφημερίδα θίγει κυρίως τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς καὶ κομματικῆς νοστοροπίας. Γράφει π.χ.: «Οἱ κατὰ καιροὺς κληθέντες νὰ διευθύνωσι τὰ κοινὰ [...] δὲν παρέλειψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνσταλάξωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν των τὸ ἀμοιβαῖον καὶ ἀδιάλλακτον μῖσος, ἐνῶ συγχρόνως προσεπάθησαν νὰ ἐφελύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς τὴν τυφλὴν τοῦ κοινοῦ ἐμπιστοσύνην διὰ τοῦ μονοπωλιακοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς δημοκοπίας»¹⁶⁰. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρέπει νὰ μάθει νὰ

155. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

156. Ἄρ. 33 (20 Μαρτ. 1915). Θεωρεῖ δεδομένη βέβαια τὴν εὐνοικὴ στάση πρὸς τὴν Ἀντάντ.

157. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀρρώστησε σοβαρὰ τὸν Ἀπρίλιο μὲ πλευρίτιδα, βλ. Γ. Βεντήρης, *δ.π.*, 335-338 (συγκρίνει τὶς ἀντιδράσεις μὲ «τὰς σκοτεινότερας περιόδους τοῦ μεσαιωνικοῦ φανατισμοῦ») καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 409-414.

158. Ἄρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Γιὰ τὶς δεήσεις βλ. ἄρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἄρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἄρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Προτείνει ἐπίσης τὴν ὀργάνωση γιορτῆς γιὰ τὴν ἀνάρρωση τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ πρότυπο τῆς παναθηναϊκῆς πού εἶχε προηγηθεῖ, ἄρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

159. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 422. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τῆς Πηνελόπης Δέλτα: «Ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε ἀκόμα “τὰ δύο Βῆτα” ὅπως εἶχε πρὶν τόσο ἔμορφα ἢ Λουκία Δεμερτζῆ», Πηνελόπη Σ. Δέλτα, *Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος*, ἐπιμ. Παῦλος Α. Ζάννας, Ἀθήνα 1988, 12.

160. Ἄρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915), μὲ ἀφορμὴ τὶς ἀντεγκλήσεις τῶν δύο παρατάξεων μετὰ τὶς ἀποκαλύψεις γιὰ ἐδαφικὰς παραχωρήσεις τοῦ Βενιζέλου στοὺς Βουλγάρους, βλ. G. B. Leon, *δ.π.*,

κρίνει «ψυχρῶς καὶ ἀπαθῶς ἐπαινῶν, ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἐπαίνου καὶ ψέγων ὅ,τι πρέπει νὰ ψεχθῆ ἕκ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως ἢ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐπίσης τὴν αὐτὴν τακτικὴν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος ἀπέναντι τῶν ποικιλιωνύμων ψευδοῦποστηρικτῶν ἀνεξαρτήτως τῆς σημαίας, ἣν οὗτοι φέρουσιν»¹⁶¹. Καταδικάζει λοιπὸν τὰ «ἔκτροπα», ποὺ δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων στὴν Κρήτη¹⁶² καὶ θεωρεῖ ὀπισθοδρομικὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ψηφίζει ὁ ἀμόρφωτος πληθυσμός, κυρίως ὁ ἀγροτικός, ποὺ, κατὰ τὴν ἐφημερίδα κυριαρχεῖται ἀπὸ τοπικιστικὰ κριτήρια καὶ εἶναι δεσμευμένος ἀπὸ θρησκευτικὲς προλήψεις¹⁶³. Τὸ ζήτημα τῆς κομματικῆς ἐμπάθειας εἶναι κατὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος, ποὺ ἐμποδίζει «τὴν πρόοδον τοῦ Ἑθνους»¹⁶⁴.

Ὡς πρὸς τὶς σοσιαλιστικὲς ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ, τὶς ὁποῖες δὲν ἀποκρύπτει καὶ ἡ ἴδια χαρακτηρίζοντας τὸ πρόγραμμά της «κοινωνιστικὸν»¹⁶⁵, φαίνεται, πὼς ἔχει σαφὴ σχέση μόνον μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὸν Σπ. Θεοδωρόπουλο. Ἐντιμετωπίζει τὸν Δρακούλη ἄλλοτε εἰρωνικὰ μιλώντας γιὰ τὴν «αἰρεθὶν τῶν φυτοφάγων του»¹⁶⁶, ἄλλοτε μὲ συμπάθεια, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1915, ὅταν ἀναφέρεται στὶς ἀπόψεις του σχετικὰ μὲ τὸν πρωσσικὸ κίνδυνον, ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα στὸν πόλεμο¹⁶⁷, καὶ τέλος τοῦ ἐπιτίθεται ἀποκαλώντας τὸν ΣΤΕΤ «ψευτοσύνδεσμο σοσιαλιστῶν», ὅπως εἶδαμε, ὅταν δημοσιεύεται ἡ ἔκκλησή του τὸν Αὐγούστο ὑπὲρ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο¹⁶⁸. Γνωρίζει ἐπίσης τὶς συζητήσεις καὶ πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες της γιὰ τὴν ἴδρυση ἐνιαίου Σοσιαλιστικοῦ κόμματος καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπόφαση συνεργασίας στὶς ἐκλογές μὲ κάποιον κόμμα, ποὺ θὰ ὑποστηρίξει τὴν οὐδετερότητα¹⁶⁹. Ἡ συνεργασία ὁμως μὲ τὸ συγκεκριμένο κόμμα, τοῦ Γούναρη, ἀποσιωπᾶται καὶ κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο καὶ ἀργότερα, γιὰτὶ προφανῶς ἀποφεύγει νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση τῆς βενιζελικῆς κοινῆς γνώμης τοῦ Ἡρακλεί-

151-152. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὴν ἐποχὴ ποὺ, μετὰ τὶς ἐκλογές, οἱ δύο μεγάλες παρατάξεις ἀντιδικοῦν γιὰ τὴ σύγκληση ἢ μὴ τῆς Βουλῆς (Δέσποινα Παπαδημητρίου, *δ.π.*, 409-414, Γ. Βεντήρης, *δ.π.*, 339-344), ὁ «Ἐργάτης-Λαός» δὲν ταυτίζεται μὲ καμιά ἀπὸ τὶς δύο παρατάξεις: βλ. ἀρ. 46 (3 Ἰουλ. 1915), ὅπου ἐμφανίζονται οἱ δύο ἀνώτατοι πολιτειακοὶ παράγοντες νὰ συνεργάζονται, ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915) κ.τ.λ.

161. Ἄρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

162. Ἄρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Βλ. καὶ ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

163. Ἄρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Εἰρωνεύεται ἐπίσης «τοὺς θεσιθρηκικοὺς κύκλους», ποὺ περιμένουν μὲ ἀγωνία ποῖος θὰ σχηματίζει κυβέρνηση, ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

164. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

165. Ἄρ. 52 (14 Αὐγ. 1915).

166. Ἄρ. 3 (22 Αὐγ. 1915).

167. Ἄρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915).

168. Ἄρ. 53 (22 Αὐγ. 1915). Βλ. παραπάνω, 165.

169. Ἄρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915) καὶ ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915). Βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 24.

ου¹⁷⁰. Ἡ μᾶλλον ἀπότομη ἀλλαγὴ τῆς στάσης της ἀπέναντι στὸν Δρακούλη καὶ τὶς φιλοσομμαχικὲς τοῦ ἀπόψεις, ἀλλὰ καὶ γενικὰ ἡ ἰδεολογικὴ της σκλήρυνση τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 ἴσως νὰ σχετίζεται μὲ τὴν αὐξήση τῆς ἐπιρροῆς τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Φεντερασιὸν στὸ ΕΚΑ, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Μπεναρόγια παρατηρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτή, μετὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Γ. Χιωτάκη ὡς προέδρου¹⁷¹.

Ὁ ἰδεολογικὸς λόγος

Οἱ νεωτερικὲς ἀπόψεις ποὺ κατὰ καιροὺς ὑποστηρίζει ἡ ἔφημερίδα, ἡ σχέση της μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ ἀντανακλῶνται, ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ στὸν θεωρητικὸ λόγο, ποὺ διατυπώνει. Ἐνῶ τὰ αὐστηρῶς θεωρητικὰ ἄρθρα εἶναι μόνο δύο, τὸ ἓνα μὲ τὸν τίτλο *Πρόβλημα πρὸς λύσιν* καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὸν τίτλο *Οἱ σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος* μὲ τὴν ὑπογραφή *Ὅρεινός*, ὁ λόγος αὐτὸς ἀποκαλύπτεται καὶ ἀπὸ ἄλλα λιγότερο ὀλοκληρωμένα ἄρθρα ἢ ἀπὸ ἀπλὲς νύξεις ἐνταγμένες σὲ ἄλλα κείμενα. Ὁ ἰδεολογικὸς λόγος τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἐξ ἄλλου, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου ἐντύπου ἐκφράζεται, ὄχι μόνο ἄμεσα, μὲ συνειδητὲς δηλαδὴ τοποθετήσεις, ἀλλὰ καὶ ἔμμεσα, καθὼς ὁ καθημερινὸς σχολιασμὸς τῆς ἐπικαιρότητας εἶναι πολλὲς φορὲς πολὺ εὐγλωττος¹⁷².

Συζητώντας γιὰ τὰ αἷτια τοῦ πολέμου, ἐπιχειρεῖ μιὰ κοινωνικὴ ἀνάλυση καὶ διαπιστώνει τὴν ὕπαρξη τριῶν κοινωνικῶν τάξεων σὲ κάθε κοινωνία, τῶν «πλουτοκρατῶν», ὅπου ἀνήκουν, ὅσοι κατέχουν «τὸ χρῆμα», τῶν «νοικοκυραίων», οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ διαθέτουν περιουσία, ἐργάζονται καὶ οἱ ἴδιοι —στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι—, καὶ τέλος τῶν «λαϊκῶν στρωμάτων», τοῦ «λαοῦ»¹⁷³. Ὡς πρὸς τὴν ἀριθμητικὴ κατανομή τους πολυαριθμότερη εἶναι ἡ τρίτη, ἡ ὁποία κατὰ συνέπεια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ συνεισφέρει τὰ μέγιστα στὴν ἐθνικὴ παραγωγή μὲ τοὺς φόρους ποὺ καταβάλλει¹⁷⁴. Ἡ ἔννοια τοῦ «ἐργάτη» δὲν εἶναι σαφής· τὶς περισσότερες φορὲς τῆς δίνει μιὰ εὐρεία διάσταση, ὅταν ἀναφέρεται π.χ. στὰ «λαϊκὰ στρώματα». Τὸ ἴδιο συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἀναλύοντας τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, ἐντάσσει στὴν κατηγορία αὐτὴ πολλὲς ἐπαγγελματικὲς ὁμάδες καὶ χρησιμοποιεῖ

170. Εἶναι ἓνα θέμα «καυτὸ» γιὰ τὴν πρόσφατα ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τοὺς Τούρκους Κρήτη. Ἡ «Ν. Ἐφημερίς» χαρακτηρίζει «Νεότουρκους» τοὺς ἐκλεγμένους βουλευτὲς τῆς Φεντερασιὸν, βλ. «Ν. Ἐφημερίς», 26 Αὐγ. 1915.

171. Ἄ. Μπεναρόγια, ὁ.π., 93. Εἶχε προσχωρήσει στὴ Φεντερασιὸν, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ Μπεναρόγια. Τὸν Χιωτάκη ἀναφέρει σὲ μιὰ μαρτυρία τοῦ ὁ Ἀριστείδης Δημητράτος, ὡς μέλος τοῦ κύκλου τοῦ Παναγῆ Δημητράτου, βλ. Μιχάλης Δημητρίου, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα*, τ. Α', Ἀθήνα 1985, 306.

172. Τὰ κείμενα αὐτὰ μαζὶ μὲ ἄλλα τρία χαρακτηριστικὰ δημοσιεύονται σὲ παράρτημα, βλ. 181-196.

173. Ἄρ. 2 (8 Αὐγ. 1914).

174. Ἄρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) καὶ ἄρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914).

μάλιστα, ως συνώνυμο σχεδόν τὸν ὄρο «μισθωτὲς τάξεις»¹⁷⁵. Στὰ λαϊκὰ στρώματα λοιπὸν ἐντάσσει τοὺς ἐργάτες συγκοινωνίας, τοὺς σιδηροδρομικοὺς καὶ ἀτμοπλοϊκοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς δικηγόρους, τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους, τοὺς κρεοπῶλες, τοὺς ἀρτοποιούς, τοὺς ὑποδηματοποιούς κ.τ.λ.¹⁷⁶ ἢ τοὺς ὑπαλλήλους ἐμπορικῶν καταστημάτων¹⁷⁷. Ἄλλοτε πάλι διατυπώνει ἕναν αὐστηρότερο ὀρισμὸ, ἐξαίρωντας π.χ. τοὺς ιδιωτικοὺς ὑπαλλήλους¹⁷⁸. Τέλος προσπαθώντας νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσίαν ἐναντι τῶν ἀντιπάλων τῆς, ὑποστηρίζει, ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετοὶ βιομηχανικοὶ ἐργάτες στὸ Ἡράκλειο καὶ ἀντικρούει τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αὐτοὶ εἶναι «μικροκεφαλαιοῦχοι»¹⁷⁹. ἐπικαλεῖται μάλιστα ἐξωοικονομικὰ κίνητρα γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν, τὴν αὐξηση π.χ. τῶν ἀναγκῶν τους, ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς διατροφῆς, τῆς ἐνδυσης κτλ.: «Σήμερον ὁ ἐργάτης ἔχει καὶ πολὺ δικαίως τὴν ἀξίωσιν νὰ φάγη καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ ἐργοδότης του, τοσοῦτω μᾶλλον ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἐργάζεται καὶ μάλιστα περισσότερο ἐκείνου, καὶ νὰ ἐνδυθῇ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος συναισθάνεται πλήρως καὶ τὰς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν ὑποχρεώσεις του»¹⁸⁰.

Ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ ὑφισταμένη κοινωνικὴ ὀργάνωση εἶναι ἀντίθετη μὲ τοὺς κανόνες τοῦ ὀρθοῦ Λόγου καὶ μὲ τὸ φυσικὸ δίκαιο, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότης δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀνάλογη φυσικὴ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὶς ικανότητές τους, τὴν ἀξία τους καὶ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ποὺ προσφέρουν¹⁸¹, ὀδηγεῖ τὴν ἐφημερίδα στὴν ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης· αὐτὴ χαρακτηρίζεται «σκόπιμη»¹⁸², «ἐλαττωματικὴ»¹⁸³, «δουλεία»¹⁸⁴ ἢ «μέση κατάσταση μεταξὺ ζῶων καὶ ἀνθρώπων»¹⁸⁵. Πρόκειται γιὰ ἕνα «μεμολυσμένο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ ὄργανισμὸ»¹⁸⁶. Στήριγμα τῆς κοινωνίας αὐτῆς εἶναι ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται π.χ. τὸ δικαίωμα στὴν ἰδιοκτησίαν ἀδιαφορώντας γιὰ τὸν τρόπο, ποὺ αὐτὴ ἀποκτήθηκε καὶ διαψεύδει ἔτσι τὴν λογικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀρχὴ δηλαδή, ποὺ συνοψίζεται στὴ φράση, «ὅ,τι δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ λογικόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ δίκαιον»¹⁸⁷. Θεωρεῖ βέβαιη ἐπομένως τὴν κατάρρευση ἀργὰ ἢ

175. Βλ. παράρτημα ἀρ. 2, 187.

176. Ἄρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

177. Ἄρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).

178. Ἄρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).

179. Ἄρ. 24 (16 Ἰαν. 1915).

180. Ἄρ. 25 (23 Ἰαν. 1915).

181. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 181-183 καὶ ἀρ. 3, 190.

182. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.

183. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.

184. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 4, 194.

185. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, δ.π.

186. Ὁ.π., 190.

187. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.

γρήγορα αὐτοῦ τοῦ «κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος» καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἕνα δικαιότερο καθεστῶς¹⁸⁸. Τὸ δικαιότερο αὐτὸ καθεστῶς εἶναι ὁ σοσιαλισμός¹⁸⁹.

Ἡ μορφή τοῦ σοσιαλισμοῦ, ποῦ θὰ ἐπιλεγεῖ δὲν εἶναι δεδομένη, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς παραδόσεις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε ἔθνους. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «ὑπάρχουσι τόσαι ποικιλίαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη»¹⁹⁰. Ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς μένοντας κυρίως στὶς διαφορὲς ἀντιλήψεις σχετικά μὲ τὸ ἂν ἡ ἐξέλιξη θὰ εἶναι βαθμιαία ἢ ἂν εἶναι ἀπαραίτητη ἢ ἐπανάσταση¹⁹¹. Χαρακτηριστικὸ πάντως τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας θὰ εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ποῦ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, νὰ παύσουν καὶ οἱ ἀγῶνες ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις¹⁹². Οἱ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων σοσιαλιστῶν διαφέρουν καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποῦ θὰ συμβεῖ αὐτό. Ἐνῶ παραθέτει πολλὰς ἀπόψεις, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ «Ἐργάτης-Λαός» συμπαθεῖ τὸν ἐξελικτικὸ σοσιαλισμὸ, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα, ὅτι «ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἄμεσον ἀνατροπὴν τοῦ κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωρίζοντων τοὺς λαοὺς συνόρων». Ἐκφράζει ἐξ ἄλλου τὴν προτίμησή του γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς, παραγωγικοὺς καὶ καταναλωτικοὺς, θεωρώντας αὐτὸν τὸν τύπο τῆς ὀργάνωσης ὡς τὴν καλύτερη λύση: «Ὀντως σκοπὸς τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι ἡ ἐξαφάνισις πάσης ἐμμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τὰς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότη καὶ ἐργάτου. Ἐκαστος ἐργάζεται οὐχὶ πλέον ἐγωϊστικῶς δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀφθονώτερον καὶ ἀκοπώτερον, καὶ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφημίσεως, τῆς νοθεύσεως κ.λ.π.»¹⁹³.

Ἡ ἐφημερίδα ὑποστηρίζει ἐπίσης — καὶ θεωρητικά, γιὰ τὴν πρακτικὰ, ὅπως εἶδαμε, πρωτοστατεῖ σὲ αὐτὲς τίς διεργασίες — τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσης, στοιχεῖα ποῦ θεωρεῖ ἀλληλένδετα, ἀφοῦ ἀφ' ἑνὸς οἱ νόμοι ἐπιτρέπουν τὴν ἴδρυση σωματείων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὕπαρξις ἰσχυρῶν σωματείων μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν νομοθεσίαν¹⁹⁴. Ὁ νόμος, ἡ ἐπέμβασις τῆς Πολιτείας, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸν» συμπλήρωμα τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν: «Ἀφοῦ δὲ διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν

188. Ὁ.π., 183.

189. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.

190. Ὁ.π., 191.

191. Ὁ.π., 191-192.

192. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 184.

193. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 1, 186.

194. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190-191.

ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν ἀνεπτύχθη τὸ στάδιον τῆς ἐργατικῆς αὐτοβοηθείας, πᾶσαι σχεδὸν αἱ ὄψεις τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἐτέθησαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς συμπληρώσεως αὐτῶν καὶ μόνον ἐφ' ἧς περιπτώσεις δὲν ἐπεξετείνετο ἡ δύναμις τῶν ἐργατῶν ἐπενέβη ἡ Πολιτεία»¹⁹⁵. Μὲ τὸν νόμο ἡ Πολιτεία ἔρχεται «ἐπίκουρος εἰς τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα»¹⁹⁶ ἢ ἐπιβάλλει λύσεις δίκαιες ποῦ ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς κοινωνίας ἐμποδίζει. Σχετικὰ μὲ τὸν νόμο π.χ. «περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλικίων» γράφει: «Διότι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ τοιαυτὴ ἀπαγόρευσις καὶ ἐπετρέπετο ἀδιακρίτως ἡλικίας ἢ ἐργασία, εἶναι πολὺ πιθανὸν ἢ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ὁ σημερινὸς ἀγὼν τῆς ζωῆς, καθιστάμενος ὁσημέραι ὀξύτερος, θὰ ἐξώθει τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς, ὅπως ρίψουν τὰ τέκνα αὐτῶν ἐνωρίτερον εἰς τὴν βιοπάλην [...] Οὕτω δὲ θὰ ἐδημιουργεῖτο εἰς τὴν κοινωνίαν μία τάξις ἀπαιδευτῶν πολιτῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς»¹⁹⁷. Τέλος σημειώνει, ὅτι ὁ νόμος εἶναι: «ἢ ἀποκρυστάλλωσις τῆς περὶ φιλανθρωπίας ἀντιλήψεως τῆς σημερινῆς κοινωνίας [...] Δυστυχῶς ὅμως τοιαῦτα αἰσθήματα φιλανθρωπίας δὲν ὑπάρχουσι παρὰ τοῖς ἐργοδόταις καὶ τὸ νομοσχέδιον ἤλθε τοιοιτοτρόπως νὰ ἐπιβάλλῃ ἐν εἶδός ἀναγκαστικῆς οὕτως εἰπεῖν φιλανθρωπίας»¹⁹⁸.

Χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἐπιρροὲς πρέπει νὰ ἐκφράζει ἡ σημασία, ποῦ ἀποδίδει στὸν ρόλο τῆς ἐκκλησίας: θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν κοινωνικὴ της εὐαισθησία, ἀφοῦ τὸ δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, κατὰ τὴν ἀποψή της, συνδέεται μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν δημιουργία μιᾶς δίκαιης κοινωνίας¹⁹⁹. Ἐνῶ ὅμως ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἔχει ἀποδεχθεῖ τὸν ρόλο αὐτό, συμβάλλοντας μὲ τὸν δικό της τρόπο στὴν ἐξάλειψιν τῶν ἀδικιῶν, ἢ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐφημερίδα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία²⁰⁰.

Ἐκτός ἀπὸ τὶς προβαλλόμενες ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ιδέες, ἀξίζει νὰ σταθεῖ κανεὶς ἐπίσης στὸν κώδικα, ποῦ χρησιμοποιοῖ γιὰ νὰ διατυπώσῃ τὶς ὁποιοσδήποτε θεωρητικὲς ἢ ἄλλες ἀπόψεις της, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέμα ποῦ διαπραγματεύεται κάθε φορά. Ὁ κώδικας αὐτὸς συγκροτεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολο ἀξιῶν, ποῦ ὑπόκεινται σὲ κάθε τοποθέτηση τῆς ἐφημερίδας.

Εἶναι ἐμφανὲς ἡ διάκριση ποῦ κάνει ἀνάμεσα στὸ Σύνολο, τοὺς πολλοὺς, καὶ στὸ ἄτομο, τὸν ἕνα, θεωρητικοποιώντας μάλιστα τὴν διάκριση αὐτὴ μὲ τὶς ἔννοιες Συνολισμὸς-Ἀτομισμὸς²⁰¹. Ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρνητικὰ

195. Ἄρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).

196. Ἄρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

197. Ἄρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).

198. Ἄρ. 18 (5 Δεκ. 1914) μὲ ἀφορμὴ τὸν νόμο περὶ ἐργατικῶν ἀτυχημάτων.

199. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192-193 καὶ ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914).

200. Ὁ.π. Ἡ ἐφημερίδα «Κρητικὴ Ἑστία» ἀντιδρᾷ στὶς ἀπόψεις αὐτῆς χαρακτηρίζοντας τὸ σχετικὸ ἄρθρο «λιβελλογράφημα» καὶ τὸν συγγραφέα του «νεοιδεάτη», βλ. «Κρητικὴ Ἑστία» 11 Ἄπρ. 1915.

201. Ἄρ. 2 (8 Αὐγ. 1914): «πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν τὰ σύνολα ὄχι τὰ ἄτομα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς

στοιχεῖα τῆς σημερινῆς κοινωνίας καὶ θὰ ἐκλείψει στὴν μελλοντική, ὅπου θὰ κυριαρχεῖ ὁ ἀλτροϊσμός²⁰². Ἔτσι θεωρεῖ τὸν ἐγωϊσμό ὑπεύθυνο γιὰ τὴν καθυστέρηση ποῦ ὑπάρχει, ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ἂν θέλουν οἱ ἐργατικές τάξεις νὰ πετύχουν τοὺς στόχους τους, πρέπει νὰ παραμερίσουν τὰ προσωπικά πάθη καὶ τὶς φιλοδοξίες²⁰³. Ὁ συνασπισμός τῶν ἐργατῶν εἶναι ἓνα μέσο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς «ἀλληλεγγύης» ἀνάμεσά τους, ἔννοιας ἰδιαίτερα προσφιλοῦς στὴν ἐφημερίδα²⁰⁴. Ἡ παραβολὴ μὲ εἰκόνες τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς χρησιμοποιοεῖται ἀκριβῶς γιὰ νὰ τονίσει τὴν σημασία της²⁰⁵.

Ἐξ ἴσου ἀρνητικὸ στοιχεῖο μὲ τὸν «ἐγωϊσμό», καὶ σχεδὸν ταυτόσημο εἶναι τὸ «χρῆμα», ἢ «ὔλη». Τὰ κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ εἶναι «εὐτελεῖ» καὶ «οἱ ἐκμεταλλευτὲς ἔχουν ὡς ὄργανο τὸ χρῆμα»²⁰⁶. Τὸ «ὔλικὸ συμφέρον» καταδικάζεται ὡς ἡ βασικὴ αἰτία πολλῶν καταστροφῶν τῆς ἀνθρωπότητας. Γιὰ τὸν πόλεμο π.χ. γράφει: «Οὐδὲν εὐγενὲς ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ἢ ἀφορμὴ [...] οὐδεμία ἠθικὴ ἰδέα ἢ ἐξυπηρετήσις ἱεροῦ τινος σκοποῦ ἀλλὰ [...] τὸ ὔλικόν συμφέρον»²⁰⁷.

Οἱ ἀξίες ποῦ περικλείουν ὅλα τὰ θετικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ «ἠθικὴ»²⁰⁸, ὁ «πολιτισμός»²⁰⁹ καὶ ἡ «πρόοδος»²¹⁰, ἔννοιας ἀσυμβίβαστες μὲ ὅλα τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος, συνώνυμες μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων συμπυκνώνονται οἱ προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» πηγὴ ὄλων τῶν ἀξιῶν, ποῦ ἀξίζει νὰ μιμηθοῦν οἱ ἀνήσυχτοι καὶ «φιλοπρόοδοι» Ἕλληνες εἶναι ἡ Εὐρώπη²¹¹ καὶ μέσο γιὰ τὴν κατάκτησή τους ἡ

πᾶσαν κοινωνίαν τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τὴν ἀποτελοῦν αἱ ἐργατικαὶ τάξεις δηλ. ὁ λαός, παραδέχεται ἡ Ἐπιστῆμη ὅτι τὰ συμφέροντα ὄλων ὁμοῦ τῶν ἐργατικῶν τάξεων, δηλ. τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν καὶ νὰ ὑποχωροῦν ἀπέναντι αὐτῶν τὰ συμφέροντα τῶν ὀλίγων».

202. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192.

203. Ἄρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

204. Ἡ σύσταση ἑνὸς σωματείου ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἐφημερίδα μέσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς «ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης», βλ. παράρτημα ἀρ. 5, 195-196. Βλ. καὶ ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

205. Ἔτσι τὸ ΕΚΗ χαρακτηρίζεται «οἰκογένεια» τῶν ἐργατῶν ἢ «ἀδελφικὴ σύμπραξις», βλ. ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

206. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

207. Ἄρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915).

208. Ὁ.π.

209. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194 καὶ ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915).

210. Στὸν ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915) διαβάζουμε: «Ἡ εἰρήνη αὕτη, ἡ λευκὴ αὕτη Θεὰ τῆς προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, εἰς οὐδενὸς ἄλλου τὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἰκεσίας εἶναι προωρισμένη νὰ ὑπακούσῃ εἰμὴ μόνον τοῦ κοινωνισμοῦ». Οἱ ὄροι «πρόοδος», «φιλοπρόοδος» καὶ «προοδευτικὸς» χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνά. Βλ. π.χ. ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915) κ.τ.λ.

211. Ἄρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) κ.τ.λ.

212. Ἄρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

παιδεία²¹². Στην εφημερίδα κυριαρχεί ή έννοια τής κοινωνικής παιδείας, τών «διδασμάτων», πού πρέπει δηλαδή νά προσφερθοῦν στοὺς ἐργάτες, ὥστε νά κατανοήσουν τὰ καθήκοντά τους. Ἡ συνείδηση τοῦ δικαιώματος τών ἐργατῶν νά συνασπίζονται παρουσιάζεται ὡς καθήκον, πού πρέπει νά διδαχθεῖ ἀπὸ κάποιους φωτισμένους πρωτοπόρους τής ιδέας αὐτῆς²¹³. Ἐναν τέτοιο πρωτοπόρο θεωρεῖ καί τὸν ἑαυτό της, ἀφοῦ μὲ τὰ ἄρθρα της προσπαθεῖ, ὅπως εἶδαμε, νά πείσει γιὰ τὴν σκοπιμότητα τής ὀργάνωσης, νά ἐξοικειώσει τοὺς ἀναγνώστες της μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, μὲ τὸ «ὄπλο» τής ἀπεργίας κτλ. Τὸν ἴδιο σκοπὸ ἐξυπηρετεῖ καί τὸ ἐκλαϊκευτικὸ της ὕφος. Δὲν ἐνημερώνει ἀπλῶς τοὺς ἀναγνώστες της, τοὺς «διδάσκει». Ὅταν π.χ. ἀποδοκιμάζει τὸ νομοσχέδιο κατὰ τών ἀπεργιῶν στὶς μεταφορές, παραθέτει τὸν ἐξῆς φανταστικὸ διάλογο: «Μὲ ἄλλας λέξεις, ὅταν ὁ ἐργάτης τής συγκοινωνίας ἀπεργήσει, ἔρχεται ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ νέον νομοσχέδιον καί τοῦ λέγει: —Κύριε ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς δὲν εἶσαι πλέον πολίτης ἀλλὰ στρατιώτης καί ὀφείλεις νά ὑπακούσης εἰς ὅ,τι σὲ διατάσσω. Θὰ ἐργασθῆς λοιπὸν θέλεις δὲν θέλεις! Ἄλλὰ τὰ παιδιὰ μου πεινοῦν ἢ δὲ ἔταιρεία μὲ κλέβει, λέγει ὁ ἐργάτης. —Αὐτά, κύριε, ἀπαντᾷ τὸ κράτος, εἶναι κουραφέζαλα καί σοῦ συνιστῶ νά μὴ πολυμιλήσῃς, διότι σὲ στέλνω στὸ στρατοδικεῖον»²¹⁴.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νά ἐντοπίσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τίς ἐπιρροές, πού ἀπηχοῦν οἱ παραπάνω ἀπόψεις, κυρίως ὅμως ὁ κώδικας μὲ τὸν ὁποῖο διατυπώνονται, ἀφοῦ ἀποτελοῦν λίγο πολὺ κοινὸ τόπο γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες σοσιαλιστὲς τῆς ἐποχῆς²¹⁵. Οἱ ἀξίες τῆς ἠθικῆς, τῆς προόδου, τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὁποῖες ταυτίζονται μὲ τὴν έννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἢ πίστη στὸ φυσικὸ δίκαιο καί στὴν ἀντιπαλότητα τών ἐννοιῶν ἄτομο-σύνολο, ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν Εὐρώπη, οἱ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἀντιλήψεις, ἡ ἄρνηση τοῦ ὕλισμοῦ καί ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν ἀνάγκη διαπαιδαγώγησης, εἶναι στοιχεῖα πού ἀναγνωρίζουμε στὸν Πλ. Δρακούλη, στὸν Σταῦρο Καλλέργη, σὲ ριζοσπαστικὰ ἔντυπα κτλ., παρὰ τίς ἀναμφισβήτητες διαφορές τους καί τίς προσωπικὲς τους ἀντιθέσεις. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ μερικὰ ἀποσπάσματα: Ὁ Δρακούλης ἔγρα-

212. Ἄρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

213. Βλ. παράρτημα ἄρ. 5, 195-196. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος *Ἐννοια τοῦ συνασπισμοῦ τών ἐργατῶν καί τὰ διδάγματα τῆς σήμερον*, ἄρ. 4 (29 Αὐγ. 1914). Βλ. καί ἄρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

214. Ἄρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

215. Ὅσο γιὰ τίς εὐρωπαϊκὲς καταβολές τους τὸ πράγμα εἶναι ἀδύνατο, ἀφοῦ λείπουν οἱ σχετικὲς συστηματικὲς ἐργασίες, πού θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν κάτι τέτοιο. Ἡ έννοια τῆς «ἠθικῆς» τοῦ Παπαναστασίου ἐρμηνεύθηκε πρόσφατα ὡς προῖδν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ καθηγητῆ του στὸ Βερολίνο Α. Wagner, βλ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, «Ἡ έννοια τῆς "ἠθικῆς" στὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου», στί: *Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, οἱ κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καί πολιτικὲς ἀπόψεις του*, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 5-7 Δεκεμβρίου 1986, πού ὀργάνωσε τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀθήνα 1990, 21-26. Ἡ εὐρύτατη χρῆση τῆς έννοιας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας.

φε στοῦ περιοδικοῦ «Ἄρδην»: «Βασικὴ ἡμῶν ἀρχὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ὕλικῆς ἀνάγκης, ἀνάγκης ἀποκτεινούσης τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἀποβλέπομεν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην ἀνάπτυξιν, οἷα θὰ [...] ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἠθικῆς, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του. Τὸ πρόγραμμά μας παραμένει ἡ καταστροφὴ τῆς πτωχείας καὶ τοῦ ἀτομισμού»²¹⁶. Γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Εὐρώπης ἔγραφε: «Εἰς τοῦτο τείνει ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὴν τάσιν ταύτην δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ ἐὰν παραβάλλῃ τὰς μᾶλλον προωδευμένας κοινωνίας μὲ τὰς ὀλιγώτερον προωδευμένας. Ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἄτομον, ἐνῶ εἶνε ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβάλλῃ αὐθαίρετως τὴν θέλησίν του, αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ εἶναι σεβασταὶ (σχετικῶς πάντοτε)»²¹⁷ — Στὴν ἀναγγελίᾳ τῆς κυκλοφορίας τοῦ «Ἐργάτη» τῆς Σμύρνης σημειώνεται ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν «διδασκαλίαν» τῶν ἐργατῶν: «σκοπὸς εἶναι ἡ διαπαιδαγώγησις τῶν ἐργατικῶν μας τάξεων, ἡ διδασκαλία αὐτῶν καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἠθικοῦ τῶν» καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐκφράσεις «ἐκπολιτιστικὴ δύναμη» καὶ «προοδευτικὴ ἐπίδραση»²¹⁸. Ὁ Δ. Κοτζαμάνης, διευθυντὴς τοῦ «Ἐργάτη» τῆς Σμύρνης —μετὰ τὴν διακοπὴ τῆς ἐκδοσῆς του— κατηγορεῖ τὸν Δρακούλη τὸ 1910, ὅτι δὲν προσέφερε τὰ χρήματα «διὰ τὴν ἴδρυσιν Συνεργατικῆς —ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης»²¹⁹ ἐκφράζοντας μιὰ διαδεδομένη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συμπάθεια γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς παραγωγῆς, καταναλώσεως κτλ. Εἶναι τέλος χαρακτηριστικὸ ἓνα κείμενο τοῦ Ζήση Σακελλαρίου δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα «Μέλλον» τὸ 1908 μὲ τὸν τίτλο *Ὁ ἀληθὴς πολιτισμός*: «Μιὰ παροιμία λέγει: Δεῖξε μου ποῖον συναναστρέφουσαι, νὰ σοῦ εἰπῶ ποιὸς εἶσαι. Κατ' ἀκολουθίαν περὶ πολιτισμοῦ προκειμένου δύναται τις νὰ εἴπῃ: Δεῖξε μου τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν

216. Βλ. Κωστῆς Μοσχῶφ, *Εἰσαγωγικὰ στὴν ἱστορίαν τοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης*, Θεσσαλονίκη 1979, 184.

217. Πλάτων Δρακούλης, *Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ ἐργάτου*, Ἀθῆνα 1893, 43. Παρόμοιες σχετικὰ μὲ τὴν Εὐρώπην ἦσαν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σταύρου Καλλέργη, βλ. Κ. Μοσχῶφ, *ὁ.π.*, 192· πβλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, *ὁ.π.*, 20-23, πού ἀναφέρεται καὶ στοὺς δύο.

218. Βλ. «Ἡμερησίαν Σμύρνης» 6 Αὐγούστου 1908. Ἡ ἴδια ἀντίληψη ὑπάρχει καὶ στίς διακηρύξεις τοῦ Δρακούλη σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐργατῶν: «Ἄπαξ οἱ ἐργάται στέργουσι νὰ διαφωτίζωνται, πέποιθα ὅτι εἰλικρινεῖς καὶ νοήμονες διερμηνεῖς τῶν συμφερόντων τοῦ ἐργάτου δὲν θὰ λείψωσιν», βλ. *Ἐρευνα*, τόμος Γ', τεύχ. Α' Ἰαν. 1908, 7. Τὴν ἀποφῆν γιὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκπαίδευσιν τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ συνειδητοποιήσῃ τὰ δικαιώματά τους ὑπογραμμίζει τὸ 1914 καὶ ὁ Στ. Καλλέργης, βλ. Μ. Δημητρίου, *ὁ.π.*, 171. Ὁ Γεώργιος Σκληρός, πού ἐντάσσεται σὲ ἄλλη θεωρητικὴ παράδοσιν ἔγραφε τὸ 1908 «Ναί, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ λαοῦ, τοῦ πλήθους εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποφῆν τοῦ μαρξισμού, ἡ μόνη προοδευτικὴ ἐκπολιτιστικὴ δρᾶσις τῶν εἰλικρινῶν, εὐγενῶν, συνειδητῶν μελῶν τῆς κοινωνίας», βλ. Ρένα Σταυρίδην-Πατρικίου, *Ὁ Γ. Σκληρός στὴν Αἴγυπτον. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός καὶ μεταρρύθμιση*, Ἀθῆνα 1988, 55.

219. Βλ. *Νουμάς* ἀρ. 405, 19 τοῦ Σεπτεμβρίου 1910, 107. Ὡς πρὸς τὶς ιδέες τοῦ συνεργατισμοῦ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε, ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἄρχισαν νὰ διαδίδονται εὐρέως οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Charles Gide, βλ. Ἄ. Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια», *ὁ.π.*, 171.

τόπου τινός νά σοῦ εἰπῶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ του [...] Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ ἀληθῆς πολιτισμὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθημάτων τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἄς ρίψωμεν ἕν βλέμμα περὶ ἡμᾶς καὶ ἄς ἐξετάσωμεν ἐὰν ἔχωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελιξέως νὰ ἐπιδείξωμεν σημεῖα προόδου. Θέλωμεν παρατηρήσει μετὰ θλίψεως ὅτι παρὰ τὰ ἐκάστοτε ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν διατυμπανιζόμενα περὶ τῆς προόδου ἡμῶν ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει εἰσχωρήσει καὶ ἀναπτυχθῆ ἕνα εἶδος ἀπαισίου ὕλισμου ἕνας ὑπερεγωϊσμός καὶ ὑπερατομικισμός ὁ ὁποῖος δὲν συνάδει ποσῶς πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου ἥτοι πρὸς τὸν ἐξανθρωπισμὸν καὶ τὸν ἀληθῆ πολιτισμὸν»²²⁰.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι δὲν παρουσιάζονται ἰδιαίτερες διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει κανεὶς τὶς ὁμοιότητες τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς γλώσσας τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ ἀντίστοιχες ἀπόψεις τοῦ Ἄλ. Παπαναστασίου καὶ τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου, κάτι ποῦ διαπιστώθηκε καὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τῆ ἐφημερίδας σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο. Οἱ ὁμοιότητες ὀφείλονται στὴν ἄμεση σχέση τῆς ἐφημερίδας μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας, τῶν ὁποίων πρωτεργάτης εἶναι ὁ δεύτερος, καὶ συνεργάτης στὴν ἐφημερίδα ὁ πρῶτος.

Ἐτσι λοιπὸν ἡ εὐρεία ἔννοια τῆς λέξης «ἐργάτης» εἶναι ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ποῦ ἐπιδοκιμάζει ὁ Παπαναστασίου στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας²²¹. Οἱ ἀντιλήψεις ἐπίσης γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς ὡς μέσο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἀφοῦ ἡ ἴδρυση «συνεργατικῶν ἐταιρειῶν ἐργασίας, παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, πιστώσεως» ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ΕΚΑ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου στὰ ἐγκαίνια τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, ὅπου τονίζει τὰ οἰκονομικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ «ἠθικὰ» πλεονεκτήματα τῆς ὀργάνωσης αὐτοῦ τοῦ τύπου²²². Ἐχει διαπιστωθεῖ ἐπίσης, ὅτι ὁ Παπαναστασίου γνῶριζε τοὺς σχετικοὺς ἀγγλικοὺς προβληματισμούς²²³. Ὅσο γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσης, εἶναι γνωστὲς

220. Διονύσιος Κόκκινος (ἐκδ.), «Μέλλον», ἀρ. 5, 14-27 Δεκ. 1908. Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν, βλ. καὶ Παναγιώτης Νουτσος, *Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1974*, τ. Α', *Οἱ σοσιαλιστὲς διανοούμενοι καὶ ἡ πολιτικὴ λειτουργία τῆς πρῶτης κοινωνικῆς κριτικῆς (1875-1907)*, Ἀθήνα 1990, ὅταν ἔχουν συναχθεῖ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ κείμενα.

221. «Λαὸς» 29 Μαρτ. 1914. Ἀναδημοσιεύεται στό: Ἄλ. Παπαναστασίου, *δ.π.*, 198.

222. «Παναθηναϊα», *δ.π.*, 199.

223. Ἀλέξανδρος-Ἀνδρέας Κύρτσος, «Ὁ Ἄλ. Παπαναστασίου καὶ οἱ θεωρίες κοινωνικῆς μεταρρύθμισης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα», *Τὰ Ἱστορικὰ τ.χ.* 9, 1988, 347-349. Τὸ ἄρθρο δημοσιεύεται καὶ στό: Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, *Οἱ κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπόψεις του*, *δ.π.*, 63-77.

οἱ σχετικές ἀντιλήψεις τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου²²⁴. Οἱ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἐπιδράσεις ἐξ ἄλλου, ποὺ ἐντοπίζονται στὸν «Ἐργάτη-Λαό», θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν πάλι στὸν κύκλο τοῦ «Λαοῦ» τῆς Ἀθήνας. Σὲ ἓνα ἄρθρο τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου ἐκεῖ μὲ τὸν τίτλο *Χριστιανισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς* διαβάζουμε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Ἰπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταβολῆς καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν [τῶν ἀγώνων δηλαδὴ τῆς ἐργατικῆς τάξεως] ἀνακαλύπτεται, ὅτι τὸ ἀληθὲς Χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὸν ἰσχύοντα κοινωνικὸν ὀργανισμόν, τὸν εὐνοοῦντα τὰς ἀδικίας, καὶ ἀρχίζει καὶ ἡ ἐκκλήσις, δηλαδὴ ὁ κλῆρος νὰ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν»²²⁵.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ στὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας²²⁶, ἐνῶ ὁ Παπαναστασίου μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ «Λαοῦ» γράφει γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν: «Τὰ προσωπικὰ ζητήματα, τὰ πάθη, αἱ ἀντιληγίαι πρέπει νὰ ξεχασθοῦν. Τὰ πρόσωπα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὴν ιδέαν τῆς τάξεως ὀλοκλήρου καὶ τῆς ὀργανώσεώς της»²²⁷. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἔννοιες «Ἀτομισμὸς-Συνολισμὸς»²²⁸.

Τὴν ἀποψη γιὰ τὴν κοινωνικὴ παιδεία, ποὺ πρέπει νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἐργάτες, ἔννοια κλειδί γιὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», ὑποστηρίζει καὶ ὁ Παπαναστασίου μέσα ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ «Λαοῦ»²²⁹. Εἶναι γνωστὸ τέλος, ὅτι τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν μόρφωση τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ συναισθανθοῦν τὰ δικαιώματά τους, ὄχι μόνον ἐξέφραζε θεωρητικά, ἀλλὰ καὶ προσπαθοῦσε νὰ ὑλοποιήσει μὲ τὴν ὀργάνωση διαλέξεων ὁ Σπ. Θεοδωρόπουλος²³⁰.

* *
*

Ἡ ἐφημερίδα «Ἐργάτης-Λαός» ἀποτελεῖ ἓνα καλὸ δεῖγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ιδέες καὶ κινήσεις γεννημένες στὴν Ἀθήνα «ἐξάγονταν» στὴν ἐπαρχία.

Ἐνας μικρὸς κύκλος ἀνθρώπων, πυρήνας τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐφημερίδας, θέλει νὰ δημιουργήσῃ στὸ Ἡράκλειο τὶς προϋποθέσεις, ποὺ θὰ εὐνοήσουν τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσί-

224. «Παναθηναϊα», ὁ.π. Καὶ ἡ ἐφημερίδα «Λαός» προωθεῖ ἀκριβῶς αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση τῶν «ἐργαζομένων τάξεων» εἶχαν περιλάβει στοὺς στόχους τους οἱ κοινωνιολόγοι, στὰν ἴδρυν τὸ 1910 τὸ Λαϊκὸ κόμμα, βλ. Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ.π., 76.

225. «Λαός» 5 Ἀπρ. 1915. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ.π., 20.

226. «Λαός» 17 Μαΐου 1914, 6 Σεπτ. 1914 κ.τ.λ.

227. «Λαός» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ.π., 198.

228. Βλ. «Λαός» 12 Ἰουλ. 1914.

229. «Λαός» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση, στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ.π., 197.

230. «Παναθηναϊα», ὁ.π. Βλ. καὶ «Λαός» 12 Ἰουλ. 1914.

ας και να διαδώσουν νεωτερικές αντιλήψεις για την κοινωνία. Οι ίδιοι έχουν ως πρότυπο το ΕΚΑ και την εφημερίδα του.

‘Ο «διδασκισμός» του «Έργατη-Λαού», που αποτελεί το πρώτο κύριο χαρακτηριστικό του, οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι απευθύνεται σε ανθρώπους, τους οποίους αγωνίζεται να πείσει, ότι έχουν δικαιώματα, που οι ίδιοι αγνοούν. ‘Οφείλεται όμως, όπως είδαμε, και στο είδος των αντιλήψεων που ακολουθούν οι ιδεολογικοί του πατέρες στην Αθήνα. Φαίνεται πως ακολουθεί πιστά την έμμεση προτροπή του ‘Αλ. Παπαναστασίου, ο οποίος έγραφε στις 29 Μαρτίου του 1914: «Με άλλους λόγους αι οικονομικώς ισχυρότεροι τάξεις είναι αι συντηρητικαί τάξεις, που δέν έχουν ανάγκη να εΐπουν πολλά δια να δικαιολογήσουν την άποψιν που τας συμφέρει, ενώ οι έργαται αποτελούν την επαναστατικην τάξιν, η οποία έχει ανάγκην διαρκούς διδασκαλίας και καθημερινής δημοσιογραφικής υποστηρίξεως δια να κατορθώση να ξεριζώση παλαιάς προλήψεις και συνηθείας, να πείση τους άλλους περι του δικαίου της, να ενισχυθῆ ἢ ἰδία εἰς τους αγῶνας και τας προσπάθειάς της. Δι’ αὐτόν τόν λόγον εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ὑπάρχει κάπως σοβαρά εργατικὴ κίνησις, ἔχουν οἱ έργαται τὰ ἰδιαίτερα δημοσιογραφικά τους ὄργανα. Καὶ ἐδῶ ἡ εργατικὴ κίνησις, δέν οφείλει ὀλίγα εἰς φύλλα εργατικά, τὰ ὅποια ἐξεδόθησαν κατὰ καιρούς και ὠφείλοντο εἰς τὰς φιλοτίμους προσπάθειάς ὀλίγων ἀτόμων [...] Τὸ ἔργον που ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ δέν εἶναι βεβαίως εὐκόλον. Ἐχει νὰ διαφωτίσῃ αὐτούς τους ἰδίους ἔργατας περι του συμφέροντός των, νὰ τους δημιουργήσῃ πραγματικὴν εργατικὴν συνείδησιν, νὰ τους καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν των ὀργάνωσιν, εἰς τους ἐπαγγελματικούς των αγῶνας και νὰ τους βοηθήσῃ εἰς τὰς προσπάθειάς των πρὸς ἐφαρμογὴν και τελειοποίησιν τῆς εργατικῆς νομοθεσίας»²³¹. ‘Ὡς πρὸς τὴν ὑποδοχὴ πάντως τῶν ἰδεῶν, που προσπαθοῦσε νὰ προωθήσῃ ἡ εφημερίδα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ στάση τῆς φιλοβενιζελικῆς («Ν. Ἐφημερίδας») ἀπέναντί της και ἰδιαίτερα ἡ ἐμφανῆς ἐνόχλησή της ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ συντάκτης του «Έργατη-Λαού» εἶναι διανοούμενος. Διαβάζουμε π.χ.: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις που νὰ μὴ βασκαθῆς! Ὡστε μιὰ εφημερίδα ὑποστηρίζουσα ἕνα κόμμα χωρίζει τὸν λαόν; Ἐτσι βρίσκεις στὰ συγγράμματα που διαβάζεις εὐφυστάτε; [...] Σὲ νοιώσαμε κύριε σοφέ, μὲ τὰς ὠραίας πολιτικὰς γνώμας»²³². Ἄλλοῦ εἰρωνεύεται ἐκφράσεις τῆς εφημερίδας θεωρώντας τες φυσικὲς «λόγω τῆς γειτνιασεῶς της εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημονικῶν ομάδων»²³³.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «διδασκισμὸ», τὸ δεύτερο κύριο χαρακτηριστικὸ του «Έργατη-Λαού» εἶναι ἡ ἀτολμία μὲ τὴν ὅποια ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπό του, ἀτολμία,

231. Βλ. τὴν σημείωση 228.

232. «Ν. Ἐφημερίς» 1 Ἰουλ. 1915. Ἐπευθυνόμενη πρὸς τὸν Κόντο χρησιμοποεῖ συχνὰ τὸν χαρακτηρισμὸ «σοφός».

233. Ὁ.π., 17 Ἰαν. 1915.

ποῦ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε «ἐπαρχιωτισμό».

Παίζοντας οὐσιαστικά τὸ ρόλο τοῦ «φερεφώνου», ἡ ἐφημερίδα, προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τὸ πρότυπο τῆς χρησιμοποιώντας ἀκόμα καὶ τὶς ἴδιες ἐκφράσεις μερικὲς φορές. Προσαρμοζόμενη ὅμως στὶς «ἐπαρχιακὲς» συνθήκες ἀναγκάζεται νὰ διαφοροποιεῖται· γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὲς καὶ συμπαθεῖς οἱ ἰδέες, τὶς ὁποῖες προωθεῖ, πρέπει νὰ ἐκφράζονται στὴ γλώσσα ποῦ μιλοῦν οἱ ὑποψήφιοι ἀποδέκτες τους. Ἔτσι τὸ ὕφος τῆς εἶναι ἐκλαϊκευτικὸ, ἀναλυτικὸ περισσότερο, παρὰ δογματικὰ θεωρητικὸ. Στὰ θεωρητικὰ τῆς ἄρθρα εἶναι ἐμφανὲς ἡ προσπάθεια νὰ ἐκτίθενται οἱ ἀπόψεις μὲ αὐστηρὸ ἐπαγωγικὸ τρόπο, χωρὶς λογικὰ κενά, ὅπως εἶναι ἐμφανὲς ἐπίσης ἡ τάση νὰ παρουσιάζονται ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ τρέχουσες ἀπόψεις, παρ' ὅλο ποῦ δείχνει συνήθως τὴν προτίμησή της γιὰ μιὰ. Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνει ὅ,τι θὰ ἐνδιέφερε ἕναν ὁποιοδήποτε ἀναγνώστη στὸ Ἡράκλειο καὶ ὄχι μόνον τὸν προὐδεασμένο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ τοπικὰ θέματα ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικὸ. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐνοχλεῖ, ὅπως εἶδαμε, τὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει «παραγεμίσματα» πολλὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ». Τὸ ὕφος του ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι ποτὲ ἐπιθετικὸ καὶ προκλητικὸ, ὅπως συχνὰ παρατηροῦμε νὰ συμβαίνει στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐφημερίδας εἶναι ἡ ἐπιρροή τῆς τοπικῆς ἱστορικῆς παράδοσης στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράζει τὴν ριζοσπαστικὴ τῆς διάθεση ἢ ὁμάδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ παράδοση τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων εἶναι ἔντονη. Εἶδαμε ὅτι ὁ Ἐμμ. Κακουδάκης ἦταν ἀπὸ τὸ 1911 δραστήριο μέλος τοῦ πατριωτικοῦ σκοπευτικοῦ συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ὁποίου δημοσιεύονται συστηματικὰ στὴν ἐφημερίδα. Εἶδαμε ἐπίσης τὴν εὐαισθησία, ποῦ δείχνει ἡ ἐφημερίδα γιὰ τοὺς ἀποστρατευμένους τῶν προηγούμενων ἐθνικῶν ἀγώνων. Εἶναι γενικὰ δύσκολο τὴν περιόδο αὐτὴ νὰ διακριθεῖ τὸ ἐθνικὸ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν στὴν Κρήτη τὰ προηγούμενα χρόνια, ὁ Στ. Καλλέργης, συμμετέχει στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1897 στὴν πατρίδα του, ἐνῶ τὸ 1912 συντάσσει ἔκκληση γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα²³⁴.

Δέκα χρόνια περίπου ἀργότερα, τὸ 1923, ὁ Ἐμμ. Κακουδάκης μὲ τὴν «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου» θὰ ἐκφράσει τὴν ὀργὴ τῶν στρατιωτῶν, ποῦ ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο μετὰ τὴν καταστροφή. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα, ὅπως ὁ «Ἐργάτης-Λαός», ἀμφισβητεῖ τὴν κοινωνία, δὲν χρειάζεται ὅμως μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ πείσει τοὺς ἀναγνώστες της. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ καταστροφή λειτούργησαν καταλυτικὰ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὄρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους διαδίδονται οἱ ριζοσπαστικὲς ἰδέες. Ἡ ἀποσπασματικὴ, ἀτομικὴ καὶ περιορι-

234. Βλ. Γ. Κορδάτος, *δ.π.*, 95, 97 καὶ Μ. Δημητρίου, *δ.π.*, 164 καὶ 169-170.

σμένη στους λίγους κοινωνική κριτική τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, πού δὲν ἐκφράστηκε ποτέ μέσα ἀπὸ ἓνα ἐνιαῖο σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, ἔχει μεταβληθεῖ τώρα σὲ μαζικὸ κίνημα, τὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ αὐξηθεῖ ἡ ἐπιρροή τοῦ πρόσφατα ἰδρυμένου ΚΚΕ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

φφ. ἀρ. 18-21 (5, 12, 19 καὶ 25 Δεκ. 1914)

ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ

Ἐκ τῶν παιδικῶν μου χρόνια — ἤμην ἀκόμη μαθητῆς τοῦ Ἑλλην. σχολείου — μοῦ ἐγεννήθη ἡ ἐξῆς ἀπορία: Διατί εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἔρχονται τινὲς μὲν ἔχοντες ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένην ὑπὲρ ἑαυτῶν, τὴν μερίδα τοῦ λέοντος, κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ πλοῦτου ἄλλοι δὲ τουναντίον τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα;

Ἡ νεαρά μου φαντασία δὲν ἐδυσκολεύετο νὰ εὔρη πρόχειρον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Οἱ διὰ τῆς ἐπιμελείας των, τῆς ἐργασίας των, καὶ τῆς ἰκανότητός των ἀποκτήσαντες περιουσίαν τινά, φυσικὸν καὶ δίκαιον, εἶναι ἔλεγον, νὰ καταλίπωσι ταύτην ἀποθησικόντες εἰς τὰ τέκνα των, τὰ ὅποια γεννῶνται οὕτως οἱ εὐνοούμενοι τῆς τύχης. Καὶ τὰνάπαυιν, οἱ ὀκνηροί, οἱ ἀνίκανοι, οἱ μὴ ἀποκτήσαντες ποτὲ περιουσίαν ἢ ἀνοήτως σπαταλήσαντες τὴν καταλειφθεῖσαν αὐτοῖς ἀπὸ ἄλλους, λογικὸν εἶναι, καὶ οὕτοι ἀποθησικόντες νὰ καταλίπωσιν εἰς τὰ τέκνα των τὴν ἴδιαν δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα. Μήπως δὲν διδάσκει καὶ ἡ Γραφή, ἣν τότε ἐμελέτων, ὅτι «ἀμαρτίαι γονέων, παιδεύουσι τέκνα»;

Κατὰ τὴν ἀπλὴν ἀλλὰ καὶ ἀπλοῦκὴν ταύτην ἐξηγήσιν, ἡ μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν, Πληθείων καὶ Πατρικίων, ἔρις, ἡ παλαιὰ ὄσον καὶ ὁ κόσμος δὲν εἶχε καμμίαν ἄλλην ἀφορμὴν, ἢ τὸν φθόνον, αἰσθημα φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, μὴ ἀνεχόμενον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλησίον, ἀδικοφώρας ἐὰν αὕτη συνίσταται εἰς τὴν εὐγένειαν ἢ τὸν πλοῦτον, τὴν διανοητικὴν ἢ σωματικὴν ἰκανότητα.

Ἄλλ' εἶναι πράγματι τοῦτο φυσικὸν λογικὸν καὶ δίκαιον;

Τὴν περὶ τούτου ἀφελῆ μου πίστιν ἐκλόνιζον μικρὸν κατὰ μικρὸν πρόχειροί τινες ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου παρατηρήσεις. Παρετήρουν δηλονότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἄνθρωποι τινες γεννώμενοι πλούσιοι, διεσκόρπιζον ἐν ἀσυνείδει καὶ ἀνομίαις τὴν ἀκόπως κτωμένην περιουσίαν ἢ ὄντες

ἀνίκανοι νὰ καταστήσωσι ταύτην παραγωγικωτέραν, περιωρίζοντο νὰ τὴν διατηρῶσιν, οἷαν τὴν παρέλαβον. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ἐβλεπον ἄλλους φέροντας ἐν ἑαυτοῖς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς προόδου, ἀλλ' ἀπαντῶντας εἰς ἕκαστον βῆμα των, ἀνυπέμβλητον πρόσκομμα, τὴν ἔλλειψιν τῶν μέσων τῶν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίων πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν των. Ἀμφότεραι αἱ κλάσεις αὗται εἶναι ἀνυπολογίστως ἐπιζήμιοι εἰς τὴν Κοινωνίαν ἀποτελοῦσαι δύο τάξεις ἀληθῶς παρασίτων, μὴ ἐργαζομένων σχεδὸν τῶν μὲν λόγῳ ἐλλείψεως τῶν μέσων, ὅπερ ἀποθαρρύνει αὐτούς, τῶν δὲ, διότι δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐργασθῶσι, ὅπερ ὑπνωτίζει καὶ ἀποχαυνώνει αὐτούς.

Ἰπάρχει βεβαίως καὶ τρίτη τάξις ἀνθρώπων, ἡ τάξις τῶν κτησαμένων ἅμα τῇ γεννήσει τῶν περιουσίαν, ἀλλ' ἐχόντων καὶ ἴδιαν ἰκανότητα ὅπως τιμίως ἐπαυξήσωσι ταύτην, ἢ τοῦλάχιστον χρησιμοποήσωσιν αὐτὴν ἐπωφελῶς διὰ τὴν Κοινωνίαν, ἢ ἐπιτυχόντων δι' ἐνδελεχοῦς καὶ τιμίας ἐργασίας ν' ἀποκτήσωσιν, ἄνευ βλάβης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, περιουσίαν, ἣς γεννώμενοι ἦσαν ἐστερημένοι. Ἄλλ' ἡ τάξις αὕτη ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν, μὴ δυναμένην νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ.

Κατανομὴ λοιπὸν τοῦ πλοῦτου διενεργουμένη κατὰ τρόπον παρακωλύοντα τὴν παραγωγὴν, ἀντὶ νὰ ἐπαυξάνῃ τὴν καὶ ἄλλως ἀνεπαρκῆ πρὸς τὴν ἀνάγκην τῶν ἀναγκαίων πρὸς πληρῶσιν τῶν ἀναγκῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ ὑποστηρίχθῃ ὅτι ἔχει λογικὴν τὴν βάσιν.

Ἄλλ' οὕτε ἐπὶ φυσικῆς βάσεως στηρίζεται αὕτη. Διότι ἡ φύσις ἀναγνωρίζει εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, ἕσον δικαίωμα εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, οἷον ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἥλιος κλπ. Ἀνεξήγητον ἐπομένως ἀποβαίνει, καὶ ἀφύσικον εἶναι πῶς ἡ γῆ, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐν τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως, ἀπέμεινεν ὁ

κλήρος ώρισμένων προσώπων, ενώ άλλοι είναι έντελώς έστερημένοι αυτής. Η σήμερον λοιπόν παρατηρουμένη οικονομική ανισότης δέν είναι φυσική, αλλά τεχνητή, απορρέουσα από σκόπιμον κοινωνικήν όργανωσιν, και μη έχουσα καμμίαν αναλογίαν προς την αξίαν και την ικανότητά, ούτε και προς την καταβαλλομένην εργασία. Κατά την πικράν μάλιστα παρατήρησιν του Stouart Mill, όσφ κοπιωδεστέρα είναι ή εργασία, τόσφ μετριωτέρα είναι ή ανταμοιβή της, μέχρι του βαθμού καθ' όν ή σκληροτέρα εργασία μόλις έπαρκεί διά τας άπαραιτήτους ανάγκας της ζωής.

Άλλά πού λοιπόν έρείδεται τό δικαίωμα της ιδιοκτησίας; Έπί του δικαίου; Βεβαίως όχι διότι ό,τι δέν είναι φυσικόν και λογικόν, δέν δύναται να είναι και δικαιον. Και τίς θα έτόλμα να υποστηρίξη σοβαρώς, ότι είναι δικαιον, οι μόν να έχωσι όλας τας απολαύσεις της ζωής υγείαν κατά τό δυνατόν, έξησφαλισμένη, παράτασιν του βίου κατά τό δυνατόν επίσης, ανεξαρτησίαν, και δύναμιν δεσποτικήν, οιαν είχον άλλοτε ή τάξις των εύγενών, οι δε τούναντιον την διηνεκή άσθένειαν, τον πρόωρον θάνατον, την ανάγκην της καταφυγής εις τό έγκλημα, εν άλλαις λέξεσι την δυστυχίαν και την αθλιότητα; Κατά την τελευταίαν στατιστικήν της πόλεως των Παρισίων ή θνησιμότης ή όποία υπεβιβάσθη εις 10 επί τοις χιλίοις εις τά πλούσια διαμερίσματα των Ήλυσιών Πεδίων και της Άψιδος του Θριαμβου, είναι 43 επί τοις 1000 εις τά πτωχά διαμερίσματα της Monparnasse κλπ. Εις τό Λονδίνον ή δυσαναλογία είναι ακόμη μεγαλύτερα κυμαινομένη από 11% και 50%.

Ό,τι όμως δέν είναι λογικόν και δικαιον δύναται να είναι νόμιμον. Πράγματι δέ τό δικαίωμα της ιδιοκτησίας στηρίζεται επί του Νόμου, ό όποιος καθιέρωσε και έκύρωσε την κατά την εμφάνισίν του ύφισταμένην πραγματικήν κατάστασιν, άδιαφορήσας αν οι κατέχοντες, κατεΐχον εκ κλοπής υπό τας ποικίλας αυτής μορφάς, ή εκ τύχης, παιγνίου, λαχείου κλπ. ή και εκ της εργασίας και ικανότητός των. Ποία δέ είναι ή δικαιολογική βάση του μη επί του δικαίου και της λογικής έρειδομένου Νόμου τούτου; Οι υπέρμαχοι της ιδιωτικής κτήσεως όμοφώνως προβάλλουν τό Κοινωνικόν συμφέρον. Κατά τούτους ή οικονομική ανισότης, ώθούσα τους ανθρώπους, από της βάσεως μέχρι της κορυφής της κοινωνικής κλίμακος, προς τά έμπρός, προς την πάντοτε

έπιτιζομένην προαγωγήν, ενεργεί περισσότερον άκόμη και από τας εκάστοτε παρουσιαζομένας ανάγκας του βίου ως κέντρον της παραγωγής. Πράγματι δέ ή εκ της ιστορίας πείρα μάς δεικνύει ότι, έως τώρα τουλάχιστον, ή ιδιωτική κτήσις είναι δραστικόν ελατήριον της παραγωγής. Ύπάρχουν βεβαίως και παραδείγματα, καθ' ά ή άτομική κτήσις αντιμάχεται προς τό Κοινόν συμφέρον, ως τό ιδιοκτήτον δάσος π.χ. τό όποιον ό κύριος έχει συμφέρον να κόψη και να εκμεταλλευθ ή, ενώ ή Κοινωνία έχει συμφέρον να διατηρηθ ή αλώβητον, αλλά τούτο άποτελεί έξαιρέσιν.

Κατά την γνώμην ταύτην ό ιδιοκτήτης πράγματός τινοσ, δέν είναι ιδιοκτήτης δι' εαυτόν, αλλά διά την Κοινωνίαν και κατ' άκολουθίαν ή ιδιοκτησία δέν είναι ή δημοσίον ύπούργημα. Πάν άτομον λοιπόν ενεργούν την δημοσίαν αυτήν ύπηρεσίαν, χύνει άπαύστως διά της πωλήσεως των προϊόντων του, ή της μισθώσεως των ύπηρεσιών του, διαφόρους αξίας εις τον χείμαρρον της κυκλοφορίας, άφ' ου επίσης άπαύστως άντλει, υπό μορφήν διαφόρων προσόδων άλλας αξίας.

Έγείρεται όμως άμέσως τό έρώτημα: Άπό τον χείμαρρον αυτόν, άντλει έκαστος αξίαν ισοδύναμον, προς εκείνην, ην έχρυσεν εις αυτόν; Δυσκόλως θα ήδύνατό τις να τό πιστεύση. Άς λάβωμεν ως παράδειγμα ένα όδοκαθαριστήν, ό όποίος πληρώνεται 1-1 1/2 δραχ. καθ' ήμεραν, εργαζόμενος διά την υγείαν της Κοινωνίας, και ένα πυγμαχόν εν Άγγλία πληρωνόμενον 60.000 δραχ. διά μίαν πάλην, διαρκείας 5-10 λεπτών, ή ένα τενόρον, πληρωνόμενον 30-40.000 δρ. διά μίαν μόνην συναυλίαν.

Εις ταύτα οι θιασώται της σημερινής κοινωνικής οργάνωσεως αντιτεινουν ότι, ό καλύτερος κριτής διά να κρίνη την ύφ' εκάστου εις τό κοινόν προσφερομένην εργασίαν είναι ό καταναλωτής Κοινωνία. Άφου δέ αύτη συναινεί να πληρώνη 100 χιλ. φοράς ακριβώτερον την εργασίαν του πυγμαχού από την του όδοκαθαριστού, τούτο σημαίνει ότι ό πρώτος αποδίδει αυτήν εργασίαν 100 χιλ. φοράς μεγαλύτεραν ή σπουδαιότεραν από τον δεύτερον.

Είναι τούτο άκριβές; Άναντιρρήτως όχι. Διότι Κοινωνία αποδίδουσα μεγάλην αξίαν εις πράξεις παρεχούσας στιγμιαίαν και πολλάκις αν όχι ανήθικον, πάντως όμως έστερημένην ήθικής, ήδονήν, άνεχυομένη δ' άφ' ετέρου ν' αποθνή-

σκωσιν τῆς πείνης σπουδαῖοι ἐφευρέται καὶ εὐεργέται αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ καλὸς καὶ δίκαιος κριτῆς. Τὸ ὑπὸ τοιαύτας δ' ἀντιλήψεις δημιουργηθὲν Κοινωνικὸν οἰκοδόμημα, σαθρὰς ἔχον τὰς βάσεις καὶ μοναδικὸν στήριγμα τὸν Νόμον, δὲν δύναται ἢ νὰ καταρρεύσῃ καταγωδῶς καὶ θὰ καταρρεύσῃ τάχιον ἢ βράδιον. Διότι τὸ ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη, καὶ τὸ ἐπιβάλλει ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Δικαιοσύνη. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐγείρεται ἕτερον ζήτημα. Κατὰ τὴν μέλλουσαν νὰ διοργανωθῆ Κοινωνίαν τίνας τρόπους θὰ διενεργῆται ἡ κατανομή τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως; Θὰ ἀντλή ἕκαστος ἀπὸ τὸν κοινὸν πῖθον, ἀναλόγως τῆς εἰς τὸ Κοινὸν καταβαλλομένης ἐργασίας του; ἢ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του; ἢ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν του; ἢ ἴσου μέρους ἕκαστος;

Ζητήματα τοσαύτης σπουδαιότητος δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐρευνηθῶσι εἰς τὰ στενὰ ὄρια ἐφημερίδος. Δι' ὃ καὶ ἡμεῖς περιοριζόμεθα νὰ δώσωμεν ἀπλῶς πενιχρὰν τινα εἰκόνα τῆς ἀξίας ἑκάστου τῶν θεωριῶν τούτων.

Ὡς πρὸς τὴν κατ' ἴσον διανομὴν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἡδὴ παλαιὰ μὴ θεραπευομένη σήμερον οὔτε ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν-σοσιαλιστῶν, παρὰ τὴν εὐμενῆ ὑποδοχὴν, ἧς τυγχάνει παρὰ τῶν λαῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν, λόγῳ τοῦ δυσεφαρμόστου αὐτῆς ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῆς διανομῆς, ἣν μοιραίως θὰ συνεπήγετο ἀφ' ἑτέρου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς ὑφ' ἑκάστου ἀντλήσεως ἀπὸ τὸν κοινὸν πῖθον, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν του, θεωρία ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς ἀναρχικῆς Σχολῆς, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον δυσεφαρμόστος παρὰ τὴν γοητεῖαν ἣν ἀσκεῖ, καὶ τὸν δειλαστικὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει. Διότι προϋποθέτει ἀφ' ἑνός μὲν, ἀπεριόριστον τὴν ποσότητα τῶν ἀγαθῶν, διὰ ν' ἀντλή ἕκαστος κατὰ τὰς ἀνάγκας του, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δυστυχῶς δὲν συμβαίνει, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξουσίαν ἰσχυρὰν ἐπιφορτισμένην νὰ δίδῃ εἰς ἕκαστον, τὸ κατὰ τὰς ἀνάγκας μερίδιόν του, ὅπως ὁ οἰκογενειάρχης διαμοιράζει τὸ σιτηρέσιον εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του. Ἀλλ' ἡ Σχολὴ αὕτη ἔχουσα πρόγραμμα τὴν ρῆσιν, «Οὔτε Θεὸς οὔτε Κύριος», ἐπιδιώκει πρὸ παντὸς τὴν κατάργησιν πάσης ἐξουσίας. Ἡ τρίτη θεωρία τῆς ἀπονομῆς τοῦ πλοῦτου εἰς ἕκαστον ἀναλόγως τῆς ἀξίας του καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὑφι-

σταμένην σήμερον τεχνικὴν ἀνισότητα, διὰ τῆς φυσικῆς τοιαύτης, διὰ τῆς ἀνισότητος δηλονότι τῆς ἀπορροῦσης ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν. Ἡ Σχολὴ αὕτη, ὡς πρόγραμμα ἔχει τὴν κατάργησιν τῆς κληρονομίας, διατεινομένη ὅτι ἀφοῦ ἡ ἰδιωτικὴ κτῆσις εἶναι δημόσιον ὑπόδηγμα κατὰ τοὺς θιασώτας αὐτῆς, εἶναι ὅλως ἄτοπος ἡ διὰ τῆς κληρονομίας μεταβίβασις αὐτῆς, εἰς οὓς θέλει, ἢ τεμαίρεται ὅτι θέλει ὁ ἐνασκῶν τὸ λειτούρηγμα τοῦτο, ὅπως οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἀνεδείκνουν τὸν διάδοχον Καίσαρα, κατ' αὐθαίρετον βούλησιν, καὶ οὐχὶ εἰς οὓς θὰ ἤθελεν ἡ Κοινωνία, ὅπως σήμερον τὸ Κράτος ὀρίζει τὸν ἀντικαταστάτην ἐκλείποντος δημοσ. ὑπαλλήλου. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι αἶρει τὴν κατὰ τὸ ὑφιστάμενον σύστημα ἄδικον ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν κατανομὴν τοῦ πλοῦτου, καὶ ἀνταμεῖβει τὴν ἰκανότητα κατὰ τὸ προσῆκον μέτρον, ἀλλὰ δὲν στερεῖται καὶ χιμαϊρικῆς ἐμφανίσεως, διότι, καὶ ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι θὰ ἦδύνατο νὰ εὐρεθῆ ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀξίας ὅπερ, δὲν εἶναι πολὺ εὐχέρές, διατὶ ἡ σωματικὴ ἢ διανοητικὴ ὑπεροχὴ ν' ἀποτελῆ τίτλον πρὸς λήψιν τῆς μερίδος τοῦ λέοντος; Μήπως ἡ ὑπεροχὴ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἡδὴ προνόμιον, δωρηθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τῆς φύσεως, περισσότερον φθονητόν, ἀπὸ τὸν ὑλικὸν πλοῦτον, ὥστε ν' ἀξιῶσιν ν' ἀποστερήσωσι τοῦτου τοὺς ἔχοντας αὐτὸν σωματικῶς ἢ διανοητικῶς ἀνικάνους; Καὶ ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος γεννώμενος φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὰ σπέρματα τῶν ἀσθενειῶν τῶν προγόνων του, δὲν φαίνεται λογικὸν ν' ἀπολαμβάνῃ καὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τῆς θεωρίας ταύτης δὲν αἶρεται ἡ ἀνισότης, ἀλλὰ μεταφέρεται ἐπὶ ἄλλου πεδίου; Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον καὶ σοσιαλισταὶ τινες ἀνέχονται τὴν ἐκ διαδοχῆς κληρονομίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν συγγενεῖς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐκ πλαγίου. Εἰς τοῦτο δ' εὐρίσκουσι συμφώνους καὶ πολλοὺς οἰκονομιστάς.

Τοιαῦτά τινα ἰσχυρίζονται οἱ θαυμασταὶ τοῦ σημερινοῦ καθεστώτος, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνονται παράλογα. Εἰς ταῦτα ὅμως θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀντιτείνῃ ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν οὗτοι θὰ εἶχον λογικὴν ἀξίαν, ἐὰν ἐξηγάζομεν τὰ πρόσωπα μεμονομένως. Ἐὰν δὴλ. ἕκαστος ἐφύλαττε δι' ἑαυτὸν ὃ, τι ἔχει, ἢ ὃ, τι παράγει, θὰ ἦτο ὅλως ἀδιάφορον διὰ τὴν Κοινωνίαν ἐὰν τὸ α ἢ β ἀγαθόν, ἔχει ὁ Α ἢ ὁ Β, καὶ ἐὰν, τούτων ἐκλιπόντων, περιέρχεται εἰς τὸν Γ ἢ τὸν Δ. Ἀλλὰ μία

τοιαύτη υπόθεση θα ήτο ασυμβίβαστος προς πάσαν κοινωνικήν ζώνην, μη τυγχάνουσα εφαρμογῆς, οὔτε παρά τοῖς ἀγρίοις, τοῖς ζῶσι ἐκ τῆς ἀλιείας ἢ τῆς θήρας. Ὀλόκληρος δὲ ἡ κοινωνική ζωὴ περιστρέφεται περὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν παραγομένων προϊόντων, ἢ τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν πρὸς ἄλλα προϊόντα ἢ ὑπηρεσίας. Γνωστοῦ δ' ὄντως ὅτι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθὰ εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς ἄνετον πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν μας, συμφέρον τῆς Κοινωνίας εἶναι νὰ ἐπαυξάνη τὴν ποσότητα αὐτῶν δι' ἐνδελεχοῦς ἐργασίας. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, διατὶ ν' ἀφίνηται ἡ διαχειρίσις ἀντικειμένων προωρισμένων πρὸς παραγωγήν, εἰς σωματικῶς ἢ διανοητικῶς ἀνικάνους, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ καταστῶσι παραγωγὰ διὰ τῆς ἰκανότητος τῶν ἐστερημένων τούτων; Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τῆς Κοινωνικῆς, ἐξεταζομένου τοῦ ζητήματος, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ὁπαδῶν τῆς ὑφισταμένης ὀργανώσεως στερεῖται πάσης σημασίας.

Ἡ ἀξίωσις τέλος τῆς κατὰ λόγον τῆς καταβαλλομένης εἰς τὸ Κοινὸν ἐργασίας, κτήσεως τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι καθιστᾷ τὴν ἐργασίαν μοναδικὸν συντελεστὴν τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων, ἐνῶ κυρίως δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἐν τῶν στοιχείων αὐτῆς. Ἄλλως εἰς ἴσην ἐργασίαν, θὰ ἀνταπεκρίνετο ἴση ἀξία, καὶ ἔνθα ἡ ἐργασία θὰ ἦτο μηδὲν, μηδὲν ἐπίσης θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀξία. Ἀλλὰ τοῦτο ἀναντιρρήτως δὲν συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐκτός ὅμως τούτου δὲν εἶνε σύμφωνον καὶ πρὸς τὴν δικαιοσύνην ν' ἀπολαύη τις τῶν ἀγαθῶν τῆς Κοινωνίας, ἀναλόγως τοῦ καταβληθέντος χρόνου ἐργασίας, καὶ οὐχὶ τοῦ δι' αὐτῆς ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος.

Ἀλλὰ ποῖον λοιπὸν θὰ εἶνε τότε τὸ Κοινωνικὸν καθεστῶς, τὸ ὅποιον θὰ διαδεχθῆ τὸ ὑπάρχον; Θὰ εἶνε τολημρὸν νὰ καθορίσῃ τις τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων. Ἀναμφισβητήτως ὅμως βάσιν στερεάν θὰ ἔχη τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶναι ἐνδεχόμενον ἡ ἰδιοκτησία νὰ περιβληθῆ ποικίλας ἄλλας μορφάς, ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς δὲν ἠδυνάμεθα, πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν, νὰ φαντασθῶμεν κτήσιν ἐπὶ τῶν ποικιλονόμων πιστωτικῶν τίτλων τῆς σήμερον, ἢ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, οἷον τῆς φιλολογίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ λοιπῶν τῆς διανοίας προϊόντων.

Οἱ τὴν ἄμεσον κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως ἐπιδιώκοντες δύνανται νὰ διακριθῶσι εἰς

τρεις τάξεις. α) εἰς τοὺς ἀρκομένους εἰς μόνην τὴν κατάργησιν ἐπὶ τῶν ἀνικητῶν. β) εἰς τοὺς ἀξιοῦντας τὴν κατάργησιν ἐφ' ὅλων τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια χρησιμεύουν πρὸς παραγωγήν. γ) καὶ εἰς τοὺς ἐπεκτείνοντας αὐτὴν ἐφ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἀντικειμένων. Ἴσως δὲ ἡ ἀνεπαριστήτως ἐξελισσομένη μικρὸν κατὰ μικρὸν μέλλουσα κοινωνικὴ ὀργανωσις διέλθῃ διαδοχικῶς καὶ ἀπὸ τὰ τρία ταῦτα στάδια.

Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τελικὸν αὐτὸ ἀποτελεσμα, τὸ ὅποιον θὰ ἔσθε τέρμα εἰς τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ τῶν διαφόρων Κοινωνικῶν τάξεων τῆς σήμερον, καὶ στερεῶς θὰ ἐγεφύρωμε τὸ μεταξὺ πλουσίου καὶ Λαζάρου χάσμα, τρεῖς ὁδοὶ διανοίγονται ἐνώπιον ἡμῶν.

Α'. Ὁ Νόμος ὁ ὁποῖος δέον νὰ κηρύξῃ ἀπαλλοτριώσιμα λόγῳ δημοσίας ὠφελείας, τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν τὸ Κράτος ἢ τὸ ἔθνος θὰ θελήσῃ νὰ ἐξοβελίσῃ τὴν ἰδιωτικὴν κτήσιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν.

Ἡ ἀπαλλοτριώσις, κατὰ τοὺς μετριοπαθεστέρους θὰ γίνῃ μετ' ἀποζημιώσεως, ἥτις ὅμως δὲν θὰ ἔχη τὴν μορφήν κεφαλαίου, διότι ἐν τῷ αὐτῇ περιπτώσει οἱ κεφαλαιούχοι-εἰσοδηματίαι, θὰ ἤρχοντο ἀπλῶς ν' ἀντικαταστήσωσι τοὺς ἀποικομένους κεφαλαιούχους-ἰδιοκτήτας, ὅπερ κατ' οὐδὲν θὰ ἠλλοίωσεν τὴν ὑφισταμένην οικονομικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ τὴν μορφήν γραμματίων καταναλώσεως, γραμματίων δηλονότι χρησίμων μόνον πρὸς ἀγορὰν καταναλωσίμων ἀντικειμένων, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐξαφανιζόμενων διὰ τῆς χρήσεως, ἀπαράλλακτα, ὅπως ὁ ἄσματος, ὁ ὁποῖος δὲν φροντίζει νὰ καταστήσῃ παραγωγὰ τὰ ἃ ἔχει χρήματα, ἀλλὰ καταναλίσκει αὐτὰ ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἐκάστοτε ἀναγκῶν του, μέχρι πλήρους ἐξαντλήσεως αὐτῶν.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης οἱ κάτοχοι τῶν γραμματίων καταναλώσεως ἅμα τῆ ἐξαντλήσει αὐτῶν, θὰ μετέπιπτον ἀναγκαιῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπλῶν πολιτῶν, μὴ δυναμένων πλέον νὰ ζήσωσι ἢ διὰ τῆς ἐργασίας των.

Ἄλλη μέθοδος ἀπαλλοτριώσεως, οικονομικωτέρα μάλιστα διὰ τὸ Κράτος, εἶνε ἡ βαθμιαία κατάργησις τῆς κληρονομίας, διὰ τῆς ἀποκληρώσεως τῆς μήπω εἰσέτι γεννηθείσης ἐπὶ παραδείγματι γενεᾶς. Οἱ σημερινοὶ δηλονότι κάτοχοι θὰ δύνανται νὰ διαθέσωσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν εἰς τοὺς ἀμέσως κατιόντας των, καὶ οὗτοι πάλιν εἰς τοὺς κατιόντας αὐτῶν, μέχρι πλήρους ἐξαφανί-

σεως τῶν ἐν ζωῇ σήμερον εὐρισκομένων ἀτόμων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ στέρησις τῆς ἰκανότητος τοῦ διαθέτειν θὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν γῆν καὶ τὸ κεφάλαιον, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ καταναλώσιμα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἕκαστος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν.

Ἄλλὰ καὶ τρίτη, βραδύτερα μὲν, ἀλλὰ καὶ πολὺ προσοδοφόρος διὰ τὸ Κράτος μέθοδος ὑπάρχει: ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν, ἡ ὅποια δέον νὰ βραίνῃ αὐξάνουσα, ἐφ' ὅσον ὁ βαθμὸς τῆς συγγενείας κληρονομοῦ καὶ κληρονομουμένου εἶναι μᾶλλον μεμακρυσμένος. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν ἐκ διαθήκης κληρονομιῶν.

Ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου τοιαύτης, δίκαιον εἶνε νὰ ἰσχύουν τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ, μόνον ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς ἃ ὁ θάνατος ἔδωκε τὴν ζωὴν - τέκνα - ἢ ἀφ' ὧν ἔλαβεν αὐτὴν - γονεῖς - ἢ μεθ' ὧν συνεμερίσθη αὐτήν, - σύζυγος, - ἢ ἀκόμη ἐξ ἐπιεικειᾶς καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μὴ συντρεχόντων τοιούτων κληρονομιῶν, δίκαιον καὶ λογικὸν εἶνε ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία νὰ μὴ ἐπεκτείνηται πέραν τῶν βαθμῶν τούτων. Εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦσιν, ὅχι μόνον οἱ σοσιαλισταί, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν οἰκονομολόγων. Ἐὰν δ' εἰσέτι δὲν καθιερώθῃ ἡ ἀρχὴ αὕτη, τοῦτο ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸν δίκαιον φόβον, ὅτι ἐὰν ἡ κληρονομία περιήρχετο εἰς τὸ Δημόσιον καὶ ἐρρίπτετο οὕτως εἰς τὸν καιᾶδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἡ κοινωνικὴ ἀπώλεια θὰ ἦτο ἴσως μεγαλύτερα, παρὰ ἐὰν αὕτη περιήρχετο καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον μεμακρυσμένους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ Κράτος δαπανᾷ τὰ πλεῖστα τῶν Δημοσίων χρημάτων πρὸς μὴ παραγωγικοὺς σκοποὺς. Ταῦτα ὅμως ὑπὸ τὸ ἰσχύον κοινωνικὸν καθεστῶς. Διότι ὑπὸ τὸ διαμορφούμενον τοιοῦτο, ὁ φόβος οὕτος ἐκλείπει ἐντελῶς.

Θὰ ἦτο ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον, ἐὰν ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία, μὴ ἐπεκτεινομένη πέραν τοῦ α' ἢ καὶ β' βαθμοῦ, ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοῦδε ἀποκλειστικῶς πρὸς ἀνακούφισιν τῶν γερόντων, ἢ ἀνικάνων πρὸς ἐργασίαν, ἴδιον ταμεῖον ἀποτελοῦσα, καὶ μὴ συγχεομένη μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους.

Β'. Ἡ ἐπανάστασις. Ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ Νόμος, ὁ καθολικὴ ψηφοφορία ἦτοι τῇ συναινέσει τοῦ Συλλόγου καταρτιζόμενος, καταδεικνύεται ἀνεπαρκὴς πρὸς εἰρηνικὴν λύσιν, καθ' ὃν τρόπον διεγράψαμεν ἄνωτέρω, ἐνδέχεται οἱ ἀδικούμενοι, ἡ νομίζοντες ὅτι ἀδικοῦνται ὑπὸ τὴν ἰσχύου-

σαν ὀργάνωσιν, νὰ καταφύγωσιν εἰς ἐπανάστασιν καὶ νὰ ἐπιδιώξωσι βιαίως τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς.

Θὰ εἶνε ἐν τοιαύτῃ, μὴ ἀποκλειομένη περιπτώσει ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς παρεσκευασμένη ἡ ἀνθρωπότης ν' ἀντικαταστήσῃ ταύτην δι' ἄλλης ἀρτιωτέρας ἢ τὰ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐπαναστάσεων γεννώμενα συνήθως πάθη καὶ μίση, θὰ ἐπιβάλωσι σιγὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ θὰ δώσωσι νέαν ἀφορμὴν πρὸς νέας ἀδικίας καὶ ἀδικαιολογήτους ἀνισότητας. Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐκ τῶν προτέρων. Οὐχ ἤττον ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας πείρα μᾶς διδάσκει ὅτι πᾶσαι ἐν γένει, αἱ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος γεννηθεῖσαι ἐπαναστάσεις, ἐβελτίωσαν τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ Συνόλου, ἢ δ' ἀνθρωπότης ἔκαμεν ἕκαστοτε ἐν βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός.

Γ'. Ὁ Συνεταιρισμός. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων, φέρεται μέση ὁδός, εἰρηνικὴ μὲν, καθ' ὅσον δὲν ἐπιζητεῖ τὴν βίαιαν ἀνατροπὴν τοῦ σημερινοῦ καθεστώτος, ἀκολουθοῦσα ἐν τούτῳ τὴν ὁδὸν τοῦ Νόμου, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολεμικὴ σχεδόν, καθ' ὅσον παρασκευάζει τηλεβόλα τῶν 42 κατὰ τῶν διευθυνουσῶν σήμερον τάξεων. Ἡ ὁδὸς αὕτη, καίτοι βραδύτερον τῶν ἄλλων ἄγουσα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐνῶ δὲ αἱ δύο πρῶται εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τῆς παρωχημένης ἀρχαιότητος, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ποιουμένη χρῆσιν, ὅτε μὲν τῆς μιάς, ὅτε δὲ τῆς ἐτέρας, ἢ καὶ ἀμφοτέρων συγχρόνως, ἐφθασεν εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, καταρρίψασα τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὅλας τὰς προγενεστέρας, πλην τῆς οἰκονομικῆς, ἀνισότητος, τὴν διὰ τῆς ἐπιστήμης διανοητικὴν ἀνισότητα π.χ. διὰ τῆς ὁμοιομόρφου παιδείσεως, τὴν πολιτικὴν, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, καὶ τὴν ἀσικὴν διὰ τῆς ἐνώπιον τῶν Νόμων ἰσότητος πάντων, ἢ τρίτη ὁδὸς εἶναι ἐφεύρημα προσφάτου παρελθόντος, τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Ἡ μέση αὕτη ὁδὸς εἶναι πολὺ ἀξιούστατος, διότι καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ ὀλοκληρωτικῶς, δὲν διακινδυνεύει τοῦλάχιστον καὶ τὸ μέλλον. Εἶνε προαιρετικὴ, οὐδενὸς ὑποχρεομένου ν' ἀκολουθήσῃ αὐτήν, προσερχόμενος εἰς τὸν

συνεταιρισμόν, δὲν καταφεύγει εἰς τὴν βίαν διὰ νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν, ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμοποιεῖ κατ' αὐτῆς τὰ ἴδια ὄπλα; ἤτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν. Σήμερον κεφαλαιοῦχοι καὶ ἰδιοκτῆται καὶ ἐργάται κλπ., ἔρχονται εἰς τὴν ἀγοράν, πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων των ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν των, ὑπὸ ὄρους ἐκτάκτως ἀνίσους, ἀπορρέοντας οὐχὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν κτῆσιν ἰσχυρῶν ἢ ἀσθενῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Μεταξὺ τοῦ χειρώνακτος λ.χ., ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ προσφέρῃ ἢ τοὺς βραχιονᾶς του, δύναμιν δηλ. ἀφθονοῦσαν εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν μικρᾶς ἀξίας, καὶ τοῦ κεφαλαιοῦχου, ὁ ὁποῖος φέρει ὀλοκλήρους σάκκουσ χυροῦ, ἢ τοῦ ἐργοστασιάρχου, ὁ ὁποῖος φέρει τὰς μηχανᾶς του χιλιάδων ἵππων, ὅποια διαφορά! Ἰλιγγιᾶ τις καὶ μόνον πρὸ τῆς σκέψεως τῆς συγκρίσεως.

Ἡ ἐργασία λοιπὸν τοῦ ἐργάτου ἀνοργάνωτος μένουσα μικρὰν ἔχει σημασίαν καὶ ἀξίαν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀφθονίας αὐτῆς. Συνασπιζομένη ὅμως καὶ διοργανουμένη ἀποτελεῖ δύναμιν χιλιάδων ἐπίσης ἵππων, δυναμένην τελεσφόρως νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὰς διὰ τοῦ κεφαλαίου ἐκμεταλλευομένας αὐτὴν τάξεις. Οἱ ἐργάται ἐπομένως ἐνοῦντες, εἴτε τὰς μικρὰς των οἰκονομίας, δι' ὧν πολλὰς κατορθοῦται ἡ συγκέντρωσις κολοσιαίων κεφαλαίων, εἴτε μόνον τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἢ καὶ ἀμφοτέρα, εἴτε τέλος ἐνούμενοι πρὸς ἄπὸ κοινοῦ ἀγοράν τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἐργαλείων ἢ τροφίμων, ἢ παραγωγῆν καὶ παρασκευὴν προϊόντων, καὶ ἀπὸ κοινοῦ πᾶλῃσιν ἢ ὑποθήκευσιν αὐτῶν κλπ. περὶ ὧν σύντομον ἀλλὰ σαφῆ περιγραφήν ποιεῖται τὸ ἐν Ἑρακλείῳ ἐκδιδόμενον γεωργικὸν περιοδικόν, ἀποτελοῦσιν ἀκαταγώνιστον δύναμιν, προωρισμένην νὰ τερματίσῃ τὴν ἀνόσιον σημερινὴν ἐκμετάλλευσιν, καὶ κλονίσῃ ἐκ βάθρων τὸ πανταχόθεν καταρρέον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν καθεστῶς. Ὄντως σκοπὸς τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι ἡ ἐξαφάνισις πάσης ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τοὺς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότη καὶ ἐργάτου. Ἐκαστος ἐργάζεται οὐχὶ πλέον

ἐγωϊστικῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν πληρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀφθονώτερον καὶ ἀκοπώτερον, καὶ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφρῆσεως, τῆς νοθεύσεως κλπ. Δὲν ἐπιζητοῦσιν ἀμέσως τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτῆσεως, ἀλλὰ τούναντίον τὴν γενικοποίησιν αὐτῆς εἰς ὄλους, μέχρι τῆς βαθμιαίας ἐξαλειψέως τῆς. Παρασκευάζουσι τὴν οἰκονομικὴν χειραφέτησιν τῶν μελῶν, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τὰ μεσάζοντα παράσιτα, τοῦ ἀρτοποιοῦ, τοῦ παντοπώλου, τοῦ τοκογλύφου κλπ. Δὲν καταφέρονται κατὰ τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ' ἀξιοῦσιν ἀντιτάσσοντες κατ' αὐτοῦ τὴν διοργανωμένην ἐργασίαν νὰ τῷ ἀφαιρέσωσι τὸν διευθύνοντα ρόλον, τὸν ὁποῖον παίζει εἰς τὴν παραγωγὴν, καὶ τὸ κέρδος, τὸ ὁποῖον προαφαιρεῖ, ὑπὸ μορφήν τόκου ἢ μερίσματος, δυνάμει τοῦ διευθύνοντος τούτου ρόλου.

Θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐπιτύχωσι μέχρι τέλους τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἀναμορφωτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκουσιν οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι; Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ἀριθμοῦσιν ἀκόμη ὀλόκληρον ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως καὶ μεθοδικῆς ὀργανώσεώς των, καὶ ὅμως ἔχουσιν ἐπιτελέσει ἤδη θαυμασίαν πρόοδον, ἐκπλήττουσαν καὶ τοὺς θαυμαστάς καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ἰδίως δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς παραγωγῆς, τῆς πίστεως καὶ τῆς καταναλώσεως, οἱ ὁποῖοι πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἔχουν ἤδη ἐξαφανίσει ἐντελῶς τοὺς μεσάζοντας ἐμπόρους καὶ τοκογλύφους, καταλήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀσφαλές, ὅτι εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τούτους ἐπιφύλασσονται ἢ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀναμόρφωσις, οἰκονομικὴ χειραφέτησις, καὶ κοινωνικὴ ἀνάεσις τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐμακρηγορήσαμεν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπιτυγχάνομεν τὴν λύσιν τοῦ ἐν ἀρχῇ θεθέντος προβλήματος. Ἄτυχῶς ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν σκέψεων καταφαίνεται, ὅτι ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι τόσον εὐχερῆς, ὅσον ἡ ἀφελῆς μου διάνοια παρίστανεν, ὅταν τὸ πρῶτον μοῦ ἐγεννήθη. Πιθανῶς δὲ πολλοὺς αἰῶνας θὰ διαδράμῃ ἀκόμη ἡ ἀνθρωπότης, ἕως ὅτου καταστήσῃ εὐχερῆ καὶ ὄριμον τὴν λύσιν αὐτοῦ.

ΟΡΕΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

φ. ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ

Ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔσπευσαν τὰ διάφορα ἐνταῦθα ἐργατικά σωματεία νὰ συμμορφωθῶσιν ἐγκαίρως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ τελευταίου νόμου 281 «περὶ σωματείων» διὰ νὰ τύχουν ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας, ἀποδεικνύει ἐναργῶς ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὰ ἐργάται κατανοήσαντες τὰ εὐεργετικά ἀποτελέσματα τῆς ὀργανώσεως ἐνοοῦν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ συσφίξουν πλείοτερον τοὺς μεταξὺ αὐτῶν δεσμοὺς ἐντεινοντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν πρὸς θρίαμβον τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.

Ὡς ἐν ἄλλῃ στήλῃ γράφομεν, ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἐργατικά σωματεία ἦτοι τῶν ἐργατῶν-ξυλουργῶν, ἐργατῶν-ὑποδηματοποιῶν, καπνεργατῶν καὶ ἐργατῶν-λιμένους, ἀνεθεώρησαν ἤδη τὰ καταστατικά αὐτῶν συμφώνως τῷ ἀνωτέρῳ νόμῳ, ὀλίγος δὲ ὑπολείπεται ἀκόμη χρόνος μέχρι οὗ ἀναγνωρισθῶσιν καὶ ἐπισημῶς ὑπὸ τοῦ Πρωτοδικείου Ἡρακλείου.

Ἀφ' ἐτέρου τὴν ἐργατικὴν αὐτὴν κίνησιν τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἤρχισαν νὰ πυκνῶνουν καὶ νὰ καθιστοῦν μᾶλλον ζωηρὰν αἱ προσπάθειαι ἀσυνασπίστων τινῶν ἐργατικῶν ὁμάδων ἐνταῦθα πρὸς σύμπηξιν καὶ ὀργάνωσιν αὐτῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὡς ἄνω συναδέλφων των.

Οὕτως οἱ ἐργάται σανδαλοποιοὶ καὶ κορδελισταὶ διὰ τῆς συσκέψεως αὐτῶν τῆς παρελθούσης Κυριακῆς ἐξεδήλωσαν τὴν σταθερὰν αὐτῶν ἀπόφασιν νὰ ἐξέλθουν τῆς ἀδρανείας καὶ ἀδιαφορίας ὀργανούμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς ἴδιον ἐπαγγελματικὸν σύνδεσμον, οἱ δὲ ἐργάται λευκοσιδηρουργοὶ οἰονεὶ ἀφυπνισθέντες ἀπὸ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἤρχισαν νὰ σκέπτονται περὶ τῆς συνασπίσεως αὐτῶν πρὸς προστασίαν τῶν συμφερόντων των.

Διὰ τῆς τοιαύτης προσεχοῦς προσθήκης

δύο ἔτι ἐργατικῶν σωματείων εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα ἐν τῇ πόλει μας ἰσχυροποιεῖται σπουδαίως τὸ στρατόπεδον τῶν συνησπισμένων μισθωτῶν τάξεων, ἀπέναντι δὲ τῶν πολυαριθμῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἐν ἐπιφυλακῇ ἀναμένουν τὴν κατάλληλον στιγμήν διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ ἀποσυνθέσουν τὸ στρατόπεδον τοῦτο, παρατάσσει αἱ ἤδη ἐπαρκῆς δυνάμεις συντηρουμένη ἀπὸ τὴν ἀδελφικὴν ἀλληλεγγύην τῶν συναγωνιστῶν καὶ προφυλαγμένη ὅπισθεν ἀπὸ ἰσχυρὰ χαρακώματα, μὲ τὴν ἀκράδαντον βεβαιότητα περὶ τῆς τελικῆς νίκης, τῆς νίκης τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἰσοπολιτείας κατὰ τῆς Ἀδικίας καὶ τῆς Ἀνισότητος.

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν τὰ τελευταῖα ταῦτα γεγονότα ἀποτελοῦν ἀξιοσημείωτον ἄλλα πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑπόσχεται τὴν πλήρη ἐκπλήρωσιν τῶν ἐργατικῶν ἰδεωδῶν, δὲν δύναται ὁμῶς νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἰς ταῦτα καὶ μόνον πρέπει νὰ σταματήσῃ πᾶσα προσπάθεια ὑπολείπεται ἀκόμη ἐργασία πολλὴ πρὸ παντὸς δὲ ἀνάπτυξις καὶ ἐπέκτασις τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὰς συνησπισμένας ἐργατικὰς τάξεις καὶ ἄλλων στοιχείων, τῶν στοιχείων ἐκείνων, ἅτινα εἴτε ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίρρειαν τῶν δῆθεν καλοθηλητῶν των ἔμειναν μέχρι σήμερον μακρὰν ἀπὸ κάθε ἐνεργείαν τείνουσαν νὰ προστατεύσῃ τὰ ἐπαγγελματικά αὐτῶν συμφέροντα.

Διότι ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικά σωματεία δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, ἀλλὰ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀκόμη μακρὰν ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν συναδέλφων των, ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ στοιχεῖα

πολλῶν ἀκόμη ἐργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνηκουσῶν μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν ὀργάνωσιν ἐνταῦθα, δεικνύουν ἀδικαιολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ,τι θὰ καλλιτερεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν των.

Οὕτω παρατηρεῖ τις ἐν τῇ πόλει μας, τῇ πολυανθρωποτέρᾳ τῆς Κρήτης ὅτι οἱ ἐργάται σιδηρουργοί, βαρελοποιοί, ράπται εὐρωπαϊκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων, οἱ ἐργάται τῶν διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἐργοστασίων, κτίσται, κηπουροί, βυρσοδέψαι, οἱ ὑπάλληλοι διαφόρων καταστημάτων κλπ., δὲν ἔχουν ἐνωθῆ ἀκόμη εἰς σωματεῖα ἀλλὰ κρατοῦνται ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐπιτηδείων ἀδρανεῖς, διὰ νὰ μὴ δυνηθοῦν ποτὲ νὰ ἀπολαύσουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὸν ἰδρωτὰ τῆς ἐργασίας των.

Πρὸς ἀνάπτυξιν λοιπὸν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως ἀπικεῖται κατὰ πρῶτον νὰ ἐγκαταλείψουν οὗτοι τὴν ἀσυγχώρητον ἀδιαφορίαν των προστρέχοντες νὰ ἀποτελέσουν δύναμιν τοῦ μεγάλου στρατοῦ, ποὺ λέγεται πανεργατικὴ ἔνωσις· τοῦτο δὲ θὰ

τὸ ἐπιδιώξουν ὀργανούμενοι κατὰ πρῶτον εἰς ἴδια αὐτόνομα σωματεῖα μὲ ἴδιον ταμεῖον ἀλληλοβοηθείας.

Καθῆκον ὅθεν παντός ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος καὶ ἰδία παντός, ὅστις ἀποτελεῖ μέλος ἐργατικῆς τινος ὀργανώσεως, εἶναι νὰ σπεύσῃ νὰ ἀφυπνίσῃ ἐκ τοῦ ληθάργου τοὺς ἀδρανεῖς ἐργάτας προβάλλων εἰς αὐτοὺς τὸ ἰδικόν του παραδειγμα. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ πεισθοῦν οὗτοι νὰ συμπηχθοῦν εἰς σωματεῖα.

Ἄφ' οὗ δὲ γίνῃ τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ οὐ μία ἐργατικὴ τάξις ὑπέβη ἐνταῦθα, ἥτις μετὰ τινα χρόνον νὰ μὴ εἶναι ὠργανωμένη, τότε ἡ συνάσπισις εἰς μίαν μεγάλην πανεργατικὴν ἔνωσιν τῶν κατ' ἴδιαν ἐργατικῶν σωματείων εἶναι ζήτημα ἡμερῶν μόνον. Διότι τότε ἡ ἐργατικὴ συνείδησις ἐπαρκῶς καλλιεργημένη θὰ εἶναι ὠριμος πλέον, ὅπως παραγάγῃ τοὺς εὐχύμους καρποὺς τῆς εὐζωίας καὶ ἠθικῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐργάτου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

φφ. ἀρ. 30-34 (27 Φεβρ., 6, 13, 20 Μαρτ., 3 Ἄπρ. 1915)

ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΑΙ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ποὺ ἀρέσκονται σήμερον νὰ λέγωσιν, ὅτι ὁ ὀλέθριος πόλεμος, ὁ ὁποῖος «πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν, αὐτοὺς δ' Ἐλώρια τεύχε κύνεσσιν» παρέλυσε τὰς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἐπέφερε τὴν χρεωκοπίαν αὐτοῦ. Οἱ οὕτως ἀπὸ τρίποδος ἀποφαινόμενοι δὲν ἔχουσι, ἢ ἐπιπολαίως ἐμβαθύνει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ σοσιαλισμοῦ, δὲν ἔχουσι ἐμβριθῶς μελετήσει τὰ ζωτικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀναγκῶσι τὰς σημερινὰς κοινωνίας καὶ δὲν ἐννοοῦσιν ἀρκούντως τὰ σύγχρονα γεγονότα.

Ὁ σοσιαλισμὸς κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι κατὰ τοῦ πολέμου ἐν γένει, ἀλλὰ χρηρῶσεται ἀμειλικτος κατὰ παντός ἐπιθετικοῦ τοιοῦτου. Τὰ ἐξῆς δύο παραδείγματα εἶναι ἀρκετὰ ν' ἀποδείξωσι, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν τι-

να ἢ ἀμφιβολίαν, τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας τούτου.

Ὅτε κατὰ τὸ 1907 οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισταὶ συνῆλθον ἐν συνεδρίῳ εἰς Essen, ἐπιφανῆς σοσιαλιστῆς, οὗ τὸ ὄνομα μᾶς διαφεύγει, διεκήρυττε. «Τὸ Μαρρόκον δὲν ἀξίζει τὴν ζωὴν ἐνὸς θητός (proletaire). Ὁφείλομεν ἀντιστῶμεν κατὰ τῆς ἐκρήξεως τοιοῦτου πολέμου, καὶ καθ' ἣν ἐτι περιπτώσιν προσβληθῶμεν». Ἐκαστος δ' ἐννοεῖ τὴν σημασίαν τῆς δηλώσεως ταύτης, γιγνομένης τυχόν δεκτῆς ὑπὸ τῶν ἐκατομμυρίων τῶν σοσιαλιστῶν ἐκλογέων τῆς Γερμανίας.

Ἀντιθέτως κατὰ τὸν διεξαγόμενον πόλεμον οὔτε μία φωνὴ διαμαρτυρίας ἠγέρθη, εἰς οὐδὲν καὶ ὑπ' οὐδενὸς τῶν σοσιαλιστῶν τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν. Διατί τοῦτο; Ἀπλούστατα διότι

σήμερον οἱ σοσιαλισταὶ ἐκάστου Κράτους ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι αὐταρέσκως χαρίζουσιν ἑαυτοῖς τὸν γοητευτικὸν τίτλον τοῦ πατριώτου, θεωροῦσι τὸ Κράτος αὐτῶν, τὸ ἔθνος αὐτῶν ἐν κινδύνῳ καὶ ὁμοθύμως πάντες ἔλαβον τὰ ὄπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Τὸν ἀντίον κατὰ τὸ 1907, ὅτε ἐπέκειτο ἐκρηγξὶς πολέμου μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ἐξ αἰτίας τοῦ Μαρόκου, ἦτοι διὰ ξένην χώραν, διὰ κατάκτησιν τῆς Γαλλίας, μὴ θίγουσαν τὴν Γερμανικὴν πατρίδα, οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισταὶ ἐβέβρωσαν ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς, οὐχὶ νὰ μετὰσχῶσι τοιοῦτου ἀδίκου πολέμου — τὸ μεῖζον μέρος τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι κεκρηγμένον κατὰ πάσης ἀποικιακῆς ἐπεκτάσεως — οὐχὶ ἀπλῶς νὰ μείνωσιν ἀδιάφοροι θεαταὶ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιστῶσι κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει. Ἀλλὰ μήπως μόνον τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀναφέρει; Ἡ ἐργατικὴ ἔνωσις ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν κατεδίκασεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν στάσιν τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ Τράνσβααλ; Οἱ Αὐστροῦγγοὶ σοσιαλισταὶ δὲν διεμαρτυρήθησαν ἐντονώτατα κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας; Ἐπίκαιρον μάλιστα θεωροῦμεν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα φράσεις τινὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν σοσιαλιστῶν τούτων, Dr Adler, διὰ τὸ προφητικὸν αὐτοῦ. « Ἀγνοοῦμεν, ἔλεγε, ἐὰν οἱ λαοὶ τῆς Βοσνίας ἐπιθυμῶσι τὴν προσάρτησίν των εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἢ τὴν Σερβίαν, ἢ τὴν Τουρκίαν, διακηρύττομεν μόνον ὅτι ἕκαστον ἔθνος ἔχει δικαίωμα νὰ ἐκφράσῃ γνώμην περὶ τῆς τύχης του, τῆς ἀποκαταστάσεώς του, καὶ γνωρίζομεν ὅτι τὴν γνώμην των αὐτῶν δὲν ἐζητήσαμεν. Ἀμφίβολον εἶνε τὴ ἢ προσάρτησις αὐτῆ ἐπιφυλάσσει εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Βοσνίας, δὲν εἶνε ὅμως ποσῶς ἀμφίβολον ὅτι ἐπιφυλάσσει διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἕνα κίνδυνον πολέμου». Γενναῖα ὅμως ἦδη ἢ εὐλόγος ἀπορία: Πῶς ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ οἱ σοσιαλισταὶ τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν λαμβάνουσι τὰ ὄπλα καὶ ἐπιτίθενται κατ' ἀλλήλων; Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου, ἐκ πρώτης ὄψεως περιέργου, δὲν εἶνε πολὺ δυσχερῆς. Οἱ σοσιαλισταὶ, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται, φρονοῦσιν ἀπλούστατα ὅτι ὑπερασπίζονται τὸ πάτριον ἔδαφος, εἰς ὃ ἐπιχειροῦσι νὰ εἰσβάλωσι τὰ λοιπὰ Κράτη, καὶ τὴν ἀπειλούμενην δῆθεν ἀνεξαρτησίαν των. Πάντες ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ ἔχουν ἀδιάσειστον τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἀδικούντα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των, ἐπιτεθέντων αὐ-

τοῖς ἐκ τῶν νῶτων, αὐτοὶ δ' ἀπλούστατα ἀμύνονται. Γνωσταὶ δ' εἰσὶν αἱ ἀμοιβαῖαι προσπάθειαι πάντων, ὅπως πείσωσι περὶ τούτου τοὺς οὐδετέρους, καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀντιπάλους των. Διότι τοῦτο πράγματι καὶ πιστεύουσι.

Τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον ἔχει ἀναλογόν τι πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανικῶν λαῶν μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη. Οἱ ὅπαδοι τῶν διαφόρων δογμάτων τῆς Ἐννιαίας Ἐκκλησίας πιστεύουσιν ἀκραδάντως, ὅτι ὅλον τὸ δίκαιον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν δόγμα, καὶ ὅλα τὰ σφάλματα εἰς τὰ ἀντίπαλα. Πᾶσα δ' ἀπόπειρα ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου θὰ ἦτο ἀπλῆ καὶ καθαρὰ ματαιοπονία. Εἶνε δὲ καὶ ὁ σοσιαλισμὸς καθ' αὐτὸ θρησκεία, μὲ τὰ δόγματά του, τοὺς προφήτας του καὶ τοὺς φανατικούς του.

Ἄφ' οὗ δ' ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε ἀντίθετος πρὸς τοὺς ἐπιθετικὸς πολέμους, ἐπόμενον εἶνε νὰ εἶνε ἀντίθετος καὶ πρὸς τὰς διαρκεῖς στρατίας, αἱ ὁποῖαι λυμαινόνται ἀπὸ πολλοῦ τὴν Εὐρώπην. Ἀγωνίζεται μετὰ θέρμης, ὅπως ἐπιτύχῃ τὸν κανονισμὸν ὅλων τῶν διεθνῶν διαφορῶν διὰ διαιτησίας. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀνεπαρκείας αὐτῆς, ἀντιπροσωπεῖα ἐκ καθαρῶς λαϊκῶν στρωμάτων, τὰ ὅποια κυρίως ὑφίσταντο ἐν ὅλῃ τῶν τῆ σκληρότητι τὰ ποικίλα δεινὰ τοῦ πολέμου, συγκαλουμένη, ν' ἀποφαινῆται περὶ εἰρήνης, ἢ ἀμυντικοῦ πολέμου. Διὰ τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην περίπτωσιν, ἦτοι διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, ὑποστηρίζει τὴν ἀντικατάστασιν τῶν σημερινῶν δαπανηρῶν στρατιῶν διὰ πολιτοφυλακῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰς συζητήσεις καταψηφίζουσι γενικῶς τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων, καὶ ἐν γένει πᾶσαν πολεμικὴν δαπάνην. Ἀλλὰ καὶ οὐδαμοῦ προβαίνουν εἰς πράξεις παρεμποδιζούσας πῶς ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην τὴν ἐνέργειαν τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπιφανῆς Γερμανὸς σοσιαλιστὴς ἔλεγε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν συνεντεύξει πρὸς δημοσιογράφον. «Δὲν συναινοῦμεν εἰς τὴν ὑπαρξίν στρατοῦ, ἀλλ' οὗτος ἐν τοῖς ὑπάρχει. Ὀφείλομεν, διότι ἢ θέλησίς μας δὲν ὑπερισχύει, νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς Γερμανοὺς ἐργάτας, ὡς διὰ νὰ τοὺς τιμωρήσωμεν, εἰς τὸν κίνδυνον νὰ πληρώσωσι μὲ τὸ αἷμα των τὴν παράνοιαν τῶν ἀντιπάλων μας;» Καὶ συνεπέραναν ὅτι, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως ὁ στρατὸς ὑπάρχει, παρὰ τὴν θέλησίν των, δεόν νὰ εἶνε καὶ καλῶς ἐφωδιασμένος μὲ τὰ νεώτερα ὄπλα καὶ τὰ τελειότερα τηλεβόλα.

Κατ' ἀρχὴν ἄρα ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος σήμερον στρατοκρατικοῦ πνεύματος (antimilitarisme), καίτοι ὑπάρχουσι πολλοὶ σοσιαλισταὶ θεωροῦντες τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως ξένον πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν των, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοὺς ἀφίνει ἐντελῶς ἀδιαφόρους. Τὸ μεῖζον ὅμως μέρος αὐτῶν, ἔχει ἀναφανδὸν κηρυχθῆ κατὰ τοῦ μιλιταρισμοῦ. Ἄντιμιλιταρισμὸς ὅμως πόρρω ἀπέχει νὰ εἶνε ἰσοδύναμος πρὸς τὸν ἀντιπατριωτισμὸν, ὡς πολλοὶ κακῶς νομίζουσι. Συμβαίνει δηλ. καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκριβῶς ὅ,τι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεο-ανθρώπου. Οὗτος ἀνήγαγεν εἰς θεότητα τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, καὶ δὲν ἀναγνωρίζει διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, «Οὐκ ἓν Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληγ, οὐκ ἓν ἄρρεν ἢ θῆλυ, οὐκ ἓν δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος». Ἄλλ' οἱ διδάσχοι τούτου ἐπέτυχον νὰ συνδυάσωσι τὴν θεϊαν διδασκαλίαν μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς Πατρίδος «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος». Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν μάχεται τις πράγματι ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος, εὐρισκομένον ἐν κινδύνῳ, ἐφ' ὅσον ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἀμύνεται ὑπὲρ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα δὲν παρουσιάζει μεγάλην ἀνωμαλίαν. Ἡ ἀνακολουθία προκύπτει, ὅταν μὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο σύμβολον, προσπαθοῦμεν ν' ἀρπάσωμεν ὅ,τι ἀνήκει τοῖς γειτόνοις, ἢ νὰ κατακτήσωμεν μεμαχρυσμένους λαοὺς, μὴ προτιθεμένους, ἢ ἐντελῶς ἀνικάνους νὰ μᾶς ἀδικήσωσι.

Μετὰ τὴν πενήραν αὐτὴν ἰχνογράφησιν τῆς ἐξωτερικῆς, οὕτως εἶπεῖν, πολιτικῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἣτις ἔδωκε καὶ τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ δώσωμεν ἀμυδρὰν τινὰ εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσίωδην βᾶσιν αὐτοῦ.

Πανομοιολογούμενον εἶνε σήμερον ὅτι ἡ ὑφισταμένη σύστασις τῆς κοινωνίας εἶνε ἐλαττωματικὴ, καὶ πλείστας περιλαμβάνει ἀδικίας μεταξὺ τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς κοινωνικῆς κλίμακος. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως σήμερον κάλυμα, νόμιμον τούλᾳχιστον, ὅπως μεταπηδήσῃ τις ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην βαθμίδα, εἴτε ἐπὶ τὰ πρόσω, εἴτε καὶ ἐπὶ τὰ ὀπίσω. Ὁ υἱὸς τοῦ χωρικοῦ ἀνέρχεται ἐνίοτε τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας, καὶ διευθύνει τὰς τύχας τοῦ Κράτους. Πολλοὶ ἐργάται γίνονται ἐπιχειρηματίαι, καὶ πολλοὶ ἐπιχειρηματίαι ἐκπίπτουν εἰς θέσιν ἐργάτου. Πόσοι ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι χθὲς ἀκόμη ἦσαν πλούσιοι, καὶ ἰσχυροὶ, καὶ σεβαστοὶ, δὲν εὐρέθησαν

σήμερον πτωχοὶ, μέχρι δυστυχίας, ἐμπαϊζόμενοι καὶ συκοφαντούμενοι! Μία ἐπιχείρησις πολλὴ τολμηρὰ καὶ ριψοκίνδυνος, μία ἀπρόοπτος ὕψωσις ἢ ὑποτίμησις τῶν ἀξιών εἰς τὸ Χρηματιστήριον, εἰς ὃ τις ἐπιδιώκει τύχην ἀσυνέτως, ἀρκοῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὴν μεγαλυτέραν περιουσίαν, νὰ ὀδηγήσουν εἰς πτώχευσιν, καὶ νὰ παρασύρουν ἴσως ἀκόμη εἰς τὴν ἀτιμίαν τὰ τιμιώτερα καὶ τὰ χρηστότερα πρόσωπα. Ὅλα αὐτὰ εἶνε ἀναντίρρητα, διότι συμβαίνουν καὶ τὰ βλέπομεν καθ' ἑκάστην. Ἄλλ' εἶνε ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ μεῖζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος παραμένει μέχρι τέλους, εἰς τὴν τάξιν εἶχε τὴν καλὴν ἢ κακὴν τύχην νὰ γεννηθῆ, συναποκομίζον οὕτω ἐν τῇ γεννήσει του τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μεταξὺ τῶν τάξεων ἀγὼν ἐκδηλοῦται σήμερον, εἴπερ ποτε καὶ ἄλλοτε, ὀξύτερον καὶ ζωηρότερον, παρὰ τὴν ἐξαφάνισιν ἐν τῇ σημερινῇ ὀργανώσει τῶν νομίμων καλυμάτων τῶν πάλαι χρόνων, τὰ ὅποια, δικαίῳ, ἐχώριζον αὐτάς. Διότι ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα ἀκέραια τὰ πραγματικὰ καλύματα, τὰ ὅποια στερεῶς κρατοῦσιν ἕκαστον, εἰς τὴν θέσιν ἔταξεν αὐτὸν ἡ τύχη τῆς γεννήσεως.

Τὴν προφανῆ ταύτην ἀδικίαν, τὴν ἐπ' οὐδεμιᾶς λογικῆς βάσεως στηριζομένην, τὴν τοσαύτας ἀδικαιολογήτους, καὶ σκληρὰς ἀνισότητας δημιουργοῦσαν, τὴν συνεχῶς ἐπιβάλλουσαν τοῖς ταχθεῖσιν εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας, νὰ μοχθῶσιν ἀέναντος διὰ νὰ καθιστῶσιν ἀνετώτερον τὸν βίον τῶν ὑπερκειμένων στρωμάτων, τὴν θεραπείαν, λέγω, τοῦ μεμολυσμένου τούτου κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιδιώκει.

Ὁ πόθος ὅμως αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν θεμέλιον τοῦ σοσιαλισμοῦ, διερμηνεύεται κατὰ τρόπους ποικίλλοντας μὲ τὸ περιβάλλον. Γενικῶς ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς κοινωνίας ἐπιδιώκεται ἀφ' ἐνός μὲν διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ — ψήφισις νόμων διεπόντων τὰς πρὸς ἀλλήλας οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν διαφόρων τάξεων, — ἀφ' ἐτέρου δὲ διὰ τοῦ, ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, συνασπισμοῦ τῶν κατ' ἴδιαν ὁμάδων — ἐπαγγελματικοὶ συνεταιρισμοί. Αἱ δύο αὗται ὁδοὶ εὐρίσκονται στενῶς συνδεδεμέναι ἀλλήλαις, διότι ἀφ' ἐνός μὲν ὁ νόμος ἐπεμβαίνει διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σύστασιν τῶν συνεταιρισμῶν κατ' ἀρχάς, νὰ κανονίσῃ καὶ εὐνοήσῃ αὐτοὺς βραδύτερον, ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ ἐφ' ὅσον γίνονται ἰσχυρότεροι, ἀποκτῶσι μείζονα ἐπιρροὴν ἐπὶ

τῆς πολιτικῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὡς εἰς κύκλον, ὄντινός μὲν θὰ εὐρωσι φαῦλον, ἀλλ' ἄλλοι τούναντιόν θὰ κρίνωσι σωτήριον.

Κατ' ἀρχήν, ὡς εἴπομεν ἤδη, οἱ σοσιαλισταὶ τῶν διαφόρων χωρῶν ἔχουσι τοὺς αὐτοὺς πόθους, τὰ αὐτὰ πάθη, βαδίζουσι πρὸς τὸ αὐτὸ ἰδανικόν, διερευνῶσιν ἀλλήλους, παρορμῶσι, παρασύρουσι καὶ μιμῶνται ἀλλήλους. Ὑπὸ τὴν ὄψιν δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος καὶ τὴν πίσιν τῶν ἀφυπνιζομένων ἀπορωτέρων τάξεων, νέα βαθμηδὸν ζητήματα ἀνακύπτουσι εἰς ὅλα τὰ Κράτη, καὶ προβλήματα ἄγνωστα ἐν τῷ παρελθόντι, ὀρθοῦνται ἐπιτακτικῶς πρὸ τῶν μοναρχιῶν καθὼς καὶ πρὸ τῶν δημοκρατιῶν.

Ἄλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι οἱ σοσιαλισταὶ οὗτοι ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυίας των, τοῦ χαρακτῆρος των, καὶ τῶν παραδόσεων των, προσδίδουσι εἰς τοὺς πόθους αὐτούς, καὶ τὰ πάθη αὐτά, διαφορῶς μορφὰς καὶ ἀπόψεις, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ χωρὶς νὰ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ διαψευσθῇ, ὅτι ὑπάρχουσι τόσαι ποικιλίαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη. Ὅπως δηλονότι ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία εἰσδύσασα εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ, ποικίλας μορφὰς καὶ ὀνομασίας, χωρὶς ποσῶς ν' ἀλλοιωθῇ ἢ ἀρχικῆ αὐτῆς φύσεως καὶ ὑπόστασις, χωρὶς ποσῶς νὰ κλονισθῶσι τὰ ἀρχικὰ αὐτῆς θεμέλια, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ σοσιαλισμός, διεθνῆς κατ' ἀρχήν, ὑφίσταται σποudaίως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν λαῶν, παρ' οἷς εἰσδύει, καὶ μεταβάλλεται εἰς ἔθνικόν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐφαρμόζειν τὴν κοινὴν δοξασίαν. Παρὰ τὰς καταβαλλομένας δὲ προσπαθείας ὅπως διατηρήσῃ τὴν ἐνότητά του, ἀνευρίσκει ἐν τοῖς κόλποις του, τόσας αἰρέσεις, ὅσοι λαοὶ καὶ ἔθνη. Ὁ ἐργατικὸς κόσμος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ περιβάλλοντος λαμβάνει πανταχοῦ ἔθνικὴν φυσιογνωμίαν, ἢ ὅποια ἀνταναχλάται εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν.

Ὑπάρχουσι χώραι —ὀλίγαι,— ἔθνη ἢ ἐπικράτησις τοῦ σοσιαλισμοῦ, θὰ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν τύχην τοῦ Κράτους, καὶ ἀκόμη τὴν ὑπαρξίν αὐτῆν τοῦ ἔθνους. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι —αἱ πλείσταί— ἐν αἷς ὁ θρίαμβος τοῦ σοσιαλισμοῦ, συμβαδίζει μετὰ τοῦ θριάμβου τοῦ Κράτους. Ὁ σοσιαλισμός δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἄμεσον ἀνατροπὴν τοῦ Κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωρίζοντων τοὺς λαοὺς συνόρων, ὡς κοινῶς, κακῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἐπιζητεῖ τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω

μεταβολὴν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς ὁργανώσεως. Τὸ δόγμα τῆς ἐξευρέσεως ἀδυνάτων, ὅπως εἰς βάρους αὐτῶν ζῶσιν οἱ ἰσχυροὶ καὶ ἐπιτήδαιοι, δόγμα, τὸ ὅποιον παρὰ τὸ ὅλως παράλογον καὶ ἀσύστατον αὐτοῦ, ἐκράτησεν ἐπὶ αἰῶνας τὸ μείζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος εἰς μέσῃν τινὰ κατὰστασιν μεταξύ ζῶων καὶ ἀνθρώπων —δουλεία,— δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ πλέον θέσιν ἐν ταῖς νέαις κοινωνίαις. Τὸ λυπηρὸν εἶναι ἐν τούτοις ὅτι σήμερον ἀκόμη ἡ δουλεία, ἥτις δικαίῳ ἔχει καταργηθῆναι δὲν εἶναι καὶ πράγματι καταργημένη. Ὁ εἰς ταύτην ὑποκείμενος εἶνε βεβαίως, νόμῳ ἐλεύθερος νὰ πωλῇ τὴν ἐργασίαν του, ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀρνῆται, καὶ ἐλεύθερος ν' ἀπέργηται ὅταν τῷ ἀρέσκη. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως εἶνε ἀκριβές. Ἐν τῇ πράξει ὁ διαπραγματευόμενος τὴν ἐργασίαν του εὐρίσκειται εἰς θέσιν ὑπογεωμετρικῆς ἀδυναμίας ἀπέναντι τοῦ ἀγοραστοῦ αὐτῆς, ὁ ὅποιος ἐπέτυχεν νὰ χωρίσῃ τὸν ἐργάτην, ἀπὸ τοῦ ὄργανου τῆς ἐργασίας του, καὶ νὰ ὑποκλέψῃ αὐτό. Ἄνευ δ' ὄπλου ὁ ἐργάτης-δοῦλος ὑποκύπτει ἀμαχητί. Διότι αἱ ἐπείγουσαι τοῦ βίου ἀνάγκαι, αἱ μὴ ἐπιδεχόμεναι ἀναβολήν, ἀλλ' ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλουσαι τὴν συντήρησιν τῆς δυστυχησμένης του ὑπάρξεως, δὲν τῷ ἐπιτρέπουσιν οὔτε συζήτησιν κἂν περὶ τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας του. Διὰ τῆς κλοπῆς ἄρα τοῦ ὄργανου τούτου, ὁ κεφαλαίουχος ἐπιτυγχάνει τὴν κλοπὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὁμοίου του, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν κλοπὴν τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του.

Τὴν ἀνάμεικτον καὶ ἀφύσικον ταύτην κατάστασιν, ὁ σοσιαλισμός θέλει νὰ πατάξῃ. Ἡ εὐγενὴς δ' αὕτη τάσις ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ζωηρότερον ἐκδηλουμένη καὶ μεγαλυνομένη, εἶνε γενικὴ εἰς ὅλας τὰς πεπολιτισμένας χώρας. Ὑπὸ τὴν πίσιν δὲ τῶν ἰδεῶν τούτων τὰ Κράτη πανταχοῦ σχεδὸν ἔχουν λάβῃ ἀνάλογα μέτρα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δικαίων ἀξιώσεων τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, αἱ ὁποῖαι κατενόησαν τέλος, ὅτι, μεμονωμένα εἰς τὸ μέσον ἀνοργανώτου, καὶ σχεδὸν ἀναρχικῆς κοινωνίας, ὑφίστανται, ἐν ὄλῃ τοῦ τῆ σκληρότητι, τὸν νόμον τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ζωὴν. Λαβοῦσαι λοιπὸν συνείδησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν συνασπίζονται καὶ διοργανοῦνται συστηματικώτερον καὶ ἀρτιώτερον.

Ἄνεπτυξαμεν ἄλλοτε δι' ὀλίγων ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων τὰς διαφόρους σοσιαλιστικὰς ἀπόψεις καὶ βλέψεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ διαμορφωθῇ κοινωνίαν, καθ' ἣν ἡ ση-

μερινή άνοσία έκμετάλλευσις του ανθρώπου παρὰ του ανθρώπου, θά θεωρηται ώς άπλή λυπηρά άνάμνησις παρωχημένων και άνεπιστρεπτι άποιομένων έποχών, ή δ' έγωιστική ρήσις, «έκαστος δι' έαυτόν» θ' αντικατασταθῆ δια τῆς άλλρουικής τοιαύτης, «έκαστος δια πάντας».

Ήδη κατά τρόπον γενικόν δυνάμεθα νά παρατηρήσωμεν, ότι εν 'Αγγλία, 'Αμερικῆ, Γερμανία, και Αυστρία οί σοσιαλισται εἶνε μάλλον καιροσκοποί, και προσδοκῶσι τόν διαβαθμιαίαν εξέλιξεωσ θρίαμβον τών ιδεών των. Πρό όλίγων έτών υπέβαλον οί έργαται σοσιαλισται εν Oxford τῆς 'Αγγλίας, τὰς έξῆς έρωτήσεις. «— Εἴθεθ θεασῶται μιᾶς κοινωνικῆς έπαναστάσεως; — Βεβαιότατα. — Και άποφασίζετε νά κατέλθητε εις τόν ένεργόν άγώνα; — Όχι. Τούτο εἶνε ἴδιον τών Γάλλων. — Αλλά τότε; — Θέλωμεν κοινωνικήν έπανάστασιν εκτελουμένην δια τῆς Βουλῆς, και επιβαλλομένην δια του Νόμου». 'Ο διάλογος ούτος χαρακτηρίζει σαφῶς τὰς αντίληψεις τών 'Αγγλων σοσιαλιστῶν επί τῆς διαμορφουμένης κοινωνίας. Πράγματι δ' επέτυχον τήν βελτίωσιν τῆς διοικητικῆς οργάνωσεως, και επέβαλον τήν έλευθερίαν του έμπορίου, δια τῆς καταργήσεως τών προστατευτικῶν δασμῶν, κλπ., χωρίς νά εγειρωσιν οδοφράγματα, και χωρίς νά χύσωσι σταγόνα αίματος. 'Επιζητοῦσι σήμερον τήν ελάττωσιν τών ὠρῶν τῆς εργασίας, και τήν εν υγιεινῆ καταστάσει διατήρησιν τών οικιῶν και έργοστασιῶν, και θά επιτύχωσι του σκοπου των ευχερέστερον και οριστικώτερον, παρὰ εν έχρησιμοποίουν τὰ όπλα. Τουναντίον εν Γαλλία, 'Ισπανία, 'Ιταλία και Ουγγαρία δεικνύουσιν άनुπομονησίαν, και ζητοῦσι νά επισπεύσωσι δια γενικῆς έπαναστάσεως τήν λύσιν τών άπασχολούτων αυτούς κοινωνικῶν και οικονομικῶν ζητημάτων, ἡτις επιβραδύνεται και αναβάλλεται υπέρ το δέον δια τῆς κοινοβουλευτικῆς αντιπροσωπεύσεως. Κατά τούτους ο κοινοβουλευτισμός εἶνε ὠραίος μόνον υπό «άπολυταρχίαν», ορίζουσι δι' αυτόν, «ώς τακτοποιήσιν τών ὀρέξεων, υπό τήν προστασίαν τών πολιτικῶν ρητόρων». Διαφοραί όμως δέν παρουσιάζονται μόνον ώς πρὸς τόν τρόπον του σοσιαλιστικῶς σκέπτεσθαι, μεταξύ 'Αγγλων και Ρώσων σοσιαλιστῶν, Γερμανῶν και Γάλλων, 'Ιταλῶν και 'Αμερικανῶν. Αἱ διαφοραί αυται συγχόταται ανακύπτουσι εντονώτατα, και μεταξύ σοσιαλιστῶν μιᾶς και τῆς αὐτῆς χώρας. 'Απαράλλακτα ὅπως αἱ διάφοροι πολιτικά

άποχρώσεις συναντῶνται μεν άπασαι εν τῆ επιδιώξει του κοινή συμφεροντος, άλλ' εν τῆ επιτεύξει τών μέσων, δι' ὧν επιδιώκεται ο σκοπὸς ούτος, ριζικώταται πολλαίκις ανακύπτουσι εναντιογωνιμίαι. Τελευταῶντες κρίνομεν αναγκαῖον νά εἴπωμεν λέξεις τινὰς και ὅσον άφορᾷ εις τήν στάσιν, ἡν ή εκκλησία τηρεῖ άπέναντι τῆς σοσιαλιστικῆς ταύτης κινήσεως.

Ή δυτική εκκλησία οχι μόνον δέν μένει αδιάφορος και αδρανῆς, άλλά, δύναται τις εἶπειν, και ἡγεῖται πολλαχού τῆς κινήσεως ταύτης. Δέν θεωρεῖ ευρυθμον τήν σημερινήν σύστασιν τῆς κοινωνίας, και νομίζει ότι εκ σφάλματος του ανθρώπου, ενεκεν του άμαρτήματος του 'Αδάμ, ο κόσμος δέν εἶνε, οἶος ὤφειλε νά εἶναι, και οἶον ο Θεὸς τόν ἠθέλησε. 'Αλλά δια τόν λόγον άκριβῶσ τουτου δέν αισιοδοξεῖ υπερμέτρως, και δέν πιστεῦει εις τὸ τέλειον, δια τῆς παντελοῦς παύσεως τῆς έξαρτήσεως, εις ἡν αναγκαιῶς εὑρίσκειται ο εργάτης άπέναντι του κεφαλαιούχου, και δια τῆς υπό τουτου προαφαιρέσεως του μείζονος μέρους του προϊόντος τῆς εργασίας εκείνου, ὅπως οί αισιοδοξοῦντες σοσιαλισται κηρύττουσι.

Προσδοκᾷ όμως αισθητήν βελτίωσιν τών κοινωνικῶν και οικονομικῶν ὄρων, οἱ ὅποιοι χωρίζουσι σήμερον άπροσπελάτως τὰς διαφορους τάξεις τῆς κοινωνίας, και ελπίζει νά καταστήσῃ, τὰς μεταξύ αυτῶν διαφορὰς ἡττον αισθητάς. 'Ανευρίσκει ότι τὸ κεφάλαιον άπορροφᾷ εν τῆ επιχειρήσει, κέρδος πολὺ μεγαλύτερον του εκ τῆς εργασίας άποφερομένου, και ζητεῖ ν' αποδώσῃ εκάστῳ συντελεστῆ τῆς παραγωγῆς, άκριβῶς ὅ,τι τῷ ἀνήκει. Κατά τήν επίσημον στατιστικῆν τών 'Ηνωμ. Πολιτειῶν, ἔθνα ή εργασία άμειβεται πολὺ πλέον, ἡ εις τὰ λοιπὰ μέρη, ή αξία τών κατεργασθέντων προϊόντων κατά τὸ 1900 ἀνήρχετο εις 13 δισεκατ. δολλάρια, ενῶ ή αξία τών πρώτων ὑλῶν, έξ ὧν τὰ προϊόντα ταῦτα κατηργάσθησαν ἀνήρχοντο εις 7 1/2 δισεκατ. δολ., διάφοραί άλλαι δαπάναι εις 1 δισεκατ. και οί πληρωθέντες μισθοί εις εργάτας και υπαλλήλους εις 2 1/2 δισεκατ., ἡτοι εν ὄλῳ 11 δισεκατ. Ἐμενε λοιπόν καθαρὸν κέρδος του κεφαλαίου 2 δισεκατ. δολ. Τὸ κέρδος δὲ τουτου ή εκκλησία εὑρίσκει υπερβολικόν, και ζητεῖ τήν μειωσιν αυτου, και τήν κατ' ἀναλογίαν έπαύξησιν τῆς εργοτικῆς άμοιβῆς. 'Επιδιώκει οὐχί τήν έξαφάνισιν τών κοινωνικῶν τάξεων, άλλά τήν μεταξύ αυτῶν άρμονίαν, δια τῆς έξα-

λείψως πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξύ αὐτῶν.

Προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἄρσιν τῶν ὑφισταμένων ἀδικιῶν, καὶ τὴν ἐπὶ δικαιοτέρων βάσεων ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, οὐχὶ διὰ βιαιῶν κλονισμῶν, οὐχὶ δι' ἀναρχίας καὶ δι' ἀποτόμου ἀνατροπῆς τῶν πάντων, ἀλλὰ διὰ τῆς τάξεως, διὰ τοῦ νόμου, διὰ τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον εἶνε «μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ διὰ τὸ κοινὸν καλὸν Ὑπουργὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς».

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία βαδίζει μέσσην τινὰ ὁδὸν, μεταξύ τῶν ἄκρων σοσιαλιστῶν — ἀναρχίας — καὶ τῶν ἀκορέστων κεφαλαίουχων — πλουτοκρατίας —. Ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων, βελτιουμένων τῶν σημερινῶν συνθηκῶν καὶ τάσσεται οὐχὶ κατὰ τὴν πλουσίαν, ἀλλὰ κατὰ τῆς πλουτοκρατίας, καθῶς καὶ κατὰ τῆς δημαγωγίας, αἱ ὁποῖαι ἀμφοτέραι ἄγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Διὰ τῆς ἐπιβαλλούσης δ' ἐπιρροῆς αὐτῆς διδίδει πολλαχοῦ τὴν ἀρμόζουσαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας, καὶ μετριάζει ἢ καὶ καταστῆλκει ὑπερφιάλους ἢ παραβόλους ὁμάδας. Ἡ δρᾶσις λοιπὸν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἶναι εἰρηνοποιὸς καὶ ἀγαθοποιός, καὶ σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὁδὸν, ἀλλὰ κάπως ἐντονώτερον καὶ ριζοσπαστικώτερον ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων.

Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Κλασσικὴ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία χαρακτηρίζει ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰῶνων ὀλόκληρον τὸν βίον αὐτῆς. Παρητήθη ἐκουσίως καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως τινος πάσης ἐνεργείας, καὶ δὲν σφάλει τις ποσῶς ἰσχυρίζομενος, ὅτι ὁ σημερινὸς ρόλος τῆς περιωρισθῆς εἰς τὸ μηδέν. Ἐάν τις θελήσῃ νὰ διερευνήσῃ τὸν σκοπὸν, ὃν ἐξυπηρετεῖ σήμερον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, δὲν θὰ ἀνεύρη, ἢ ὅτι ἀποτελεῖ ἀπλόυστατα ἓνα κλάδον τῆς διοικήσεως, καὶ μάλιστα... παρασιτικῶς ἀργόμισθον. Εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὸν οὐσιώδη σκοπὸν τῆς, οὐδαμῶς συμβάλλει. Διότι βέβαια δὲν δύ-

ναται νὰ θεωρηθῇ ἀναζωπύρωσις θρησκευτικοῦ πνεύματος, ἡ κουραστικὴ καὶ ἀκατάληπτος τέλεισι τῶν ἱερουργιῶν. Εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων δὲν συντελεῖ, εἰμὴ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς, ἀλλ' εὐχῶν ἐκφερομένων ἀκατάληπτος, καὶ ἐκ κεκτημένης συνηθείας ἐν ἐκκλησίᾳ, καὶ οὐχὶ ὡς κατ' ἰδίαν παρορμήσεως πρὸς τοὺς δυναμένους πράγματι ν' ἀνακουφίσωσι. Εἰς τὴν πρόληψιν τῶν ἐρίδων μεταξύ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν τάξεων, ἡ ὁμάδων, ἡ ἀτόμων, καὶ τὴν κατάπαυσιν αὐτῶν, τυχὸν ἐκρηγνυμένων, ἀγρόν ἀγοράζει, ἐὰν ἐνίοτε δὲν συντελεῖ εἰς τὴν γέννησιν αὐτῶν. Τὴν ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐνεργουμένην εὐρείαν προπαγάνδαν, λίαν ἐπιωφελεῖ καὶ καρποφόρον, ἂν ὅχι ἀπὸ θρησκευτικῆς, πάντως ὅμως ἀπὸ ἐθνικῆς, καὶ ἰδίως οικονομικῆς ἀπόψεως, διὰ τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἐπιρροῆς τῆς πατρίου χώρας, μακαρίως περιφρονεῖ. Καὶ διερωτᾷται πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος. Ποῖος εἶναι σήμερον ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας; Καὶ τί παρέμεινεν αὐτῇ ἀπὸ τὴν θεῖαν διδασκαλίαν, εἰ μὴ ἡ χριστιανικὴ ἀπάθεια καὶ ἀνοχή; Καὶ ποῖος ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ὑφ' οὗς ὄρους λειτουργεῖ; Καὶ τὸ ἐρώτημα, μένει ἐρώτημα. Διότι δὲν δύναται προδήλως νὰ θεωρηθῇ σκοπὸς τῆς ἐκκλησίας ἡ διὰ τῆς παρουσίας τῆς με πολυχρόμους ἀμφιέσεις λάμπρυνσις τῶν πολιτικῶν τελετῶν, ἡ κατὰ τὰς ἐορτὰς βιαστικὴ καὶ ἀκατάληπτος ἱερουργία, ἡ ἐκδοσις ἀδειῶν γάμου καὶ βαπτίσεων, ἡ παραπομπὴ τῶν πιστῶν κατὰ τὴν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον μετανάστευσιν, ἡ τέλεισι μνημοσύνων, καί... ἢ ἐπὶ τῇ παροχῇ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων ἐπαχθῆς καὶ ἐξαναγκαστῆ φορολογία τῶν ἐξαίτουμένων ταύτας παρὰ τὴν ρητὴν ἀπαγόρευσιν Ἐκείνου, ὃν ἐνασμενίζονται νὰ νομίζωσιν, ὅτι ἀντιπροσωπεύουσι. Τιοῦτος ρόλος τῆς ἐκκλησίας περιελθούσης ἐκουσίως εἰς πλήρη ἀδράνειαν καὶ φυγοποιίαν, εἶνε βεβαίως ἥμισα φθονητός. Καὶ ὅμως τί δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ καὶ παρ' ἡμῖν ἐκκλησία ἐργαζομένη καὶ συναισθηνομένη τὴν ἀποστολὴν τῆς καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τῆς;

ΟΡΕΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

φ. ἀρ. 3 (22 Αύγ. 1914)

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ
ΤΟΥ ΑΛΗΘΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τὸ ἀπαίσιον αἱματοκύλισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφερε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ὁ κεφαλαιοκρατικὸς ἐγωϊσμός, ἐξακολουθεῖ ἄγριον καὶ καταστροφικὸν ποτιζόν με ἄφθονον αἷμα τὴν Εὐρωπαϊκὴν γῆν. Εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας ἀντηχοῦν οἱ βροντεροὶ κρότοι τῶν κανονιῶν καὶ κάθε βλήμα αὐτῶν ἀνοίγει κί' ἕνα βάραθρον βαθύ, διὰ τὸ θάψῃ μέσα σ' αὐτὸ πολυτίμους ὑπάρξεις. Ὅσα ἡ Τέχνη καὶ μακρὰ ἐργασία ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἐδημιούργησαν μεταβάλλονται τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο εἰς συντρίμματα, ὡς ἔάν, μαζὶ με τὸν καταρρέοντα ψευδοπολιτισμὸν τῆς χθές, ἔπρεπε νὰ καταρρεύσῃ καὶ νὰ θρυμματισθῇ ὅ,τι κалὸν κατὰ τὸ διάστημά του παρήχθη.

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν πρέπει νὰ θρηνησῇ τις διὰ τὰς σημερινὰς ἀνεπανορθώτους καταστροφάς, δὲν πρέπει νὰ θρηνησῇ ὀλιγώτερον διὰ τὰς αἰτίαις ποὺ τὰς προκάλεσαν. Καὶ εἶναι τόσον εὐτελεῖς αἱ ἀφορμαὶ αὐταί, ποὺ ἔφεραν τὰ κράτη ἀπέναντι ἀλλήλων, ὥστε νὰ φρικτῶ κανεὶς βλέπων νὰ κρύπτονται πίσω ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς διαφορὰς τὰ εὐτελεῖ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα.

Ἄλλ' ὑπεράνω τῶν εὐτελῶν αὐτῶν συμφερόντων μιᾶς ἀνηθικοῦ ὀλιγαρχίας καὶ τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῆς διεθνοῦς διπλωματίας ὑπάρχει τὸ παγκόσμιον συμφέρον τῆς ΔΙΑΤΗΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ ἡ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ, ὥστε νὰ ὑποχωρῇ ἀπέναντι αὐτῶν κάθε ἄλλο συμφέρον, ποὺ θὰ ἔτεινε νὰ δημιουργήσῃ ἐχθρότητα μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ κάθε κατακτητικὴ βλέψις οἰουδήποτε κράτους, τείνουσα νὰ ὑποδουλώσῃ λαοὺς, οἵτινες δι' οὐδενὸς δεσμοῦ πρὸς αὐτὸ συνδέονται.

Χάριν τοῦ παγκοσμίου τούτου συμφέροντος ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν, ὁ Διεθνὴς Ἐργατισμὸς μετὰ τὰ κοσμοπολιτικὰ καὶ ἐξανθρωπιστικὰ ἰδανικὰ του, ὕψωσε

τὴν φωνὴν του καὶ διεκήρυξε ἀνὰ τὴν Οἰκουμένην τὰς εἰρηνικὰς ἀρχὰς του, μετὰ τὴν προσπάθειαν νὰ προλάβῃ τὴν ἀνήθικον καταστροφὴν, πρὸς τὴν ὁποῖαν ὄθησαν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης οἱ δυνάσται τῶν αὐλῶν καὶ οἱ ἐκμεταλλεῦται ποὺ ἔχουν ὡς ὄργανο τὸ χρῆμα.

Δυστυχῶς ἡ κατὰ τοῦ πολέμου καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης φωνὴ τῶν ὀργανωμένων ἐργατῶν τῆς Εὐρώπης ἐστάθη ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ τὰ κράτη εἰς τὸν κατήφορον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐφέροντο μετὰ ὁρμῆν, ὠθούμενα ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῶν ἀδιαλλάκτων συμφερόντων.

Ἄλλ' ἐὰν ὑπάρχῃ τι τὸ παρήγορον μέσα εἰς τὸ φοβερὸν αὐτὸ ἀλληλοφάγωμα, τοῦτο εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τῆς αἱματηρᾶς πάλης οἱ λαοί, θὰ ἔλθουν εἰς συναίσθησιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἀγρίου κακουργήματος καὶ θὰ ἀξιῶσιν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστώτος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παύσῃ ἡ ὀλιγαρχικὴ αὐθαιρεσία καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἐργαζομένων ὑπὸ τῶν ὀλιγῶν πλουτοκρατῶν. Ἐπὶ τοῦ σωροῦ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων, ποὺ θὰ συσσωρεύσῃ ὁ παρὼν πόλεμος εἰς τὴν γῆραιαν Εὐρώπην, θ' ἀναθάλλῃ ἀκμαιότερον τὸ ἐργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ δυναθῇ αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν παγκόσμιον εἰρήνην ἀνατρέπον τὴν ὑφισταμένην μέχρι σήμερον ψευδῆ κοινωνικὴν σύνθεσιν τῶν δούλων καὶ τῶν ἐλευθέρων καὶ μεταρρυθμίζον ριζικῶς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀρχῶν ἀλληλεγγύης καὶ σοκιπιμό- τητος.

Καὶ ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυναθῇ νὰ εἰσελθῇ εἰς μίαν διαρκῆ περίοδον εἰρήνης τὴν ὁποῖαν παρασκευάζει ἀπὸ ἐτῶν ὁ διεθνὴς ἐργατισμὸς, οἱ δούλοι τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

φ. ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Ἐάν ἐξετάσωμεν τὴν μέχρι σήμερον δρᾶσιν τῶν ἐντῶθα διαφόρων ἐργατικῶν συνδέσμων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν, δὲν θὰ καταλήξωμεν εἰς πολὺ εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Καὶ τοῦτο, ὅχι διότι τὰ μέλη τῶν συνδέσμων τούτων δὲν ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ διακαοῦς πόθου νὰ ἐπιτύχουν τὴν τελείαν χειραφέτησιν των διὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν προαγωγῆς, ἀλλὰ διότι ἀπὸ τὰς ἐργατικὰς αὐτὰς ὀργανώσεις λείπει ἡ ζωτικότητα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συμπράξεως καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην ἀλληλεγγύην τῶν ἐργατῶν.

Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς ἰδρύσεως ἐνὸς ἐργατικοῦ συνδέσμου· ἡ ἰδρυσις ἐνὸς συνδέσμου εἶναι ἡ ὁδός, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ὁποία σιγά-σιγά θὰ φέρῃ τοὺς ἐργάτας πρὸς τὴν πραγματικὴν, οὐσιαστικὴν ὀργάνωσιν. Ἡ ἐργατικὴ ἀλληλεγγύη, ὅπου ὑπάρχει, προϋποθέτει ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου συνδέσμου, τοῦ θεμελιουμένου ἐπὶ ἐνὸς καταστατικοῦ, ποὺ γράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς. Κάθε ὅμως τοιοῦτος σύνδεσμος δὲν προϋποθέτει καὶ ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην, ἥτις γεννᾶται καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἐργάτου. Τὴν τοιαύτην συνείσθησιν προορίζεται νὰ ἀναπτύξῃ ὁ σύνδεσμος αὐτὸς διὰ τῶν διαφόρων μέσων, τὰ ὁποῖα διαθέτει. Κατὰ ταῦτα ἡ ὀργάνωσις εἶναι τὸ μέσον ἢ δὲ ἀνάπτυξις ἀλληλεγγύης εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ μέσου τούτου.

Ἄλλὰ ἐρωτᾶται· ποῖα εἶναι τὰ μέσα ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἐργάτης θὰ διδαχθῇ τὰ καθήκοντά του; Ταῦτα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλλα. Ἡ τακτικὴ παρακολούθησις τῶν συνεδριάσεων τοῦ σωματείου, αἱ διαλέξεις, ἡ ἀνάγνωσις ἐκείνων τῶν ἐργατικῶν φύλλων, τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται μὲ εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῶν ἐργατικῶν τάξεων, κλπ., εἶναι τὰ μέσα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ φέρουν ταχέως τὸν ἐργάτην εἰς συναίσθησιν τῶν καθηκόντων του καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς του. Διότι ἐρχόμενος

οὕτω πῶς ὁ ἐργάτης εἰς συχνὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν συναδέλφων του, θὰ αἰσθανθῇ τοὺς συναδελφικούς δεσμοὺς στενωτέρους, τοὺς ὁποίους θὰ στερεώρῃ ὁλοκλήρως ἢ ἀμοιβαίως ἐκτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη. Θὰ ἴδῃ καὶ θὰ διδαχθῇ τότε μόνος του ὁ ἐργάτης ὅτι τὸ συμφέρον του συνίσταται, ὅχι εἰς τὴν κολακείαν τοῦ προισταμένου του, ἀλλ' εἰς τὴν συνένωσιν του μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτας, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ προσφεύγῃ διὰ νὰ τοὺς συμβουλευθῇ δι' οἰονδήποτε ζήτημά του. Ὅταν δὲ ἔχῃ πάντοτε τοὺς συναδέλφους του εἰς τὸ πλευρόν του, δύναται νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι τότε ὅλας τὰς ἐξωθεν ἀντιδράσεις δύναται νὰ ἐξουδετερώρῃ καὶ παραλύῃ. Ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ δουλεία θὰ παύσῃ τότε, διότι κάθε προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτου θὰ εἶναι προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων συναδέλφων του, οἵτινες σύσσωμοι θὰ ἐξεγειρῶνται κατὰ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς. Κάθε ἀπόπειρα ἐλαττώσεως τοῦ ἡμερομισθοῦ του ἢ αὐξήσεως τῶν ὠρῶν τῆς ἐργασίας του θὰ ἐκμηδενίζεται πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιστάσεως ὅχι μόνον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρως τῆς ἐργατικῆς ὀργανώσεως, εἰς ἣν ἀνήκει οὗτος. Καὶ τοῦτο, διότι πᾶς ἐργάτης τότε θὰ ταχθῇ εἰς τὸ πλευρόν τοῦ ἀδικουμένου συναδέλφου του ἀναλογιζόμενος ὅτι καὶ αὐτὸς ἐνδέχεται μίαν ἡμέραν νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν συναδέλφων του. Ἐν ᾧ δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐπιτυγχάνει βαθμηδὸν ὁ ὀργανωμένος ἐργάτης τὴν χειραφέτησιν του, θὰ χρησιμεύσῃ ἀφ' ἐτέρου καὶ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς μὴ ὀργανωμένους συναδέλφους του, τοὺς ὁποίους ἔχει καθήκον νὰ σπεύσῃ νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν καὶ ἀδιαφορίαν πειθῶν αὐτοὺς τὸ ταχύτερον νὰ συμπήξουν σωματεῖον ἢ νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὸ σωματεῖον τῆς ἐπαγγελματικῆς των ὀργανώσεως, ἐὰν ἔχῃ ἰδρυθῇ τοιοῦτον.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔγιναν ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ ἐργάται ὅλοι ἔχουν συνασπισθῇ εἰς σωματεῖα, ἐλύθη ἄρα γὰρ τὸ ἐργατικὸν ζήτημα ἢ μήπως χρειάζεται καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη; Βεβαίως χρειάζεται. Ἡ ἰδρυσις σωματείων δὲν ἀπο-

τελεί τὸ τέρμα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος. Τὸ σωματεῖον εἶναι μία ἔνωσις πολλῶν δυνάμεων, τόσων ὅσα εἶναι καὶ τὰ μέλη του, εἰς μίαν δύναμιν. Ὅσα δὲ σωματεῖα ὑπάρχουν εἰς ἓνα τόπον, τόσαι τοιαῦται δυνάμεις ὑπάρχουν. Ἀλλὰ αἱ δυνάμεις αὐταὶ πρέπει νὰ κινουῦνται ἀρμονικῶς καὶ νὰ κατευθύνωνται πρὸς ἓνα σκοπὸν κοινόν, πρὸς τὴν ταχεῖαν χειραφέτησιν τοῦ ἐργάτου. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη, ὅταν ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα εὐρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μεταξύ των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατορθοῦται διὰ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν εἰς μίαν ὁμοσπονδίαν. Ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι ὑπάρχει τοιαύτη ὁμοσπονδία, ἡ Πανελληνίος Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία, μετὴν ὁποῖαν σπεύδει καὶ ἐνοῦται κάθε ἐργατικὸν σωματεῖον, εὐθύς ὡς ἰδρυθῆ.

Ἐξ ὧλων αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἡ ἐργατι-

κὴ ὁμοσπονδία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία διευθύνει τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα καὶ καταρτίζει τὰ σχέδια τῆς ἐπιτυχῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ. Αὐτὴ μελετᾷ καὶ κηρύσσει τὰς ἀπεργίας, εἰς τὰς ὁποίας βλέπομεν συχνὰ νὰ εἶναι ἀπεργοὶ καὶ ἐργάται μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ὀργάνωσιν, τὸ ἐπαγγελματικὸν ἐκείνο σωματεῖον, χάριν τοῦ ὁποῖου κηρύσσεται ἡ ἀπεργία, συνήθως ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐξαναγκασθῆ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν λήψιν μέτρου τινὸς προστατευτικοῦ.

Ἄλλ' ὅταν ὅλα αὐτὰ διδαχθῆ καὶ ἀντιληφθῆ ὁ ἐργάτης καὶ ὅταν συνάμα θεωρήσῃ αὐτὰ ὡς ἱερά καθήκοντά του, ἰδοὺ ἀμέσως νὰ γεννᾶται ἡ Ἐργατικὴ Ἀλληλεγγύη. Ἡ συμμόρφωσις λοιπὸν παντὸς ἐργάτου πρὸς τὰ καθήκοντά του ταῦτα, ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο, τὴν ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην. Αὐτὴ εἶναι πού θὰ στέψῃ μετὴν νίκην τὰ ὄπλα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.